БІБЛІОТЕКА „Українського Слова"

Ч. 10

Дмитро Дорошенко

Славянський світ

в його минулому й сучасному

Том I

Bibliothek des „Ukrainske Slowo", Nr. 10
Die slawische Welt in Vergangenheit und Gegenwart von D. Doroschenko, I

The Ucrainian Word Library, Nr. 10
The Slav World in the past and in the present by D. Doroshenko, I

ВИДАВНИЦТВО
„Українське Слово"
В БЕРЛІНІ

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Спільне видання „Українського Слова“ й „Української Народньої Бібліотеки“:

Струни. Антологія української поезії від найдавніщих до нинішних часів. Для вжитку школи й хати влаштував Богдан Лепкий. З багатьома ілюстраціями. Берлін, 1922. Два томи.

Том I. Від найдавніщих часів до Івана Франка. Стор. VIII+248, вел. 8⁰.

Том II. Від Франка до найновіщих часів. Стор. VIII+240, вел. 8⁰.

Справочна книжка для українських книговидавців, книгарень і читачів.

Бажаючи упорядкувати книжне діло на еміґрації і допомогти більш орґанізованому розповсюдженню книжок і налагодити більший звязок поміж читачем, видавцем і книгарем, **Видавництво „Українське Слово“** рішило видати

„Справочну книжку для українських книговидавців, книгарень і читачів“,

в якій будуть подані адреси усіх українських видавництв і книгарень, які тільки істнують за кордонами України і по змозі й на самій Україні. Для полекшення цього завдання, в інтересах самих видавців і книгарень, Видавництво прохає усіх, до кого належить це, надіслати негайно інформації про себе, зазначивши точно назвисько фірми, адрес, характер діяльности, рік заснування діла, дотеперішні видання і т. д.

Приймаються також і оповістки за платню, але по особливій умові.

Digitized by Google

Original from PRINCETON UNIVERSITY

Generated on 2015-06-06 15:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

D. I. Dorosheuko

БІБЛІОТЕКА „Українського Слова"

Ч. 10

Дмитро Дорошенко

Славянський світ

в його минулому й сучасному

Том I

Берлін 1922

ВИДАВНИЦТВО „Українське Слово" В БЕРЛІНІ

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

(RECAP)

GN549
S6D68

1·1-3

Всі права застережені.
Copyright by „Ukrainske Slowo“
Buch- und Zeitungsverlag, G. m. b. H., Berlin.
1922.

Друковано в
Börsenbuchdruckerei Denter & Nicolas, Берлін.

Digitized by Google
Original from
PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Від Видавництва.

Ще в середині минулого, 1921. року, шановний автор цієї праці, перебуваючи в Берліні, пошукував собі видавців до готової вже тоді до друку книжки, і між иншим звертався і до нас з пропозицією допомогти йому в цьому ділі.

Ми в той час ще не істнували яко книжне видавництво і тому самі взятися за це діло не могли, але старалися всіма силами допомогти нашими звязками виходу цієї книжки в світ.

На жаль, нам не вдалося тоді нічого зробити, а особа, до якої ми зверталися з проханням о допомогу авторові в цій справі обмежилася тільки тим, що порадила йому звернутися до... російської фірми, яка, розуміється, від видання такої книжки відмовилася.

Після цього, як п. Д. Дорошенко приступив до редаґування нашої часописі „Українське Слово", була й рішена справа видання нами цієї книжки.

29. січня 1922 одержали ми від автора рукопись праці і цілий лютий вона переписувалася на машинці і разом перевірялася автором і коректорами.

Generated on 2015-06-06 15:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

5. березня переписана на машинці рукопись була здана до друкарні і перші коректи появилися вже 13. березня, а 5. травня склад був скінчений.

Друкарня, на жаль, не мала можливост виконати цілої праці своєчасно, бо не мала потрібних польських, чеських і инших славянських черенок і тому ми мусіли замовляти їх самі, на що втратили майже 2 місяці. Тай так деяких сербських черенок („ч“ і „дж“) нам фабрика не могла достачити й ми мусіли замінити їх українськими.

Книжка видержала кілька коректур; прийшлося перебороти масу всіляких технічних труднощів і нарешті тепер тільки ми випускаємо її в світ такою, якою вона малаб вийти ще 2 місяці тому назад.

За ці два місяці дорожнеча в Німеччині так зросла, що кошти витрати на книжку побільшилися майже в четверо від перших асиґнованих на видання сум. Тому ми й примушені підняти й продажну ціну книжки.

Вкінці щиро дякуємо Вп. Панам Білоруському Послові д-ру Цвікевичу, Проф. Арн. Муці (в Будишині) й Радникові Югославянського Посольства у Берліні д-ру М. Ґавріловичу за ласкавий перегляд білоруської, сербо-лужицької й сербо-хорватської частин книжки.

Видавництво
„Українське Слово“.

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Передмова.

В українському письменстві, взагалі небагатому на книжки про життя чужих народів, про національний рух серед них та про їх культурний розвиток, особливо мало книжок та статтів про життя народів славянського світа: окрім кількох популярних брошур та статтів по журналах (здебільшого вже давно перестарілих) немає майже нічого. Ті відомости, які український читальник міг мати про славянство, він змушений був черпати — принаймні так було на Україні наддніпрянській — з джерел російських. А що російська література з обсягу славянознавства й сама не дуже багата і, за вийнятком спеціяльних праць з поля славянської філолоґії й лінґвістики, не може похвалитись скільки-небудь живими й свіжими виданнями про славянське життя для ширшої громади читальників, то й не диво, що славянський світ, славянські літератури і взагалі духове життя славянських народів були дуже мало відомі серед українського громадянства. Додати до цього треба ще й те, що славянські справи в Росії й на Україні зробились за останні десятиліття не дуже популярними серед поступовіщого громадянства через те, що цими справами займались і ніби взяли в монопольну опіку т. зв. „славянофільські круги", котрі відзначались своїм реакційним напрямком та самий свій інтерес до славянства сполучали

E3322 19Ag

Generated on 2015-06-06 15:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

з дуже вузьким і нетерпимим московським націоналізмом. Підтримуючи далеких славянських родичів і ваблячи їх принадою могучої славянської держави, якою уявлялась царська Росія, ці казенні славянофіли готові були цькувати і душити національний рух серед славянських народів, що вже до Росії належали, як от Українці, Білоруси, Поляки, та й серед самих Славян, якими інтересувались і яким помагали ріжні „Славянські добродійні комітети“ з Росії, ця поміч та опіка ширили здебільшого баламутство й деморалізацію, як це ми бачимо на прикладі т. зв. москвофільського руху в українській Галичині. Коли взяти все це на увагу, то буде зрозумілим, чому від того „славянофільства“ сахалася у нас усяка чиста та свіжа душа.

Тимчасом серед українського громадянства інтерес до славянства, симпатії до споріднених з нами і близьких своєю долею славянських народів мали колись дуже гарну традицію. Ще в першій чверти XIX. віку прокинувся на Україні інтерес до славянського світа і зразуж прийняв характер далеко симпатичніщий та ідеальніщий, ніж славянофільство московське, що завжди мріяло тільки про те, як то „славянскіе ручьи сольются въ русскомъ морѣ“. Перші українські письменники т. зв. харківської школи щиро цікавились та спочували славянському відродженню, перекладали з польської та чеської мови, студіювали славянську історію; перші професори на катедрах славянознавства в Росії були саме Українці: О. Бодянський, В. Григорович, Ізм. Срезневський; ідеї славянської взаємности на основах рівности й братерства знайшли собі найкращий вираз в першій українській національно-політичній проґрамі Кирило-Мето-

Generated on 2015-06-06 15:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

дієвського братства 40-х років; вониж дали натхнення цілому ряду прегарних творів Костомарова й Шевченка. Колиж іще згадати той рух на користь балканських народів, що повстали проти Турків в половині 70-х років, рух, що захопив українське громадянство і привів до орґанізації українського добровольчого відділу в рядах герцеґовинських повстанців, та ще коли пригадати наукову й громадську діяльність на користь славянського взаємопізнання і культурного зближення, що виконав наш великий учений Михайло Драгоманів, то матимемо право сказати, що серед Українців справді виробилась була якийсь час гарна славянофільська традиція, що пригасла тільки за останні десятиліття, під впливом політичних обставин та розчарованнів. Спеціяльні утиски над українським словом у Росії не дали змоги виявитись славянським інтересам в українській літературі.

Тепер, коли життя українського народу зсунулося вже з мертвої точки і коли йому в огні війни й соціяльної революції доводиться виковувати собі свою долю, завойовувати собі будучність, взаємини до славянських народів, що майже всі вибороли вже собі державно-національну незалежність, набирають для нас иншого характеру й значіння, далеко більш реального й практичного, ніж це було досі. Пізнати ці славянські народи, познайомитись з їх життям і побутом, стає неминучою передумовою наших з ними відносин та взаємин. А як ще додати, що тепер, коли наслідком тяжких історичних обставин політичної й соціяльної боротьби на Україні багато нашої інтеліґенції змушено шукати собі тимчасового захисту та притулку по инших славянських землях, ознайомлення з життям Славян осо-

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

бливо важне для неї і має не тільки теоретичний лишень інтерес.

Ідея моєї книжки далека від якихсь „славянофільських" тенденцій і поглядів на істнування якоїсь особливої, ніби всім Славянам властивої спільности інтересів — в противенстві до ґруп инших народів; я думаю, що в питаннях про спільність державних та національних інтересів народів між собою, серед ріжних факторів, що на цю спільність впливають, однакове расове походження та племінна приналежність самі по собі ґрають незначну ролю. У житті славянських народів під теперішній час, коли ми мали або маємо й досі перед собою приклади найзапекліщого — бо братнього ворогування Українців з Поляками (в Галичині), Сербів з Болгарами, Чехів з Поляками і т. д., — бачимо не одну яскраву ілюстрацію до висловленої мною думки. Але й поза тим життя славянських народів, їх історія, а особливо історія національного відродження й боротьби за своє культурно-національне й політичне визволення, розвиток їх умового життя й письменства, повинні бути особливо цікаві для українського читальника, як образ життя й долі народів, що жили й розвивались в умовах дуже до нас подібних або були в дійсности тісно звязані з нами історичною долею, впливали на нас, або й самі нашого впливу на собі зазнавали.

Писати цю книгу довелось мені серед умовин мандрівного життя, що не дуже сприяли успіху в роботі й добуванню потрібних джерел та матеріялів. Отже я не можу претендувати на скільки-небудь вичерпуючу повноту відомостей та вказівок; моїм завданням було дати по змозі головні відомости й факти і допомогти читачеві

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

орієнтуватись самому серед великої літератури славянознавства, з котрої я при кінці кожного відділа зазначаю найважніще і доступне. З найбільшою повнотою старався я показувати тільки літературу на українській мові по кожному окремому питанню, незалежно від її внутрішньої ваги й інтересу. Як перша спроба такого видання в нашій літературі, моя книга певно не обійшлась без помилок та хиб, і я буду дуже вдячний фаховим знавцям та рецензентам, коли вони мені їх викажуть, маючи на увазі виправити ці помилки відповідно до їх вказівок, як що тільки цій книзі судилося коли-небудь діждатися нового видання.

Вважаю за свій приємний обовязок висловити свою щиру подяку п. професорові Ст. Рудницькому, д-ру Н. В. Суровцовій, О. А. Бочковському, д-ру З. Кузелі та Е. С. Вировому за їх ласкаву поміч мені в достачанні потрібних для моєї роботи книжок та матеріялів.

Reichenau, N.-Oesterr.
24. січня, 1921. року.

Generated on 2015-06-06 15:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

Generated on 2015-06-06 15:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from
PRINCETON UNIVERSITY

Славянське племя.

Славяне належать до арійської або індоевропейської сім'ї людськости, разом з Кельтами, Ґерманцями, Романами, Греками, Литовцями, Індусами та иншими племенами. Разом з иншими Арійцями вони виселилися з Середньої Азії до Европи і заняли тут простори між р. Одером, Балтійським морем, середнім Дніпром і Карпатами. Вже в первісній добі свого розселення Славяне не складали з себе одностайного типу, а відріжнялись між собою будовою тіла й мовою: язикові ріжниці серед них повстали вже тоді, коли вони тільки що виділялись самі зпосеред инших Арійців. Згодом на внутрішню диференціяцію Славян почали впливати всякі инші фактори: ґеоґрафічно-кліматичні умовини, сусідство з другими народами і т. д. Пізніще ці фактори досягали такої степені впливу, що тепер, як каже чеський учений Нідерле, „єдиного народу славянського вже нема; його заступив ряд самостійних славянських народів. Тепер славянська єдність являється тільки теоретичним поняттям, котрим оперують думки і почуття одиниць, але в житті Славян тільки зрідка бувають хвилини, коли виявляється в дійсности те, що вони були колись єдиним народом".

Generated on 2015-06-06 15:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

Не можна навіть з приблизністю зазначити нам появи Славян в Европі. Навіть самий простір первісного їх розселення до цього часу вважаємо спірним. В історії Славяне виступають у греко-латинських письменників допіро в І. віці по Р. Хр. під назвою Венедів або Вендів, а в VI. в. появляється вже назва Славян.

Вже в тих часах, коли Славяне сиділи на своїй первісній території, котра на заході досягала річки Лаби (Ельби), на півночі обмежовувалась балтійським побережжам і йшла по Вислі й Бугу на схід до середнього Дніпра, до Десни, а на півдні обмежовувалась Карпатами й сягала до нижнього Дунаю, — вже тоді серед Славян почали вимальовуватись три ґрупи, котрі знаменували собою три головні галузі славянства: західну, котра поширювалась на захід і з котрої витворились галузі Славян полабських, поморських, польських і чехо-словацьких; друга — поширювалась на південь від Карпат до Дунаю і на Балкані, з неї витворилися Словінці, Сербо-Хорвати й Болгари; нарешті третя ґрупа, східно-славянська, поширювалась з середньої Наддніпрянщини на північ, вгору Дніпром, до басейну озера Ільменя, на схід, в басейн Оки, на південний схід в басейн Дону і до Чорного моря; з цієї ґрупи витворилися пізніще народи український, великоруський і білоруський.

З більш-менш приблизною точністю можна уявити собі образ розселення Славян по Европі тільки в IX. столітті, тоді коли деякі славянські народи вже встигли збудувати свої національні держави.

Між нижньою Лабою (переходячи в околиці нинішнього Люнебурґа навіть на лівий її берег), балтійським побережжам, нижньою Вислою, а на півдні маючи своєю приблизною

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

межею річки Спреву (Шпре) і Нотець, жили поморські Славяне, поділяючись на племена: на заході, на території сучасних Мекленбурґа й Голштинії жили Бодричі; на схід від них, аж до устя Одера жили Лютичі; ще далі на схід, в теперішній Померанії жили Поморяне, нащадками котрих являється тепер маленький кашубський народ.

Ці поморські Славяне перші мусіли витримати натиск ґерманського світу і не встояли в боротьбі з ним. Поділені на дрібні племенні союзи, що вічно ворогували між собою, вони не спромоглись об'єднатись і протиставити зовнішному напору значну внутрішню силу. Уперто додержуючись своєї поганської віри й традиції (поганський культ у поморських Славян досяг найбільшого розвитку й виробленості зпоміж усіх инших народів), вони ставили завзятий опір німецько-християнському натискові, але підлягли його силі. Вже в XII. ст. Лютичі та Бодричі втратили свою державну самостійність і війшли в склад німецьких держав. За ними пішли Поморяне. Процес понімечення й асиміляції відбувся дуже скоро і в XV. ст. майже закінчився зовсім. В XVIII. ст. в південно-західному кутку за Лабою, в Люнебурзі наче чудом зберегалася подекуди славянська мова, але в XIX. ст. вона зникла. Від Поморян уцілів, як сказано, невеликий кашубський народець.

Між середніми Лабою й Одером, до чеських гір, жили Славяне полабські, або лужицькі Серби, поділяючись на кільки дрібніщих племен: Сербів або Сорбів, Мільчан, Лужичан. Згодом вони підлягли ґерманізації, і залишився од них тільки маленький народець Сербо-Лужичан.

Generated on 2015-06-06 15:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

Басейн верхньої Лаби і лівих допливів Дунаю займали Чехи та Морави, що вже склали значну державу, котра тримала під своєю владою й Словаків (Словѣне) та Славян панонських (в теперішній Угорщині). Але ця держава вже в кінці IX. в. зазнала страшного удару від Угрів або Мадярів, котрі опанували усією низиною між середнім Дунаєм, Тисою й Карпатами. Мадярська небезпека вплинула на зближення Чехо-Моравів з німецькою державою і на вхід їх в систему німецького національно-політичного життя. Словакиж на ціле тисячеліття опинились під владою мадярської держави.

В басейні Одера, Варти, середньої і верхньої Висли жили Поляки, поділені на ряд племен: Поляне, Слезане, Мазовшане та ин. Процес формування держави у них уже почався, але вони ще не дійшли до національно-державного об'єднання. Коли Німці, опанувавши Славян полабських та поморських, прийшли в безпосередню стичність з Поляками, почався процес державно-культурного впливу їхнього на Поляків, котрий привів до ґерманізації західно-польських окраїн. Не маючи сили подолати натиск ґерманізації з заходу, Поляки звернули свою експансію на схід і південний схід, на землі Білорусів та Українців.

Майже цілий басейн Дністра, Дніпра, верхньої Двини, озера Ільмень й верхньої Оки був занятий в IX. ст. східно-славянською або руською галуззю, котра розпадалась на кілька племен, котрі вже тоді складали три ґрупи, з яких сформувались пізніще три народи: український, білоруський та великоруський або російський. Державність зародилась у схід-

Generated on 2015-06-06 15:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

них Славян з початку на півночі, у Новгороді, але зараз же центр перенісся на Україну в Київ, і біля нього почалось державне об'єднання всіх східно-славянських племен. Державно-національна диференціяція позначилася виразно вже в XII. столітті. Фінсько-чудський світ на півночі й на сході виявився дуже податливим для славянської колонізації й асиміляції, і домішкою свого елементу вплинув на сформування в XII—XIII. віках великоруського народу. Далеко менш зручним і навіть небезпечним було сусідство південного й південно-східного степу з його кочовими ордами. Постійний натиск цих орд зупинив розвиток української колонізації на півдні й на південному сході і привів до руїни київський осередок української держави.

В басейні правих допливів середнього Дунаю: Драви й Раби, глибоко сягаючи в східно-альпійську область аж до нинішнього Зальцбурґа, а на південному заході до річки Пяви й Адріятицького побережжа, жили Словени, або Венеди, теперішні Словінці, крайня західня частина південно-славянської ґрупи. Але вже в IX. віці, по заложенню Карлом Великим східно-альпійських марок, почався тут німецький натиск, котрий привів до звуження словінської території й значної асиміляції. Зі сходу стиснули тут Словінців Мадяри.

Найбільшого поширення досягли Славяне південної ґрупи в IX. ст. на Балканському півострові. Майже цілий півострів був залитий ними. Історія зберегла нам племінні назви Славян, котрі жили навіть на Пелопонесі: Мілінґи, Езерити, Майноти і Цакони; в Фесалії — Велесичі або Вегегостичі, а в Епірі — Войничі. Одначе Греки та Албанці

Generated on 2015-06-06 15:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

переборолися в собі славянський елемент, він асимілюється і зникає в Пелопонесі, Фесалії, Епірі і відсовується від моря на північ в Македонії. Тут уже в IX. ст. формуються два головних славянських народа: Болгари й Серби, північно-західня галузь котрих — Хорвати вже тоді будують свою окрему національну державу.

Славяне західні — Поляки, Чехи, Лужичане, Словаки, а з південних Словінці, підлягли впливу світа романо-ґерманського, приймали від його культуру, римо-католицьке християнство і форми державного життя. З усіх їх найбільш сильну державу збудували Поляки. Але втягнення в свій склад других славянських народів, иншої віри, иншого культурного типу, привів польську державу до упадку в кінці XVIII. віку. Відроджена в наші дні волею чужих держав Польща повторює свої старі історичні помилки і тим самим готує собі повторення прежніх небезпек, а може й загибелі, як держави. Чехи досягли були колись певного розцвіту своєї державности й культури в системі держав німецьких, але, впавши жертвою культурної й політичної реакції на поч. XVII. ст., втратили свою державність і були загрожені навіть в самім національнім істнуванні; могуча хвиля національного відродження врятувала чеський народ, вернула йому культурність і державність, а велика світова війна принесла відродження чеської держави, в межах далеко ширших від етноґрафічних; та в цьому криється для молодої держави і певна небезпека. Маленькі народи: Лужичане й Словінці спромоглись тільки зупинити процес остаточної асиміляції з німецькою стихією й досягти певного ступня національного відродження. Словінці наслідком світової війни війшли в склад спорідненого з ними

Generated on 2015-06-06 15:03 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

королівства Юго-Славії. Словаки винесли найтяжчий, тисячолітній гніт мадярщини, зберегли свою національність і, здається, готові її боронити і проти асиміляційних заходів братніх Чехів у спільній чехо-словацькій республіці.

Балканські Славяне успішно боролися проти перестарілої Візантійської імперії, але не встояли проти натиску Турків і в кінці XIV. віку втратили свою державну незалежність. В більшій мірі Болгари, в меншій Серби — вони зазнали протягом століттів страшний тягарь турецько-мусульманського утиску, і тільки в XVIII. ст., за допомогою Австрії й Росії починається у Сербів процес емансипації від турецької влади, котрий на початку XIX. в. приводить до утворення сербського князівства. З повільним упадком Туреччини ростуть надії і кріпне національне відродження сербського племени, котре в своїй північно-західній галузі змушене витримувати також боротьбу з елементами італійським, німецьким та мадярським. З визволенням Болгар і утворенням в 1878. році болгарського князівства починається сербо-болгарський антаґонізм на ґрунті поділу турецької спадщини. Наслідком цієї боротьби і її відгуків у великій світовій війні, Серби вийшли переможцями: вони об'єднались з цілим сербохорватським племям та ще здобули ряд болгарських територій. Болгарія вийшла ослабленою й мусіла поступитись своїми землями на користь Сербів, Румунів та Греків.

Питання про окремішність поодиноких славянських народів в звязку з ріжницями мови, культури й побуту належить до дуже спірних в науці славянознавства. Звичайно за підставу окремішности певного народу

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:08 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

беруть його мову. Отже з цього погляду серед учених славянознавців істнують певні ріжниці. Один з батьків славянознавства — Йосип Добровський рахував 1822. року 9 славянських мов, а тому й 9 славянських народів: російський, ілірський або сербський, хорватський, словінський, хорутанський, чеський, словацький, лужицький і польський. П. Шафарик в 1842. році нараховував усього 6 мов (російську, болгарську, ілірську, лешську, чеську й лужицьку) з 13 наріччами. Ізм. Срезневський в 40-х роках знаходив 9 славянських мов: російську, українську, болгарську, сербо-хорватську, хорутанську, польську, лужицьку, чеську і словацьку. Один з найбільших славянських язикознавців Фр. Міклошич рахував 9 мов: словінську, болгарську, сербо-хорватську, українську, російську, чеську, польську, горно-лужицьку і нижнє-лужицьку. Найбільш спірними явились питання про відносини мов російської й української, чеської й словацької, і питання меншої ваги про відносини сербської, хорватської й словінської мови між собою, питання про мову білоруську, лужицьку й кашубську.

На жаль, питання ці, особливо в справі відносин мови української та російської, навіть деякими вченими славістами почали трактуватись з погляду не стільки наукової безсторонности й об'єктивізму, скільки з погляду інтересів політичних, бо в залежности від визнання або невизнання української мови за самостійну мову, а не за нарічча, ставилось питання і про самостійність самого українського народу, з усіми випливаючими звідси наслідками, отже „правом" на самостійну літературу, вживання української мови в церквах, в суді, в школі, в урядових інституціях. Особливої гостроти це питання

Generated on 2015-06-06 15:08 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

набрало в Росії, де політика російського уряду ставила своїм завданням нищити всякі ознаки української національної окремішности, яко небезпечного для держави сепаратизму. Отже появився цілий ряд учених славістів, котрі не тільки старались довести, що українська мова є не більше як наріччам однієї спільної „русскої" мови, алеж і боролись усіма силами проти того, щоб українська мова знаходила свій ужиток в письменстві.

До таких учених належали в Росії проф. П. Кулаковський, проф. А. Буділович, проф. А. Соболевський, а особливо проф. Т. Флоринський. Останній в своїй книзі „Славянское племя"; визнаючи за осібну мову навіть кашубську, не визнає ні української, ні білоруської мови і нараховує 9 таких славянських мов (і народів): російську, болгарську, сербо-хорватську, словінську, чеську, словацьку, лужицьку, польську і кашубську. Автор другого загального нарису про славянщину проф. Л. Нідерле в своїй праці „Slovanský svět" нараховує 7 язикових одиниць: російську, польську, лужицько-сербську, чеську, словінську, сербо-хорватську і болгарську.

Коли послухаєм голосу двох найбільших авторитетів сучасної науки славянознавства, проф. В. Яґіча і проф. А. Шахматова, то вони вирішають питання про самостійність української мови цілком на її користь, а проф. Шахматов, так само як і другий великий учений, академик Хведор Корш вирішили його не тільки теоретично, але й практично, пишучи українською мовою наукові статті для українських наукових виданнів; на ґрунт їхніх поглядів стала така поважна інституція, як Російська Академія Наук.

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:08 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Але поза цими суперечками учених між собою, життя давно вже вирішило питання про самостійність і рівноправність кожного славянського народа волею самих цих народів: кожний, хочаб і найменший славянський народ старається зробити свою рідну мову орґаном просвіти, письменства і науки, шанує її, береже, вбачає в їй свій найдорожчий національний скарб. Супроти цього факту тратять свою вагу всякі мудровання вчених-політиків. Щож до української мови, то тепер після відбудови Української Держави, після заснування українських університетів і Української Академії Наук тратять усякий ґрунт балачки та суперечки про те, чи українська мова є самостійною мовою, чи тільки діялєктом. І як би хто тепер завів про це балачку, то на його подивилисяб так, як і на того, хто почав би сперечатись про істнування відьом, вовкулаків та т. п.

Отже й ми в своїй книзі будемо говорити про кожний славянський народ, як про цілком самостійний, з своєю власною історією та письменством, а коли де істнують спірні питання, то будемо просто це зазначати.

Число Славян на світі.

Проф. Нідерлє обрахував загальне число Славян в 1900. році в таких цифрах:

1.	„Русских“	коло	94.000.000
2.	Поляків	„	17.500.000
3.	Лужичан	„	150.000
4.	Чехів та Словаків	„	9.800.000
5.	Словінців	„	1.500.000
6.	Сербо-Хорватів.....	„	8.550.000
7.	Болгар	„	5.000.000
		разом коло	136.500.000

Generated on 2015-06-06 17:49 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

Проф. Флоринський дав для р. 1906. такий підрахунок:

1.	„Русских“	102.840.000
	в тому числі:	
	Великорусів	65.054.000
	Малорусів	30.925.000
	Білорусів	6.851.000
2.	Болгар	5.440.000
3.	Сербо-Хорватів	9.135.000
4.	Словінців	1.475.000
5.	Чехів	7.237.000
6.	Словаків	2.671.000
7.	Сербо-Лужичан	157.000
8.	Поляків	19.200.000
9.	Кашубів	366.000
	разом	148.521.000

Приймаючи щорічний приріст на 1.4%, проф. Нідерле кладе число Славян для 1910. року в 156—157 міліонів.

Д-ій А. Богач в книзі „Slovanstvo“ кладе число Славян на 1912. рік на 155 міліонів.

Література.

Lubor Niederle. Slovanský svět. Zeměpisný a statistický obraz současného slovanstva. V Praze, 1910. Slovanstvo. Obraz jeho minulosti a přitomnosti. Napsali: Dr. J. Bidlo, dr. A. Bohač, dr. V. Černý, dr. V. Dvorský, dr. B. Franta, dr. J. Guth, J. Heiret, A. Jirak, dr. K. Kadlec, dr. Machal, dr. Z. Nejedlý, dr. B. Prusik, F. Rambousek, dr. Scheiher, Fr. Taborský. V Praze, 1912. Т. Флоринскій. Славянское племя. Статистично-этнографическій обзоръ современнаго славянства. Кіевъ, 1907. L. Niederle. Slovanské

Generated on 2015-06-06 17:49 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

starožitnosti. Praha, т. I. 1902; т. II, 1904. А. Н. Пыпинъ и В. Д. Спасовичъ, Исторія славянскихъ литературъ. 2 т. СПБ., 1879—1881. А. Н. Пыпинъ. Панславизмъ въ его прошломъ и настоящемъ. СПБ., 1912. Н. Гербель. Поэзія славянъ. СПБ., 1873. A. Kirkor. O literaturze pobratymskich narodów słowiańskich. Kraków, 1873.

Generated on 2015-06-06 17:49 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

Білоруси.

Білоруський народ компактною масою заселяє басейн верхнього Дніпра, верхньої течії Німана, Вілії, західної Двини, країну багату на річки й озера, на великі болота, з мало родючим взагалі ґрунтом. Одиноке природне багатство краю — ліс. Найбільш компетентний дослідник Білорущини, академик Е. Карський, беручи ознакою народности мову, вважає, що Білоруси заселяють такі области колишньої російської імперії: цілу ґубернію могилевську; повіти суражський, мглинський, новозибковський, стародубський, частини городнянського й новгород-сіверського повітів чернігівської ґубернії; частини брянського й трубчевського повітів орловської ґубернії; маленькі частини жиздринського й масальського повітів калужської ґуб.; цілі повіти бельський, красненський, порєчський, рославльський і смоленський, та частини дорогобужського й єльненського повітів смоленської ґуб.; частини зубцовського, осташковського й ржевського повітів тверської ґуб.; частину люцинського й цілі повіти дрисенський, себежський, невельський, полоцький, городецький, велижський, вітебський і лепельський повіти вітебської ґубернії; частини опочецького, великолуцького й торопецького повітів псковської ґуб.; частину ілукстського пов. курландської ґуб.; частину новоалександровського пов. ковенської ґуб.; дісненський.

Generated on 2015-06-06 15:08 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

вілейський і частини трокського, лідського, віленського, свєнцянського й ошмянського повітів віленської ґуб.; частини авґустовського й сейненського повітів сувалкської ґуб.; борисовський, мінський, ігуменський, бобруйський, новгородський, слуцький і частину пінського, мозирського та річицького повітів мінської ґуб.; частини пружанського, слонімського, більського, білостокського й цілі повіти гродненський, сокольський, та волковиський гродненської ґубернії.

Одначе серед цієї території є цілий ряд спірних областей, головно північні повіти чернігівської ґуб., котрі з таким самим, як що не більшим правом можна зарахувати до української етноґрафічної території. І проф. Карський пізніще, видаючи в 1917. р. карту розселення білоруського народу, дуже зменшує число Білорусів для Чернігівщини. Проф. Карський уважає на підставі прикмет мови населення цих повітів за білоруське, инші вчені визнають мову тутешнього населення за один з діялєктів мови української, а через те й саму людність вважають за чисто українську. Не менші суперечности і в питанні про населення південної Мінщини.

Поза своєю етноґрафічною територією Білоруси живуть невеличкими колоніями на Україні: на Херсонщині, Курщині й Харківщині*); чимало їх виселилось за останні

*) Кілька сел в мелитопольському та дніпровському повітах; кілька сел в путивльському, курському, грайворонському, льговському, новооскольському, обоянському, рильському і суджанському повітах; в 1862. р. їх нараховувано було в Курщині усього 23.000 душ; на Харківщині живуть Білоруси в повітах ахтирському, богодухівському, ізюмському і в м. Сумах; р. 1864 нараховувано було їх на Харківщині 9967 (див. Карскій, Бѣлоруссы, т. I., ст. 18—19),

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:08 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

десятиліття до Сибіру, Середньої Азії й до Америки. М. Ковалевський каже, ніби в Усурійському краю $^5/_6$ населення складають Білоруси (Карскій, ст. 19).

Етноґрафічна межа заселення білоруського народу іде таким способом*): найбільш північний пункт на заході уявляє з себе станція Корсовка петербурсько-варшавської залізниці в люцинському повіті на Вітебщині; звідси межа йде на південний схід до річки Синюхи; тут вона круто повертає на захід, доходить майже до м. Люцина, потім дугою повертає на південь і вертається на сході до пункта, де сходяться границі себежського і дрисенського повітів. Звідси вертається на захід вдовж границі дрисенського повіта аж до Двинська, потім понад Двиною йде повз місто Двинськ до Ілукста. Тут межа повертає на південь, іде повз Новоалександровськ, лишаючи на схід від себе озеро Дрисвяти, доходить до вершини р. Дісни, іде до Годуцішек, звідти поверта на захід через Свєнцяни, Подбереззє, доходить до р. Вілії, переходить на її лівий берег коло Кернова і йде покрученою лінією на південний схід, лишаючи на схід від себе Євє, Троки; іде межею віленського та лідського повітів і доходить на сході майже до м. Гроби; звідси круто повертає на захід через Вороново, Бастуни, Дубичі аж до м. Друзгенік над Німаном, по дорозі клином врізуючись в литовську територію в районі м. Ейшішки.

Коло Друзгенік межа переходить в сувалкську ґубернію і йде через м. Концьово до м. Авґустова, звідки поверта просто на південь і йде рівною лінією аж до м. Сураж на р. Нареву, поверта вдовж Нарева на схід, далі вгору повз річку Наревку до

*) Зазначаю по Карському, Бѣлоруссы, I.

Generated on 2015-06-06 17:49 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

Біловежа; звідси понад шосейним шляхом доходить майже до самого міста: Пружани, але обходить його трохи на північ і досягає р. Ясельди коло м. Картуз-Берези. Далі трохи на південь, але паралельно до московсько-варшавського шосе іде до р. Шари і коло м. Липська входить в мінську ґуб. Звідси майже простою лінією до м. Лунинця і трохи на південний схід від нього досягає р. Припяти. Понад Припятю іде аж до м. Мозиря і не доходячи його поверта на південь і досягає коло м. Скородного границі Волині. Далі йде вдовж границі Київщини й Мінщини аж до Дніпра проти пункта, де сходяться границі чернігівського й остерського повітів. Звідси підіймається вгору правим берегом Дніпра і коло Любеча переходить на лівий берег і йде по городнянському повіту на Чернігівщині через м. Ріпки і доходить до р. Снові трохи вище від Седнева. Іде вгору річкою Сновю, захоплюючи північну смужку в сосницькому повіті, коло м. Холми входить в новозибковський повіт і йде простою лінією на схід до Десни, досягаючи її трохи вище від Новгород-Сіверського. Звідси вгору Десною входить в орловську ґуб. і, одхилившись трохи на захід од Десни в трубчевському повіті, знову сходиться з Десною вище Трубчевська і йде вгору Десною аж до межі калужської ґуб.; тут захоплює невелику смугу масальського й жиздринського повітів і входить в смоленську ґуб. трохи на північ від м. Крапивної. Тут вона йде просто на північ, перерізує р. Угру близько пункта, де сходяться границі юхновського, вяземського й дорогобужського повітів смоленської ґубернії. Від цього пункта вона йде по граничній лінії дорогобужського й бельського повітів з одного боку і вяземського та си-

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:08 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

чевського з другого, і так входить коло м. Маришка в тверську ґубернію і, не доходячи до м. Зубцова, поверта на північний захід, доходить до вершин Волги й західної Двини, коло с. Торопи вступає в межі псковської ґуб. і йде на захід майже паралельно лінії залізниці Ржев-Режица, на південь від неї аж до ст. Ново-Сокольники. Звідси лінією границі псковської й вітебської ґубернії аж до м. Балашево, а там простою лінією на захід аж до ст. Корсовка, проходячи трохи на південь від місця Опочки.

Головне багатство білоруського краю, як уже згадувалось вище — ліс. І справді, лісова площа становить значну частину білоруської території; для головних білоруських ґуберній вона становить такий %:

Віленська	24
Гродненська	25
Мінська	38
Могилевська	35
Вітебська	33

Статистика.

Проф. Карський, кладучи в основу свого підрахунка дані всеросійського перепису 1897. р. і відомости „Віленського Календаря", 1903. р., засновані на офіціяльних матеріялах, дає таку таблицю числа Білорусів в 1903. році:

Віленська ґуб.	1.076.435
Вітебська ґуб.	976.638
Гродненська ґуб.	861.640
Калужська ґуб.	41.029
Ковенська ґуб.	60.000
Курландська ґуб.	20.981
Мінська ґуб.	1.755.069
Могилевська ґуб.	1.650.069

Generated on 2015-06-06 15:08 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

Орловська ґуб.	38.484
Псковська ґуб.	947.826
Сувалкська ґуб.	22.390
Тверська ґуб.	125.000
Чернігівська ґуб.	700.000
усього	8.317.961

Взагалі проф. Карський нарахував у 1903. р. число Білорусів на $8^1/_2$ міліонів.

Проф. Нідерлє на р. 1901. нарахував, згідно даних офіціяльної російської статистики, число Білорусів у 6.200.000, очевидячки не зараховуючи, як це робить Карський, до білоруської території спірні области на півдні і на сході. Та й сам проф. Карський, перераховуючи число Білорусів в 1917. році, зміняє число Білорусів в особливо спірних, головно в чернігівській, ґуберніях, і його загальний підрахунок виглядає так:

Число Білорусів (в тисячах кругло)

ґубернії:	в 1917. р.
Віленська	1.280.000
Вітебська	1.100.000
Гродненська	1.000.000
Калужська	1000
Ковенська	60.000
Курландська	23.000
Мінська	2.450
Могилевська	2.150
Орловська	24.000
Псковська	40.000
Смоленська	842.000
Сувалкська	26.000
Тверська	45.000
Чернігівська	250.000
усього	9.300.000

Що до віри, то проф. Карський для 1897. р. рахує православних Білорусів 4.662.000,

Generated on 2015-06-06 15:08 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

а католиків 1.059.300. Для 1917. р. відносини православних до католиків, з огляду на перехід значної частини б. уніятів на католицтво, змінилися на користь католиків і виглядають як 3 : 1.

Білоруські патріоти нараховують число своїх земляків аж на 12 міліонів, але правильніще буде, коли ми, додержуючись даних проф. Карського, вважатимемо, що тепер число Білорусів досягає 10 міліонів.

Література.

Акад. Е. Карскій. Карта разселенія бѣлорусскаго племени. Изданіе Россійской Академіи Наукъ. СПБ., 1917. Проф. Е. Карскій. Бѣлоруссы. Т. I. Вильна, 1904.

Історія.

Білоруська народність склалась з трьох східно-славянських племен: Кривичів, Дреговичів і Радимичів, з котрих перші жили вдовж верхньої Двини й верхнього Дніпра, другі понад Припятю, а треті — в басейні Сожа. Таке розселення білоруських племен знає „Начальний літопис“ XI. віку. Кожне з цих племен жило довгий час своїм життям і мало своїх племінних князів. Коли в Київі заснувалася українсько-руська держава з варяжською династією Рюриковичів на чолі, Білоруси війшли до неї пізніще од других „руських“ племен. Перші підлягли київській державі смоленські Кривичі. В кінці X. в. князь Володимир київський здобув Полоцьк, де княжив Рогволод, убив князя,

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:08 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

а його дочку Рогніду силоміць узяв за жінку. Але Володимир не вдержався в Полоцьку, а залишив там князем свого сина від Рогніди Ізяслава, котрий зробився головою окремої династії полоцьких князів. З розпадом монархії Ярослава зразуж виділилися білоруські князівства смоленське, полоцько-вітебське й турово-пінське (останнє захопило й частину земель українських). Всі вони мали своїх окремих князів.

Білоруські князівства мали живі торговельні зносини не тільки між собою, та з князівствами українськими, але і з Заходом, вступали з ним в культурні взаємини. Але вони не зуміли витворити сильної політичної орґанізації, натомість, із зростом княжих родів, ділилися на малі слабенькі князівства і через те не могли встояти, коли на Заході від них у XIII. столітті почала формуватися держава литовських князів. Об'єднавши розріжнені литовські племена, князі литовські дуже рано почали захоплювати білоруські землі, і одним з перших захоплено було з своєю областю місто Гродно. Основник сили литовської держави, князь Ґедимін (1316—1341) прилучив до себе значну частину білоруських земель і на білоруській же території заложив свою столицю Вільно. Його син і наслідник Ольґерд (1341—1377) об'єднав під своєю рукою майже всі білоруські землі і велику частину українських. Це об'єднання відбувалося здебільшого мирним шляхом споріднення з білоруськими князями, на основі певних договорів: малосилі білоруські князі піддавались під могучу руку князя литовського на основі особливих грамот; білоруські князі залишались на місті і ставали васалами „великого князя" литовського, зберігаючи непорушним увесь внутрішній лад життя.

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:08 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Так склалася литовсько-руська держава, або офіціяльно „Велике князівство литовське, руське і жмудське", в котрому етноґрафічні литовські землі складали тільки ($^1/_{10}$) частину, а решту складали землі білоруські й українські. Білоруський елемент мав повну культурну перевагу в цій державі: білоруська мова стала мовою дипломатичних зносин, мовою письменства, законодавства і взагалі культурного життя. Православна віра, до якої належали всі Білоруси з X—XI. ст., почала здобувати собі адептів серед Литовців, навіть серед членів княжої сім'ї. Але з кінцем XIV. віку православно-білоруські впливи почали ділити свою пануючу ролю з польсько-католицькими, спеціяльно від 1386. року, коли литовський князь Ягайло став польським королем на підставі акту персональної унії і прийняв сам католицтво. Одначе литовське князівство довго зберігало свою суверенність і старалося вибірати собі окремих князів з роду Ягайла. Обидві держави вели свою власну зовнішню політику, зберігали свій внутрішній уклад життя, але польські впливи робились усе дужчими. Боячись, щоб по смерти бездітного Жигимонта Авґуста II. литовські бояре (пани, як їх стали називати) не вибрали окремого князя з иншої династії і щоб не сталося через те розриву між Польщею та Литвою, польські верховодячі круги настояли на заключенні нової унії в Люблині 1569. року. На основі цієї унії литовське князівство, не вважаючи на сильну опозицію української аристократії, мусіло уступити Польщі свої українські землі і залишилось в межах тільки литовських та білоруських земель, котрі злучались в один федеративний союз з Польщею, як „Велике князівство литовське"; князівство мало своє окреме за-

Generated on 2015-06-06 15:08 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

конодавство, власні фінанси, військо, адміністрацію, але сейм мав бути для обох частин сполученої „Речи Посполитої“ спільний.

XVI. століття було добою розцвіту білоруської народности й її культури, носителями котрої поруч маґнатів і шляхти були також міста з своїми освіченими міщанами, котрі своїм коштом підперали школи, друкарні, учених людей. Міста були зорґанізовані на підставі маґдебурґського права, мали своє самоврядування й суд, пишалися розвиненим промислом, торговлею. Протестантський рух викликав надзвичайний підйом духовного життя; по всьому краю було заложено багато шкіл і друкарень; духовенство ріжних віроісповідань, змагаючись між собою, боролось устним словом — на диспутах і проповідями, видавало полємічні твори, і в цю боротьбу втяглись широкі круги білоруського громадянства. Серед панів і шляхти знайшлось багато прихильників протестантської науки, міщанеж здебільшого вірно тримались православія.

Люблинська унія мала фатальні наслідки для обох держав: польської й литовсько-білоруської. З початку Поляки добули велику перевагу в політичному і культурному житті; вони заходились енерґійно коло спольщення й покатоличення верхів литовсько-білоруського громадянства, що їм і удалось в значній мірі. Але це повело до завзятої культурно-релігійної боротьби з кінця XVI. ст., коли духовенство католицьке, піддержуване правительством і громадянством польським, узялось активно до навертання широких кругів білоруського та українського громадянства на католицтво. Особливого напруження досягла ця боротьба після заведення на Берестейському Соборі 1596.

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:08 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

р. церковної унії. Боротьба ця, ускладнена моментами соціяльними, поїла кращі сили усіх трьох народів і довела нарешті саму „Річ Посполиту" до упадку. В другій половині XV. в. завязується боротьба між в. князем литовським і Москвою за білоруські землі. В цю боротьбу втягується на початку XVII. ст. і Польща. Але ця боротьба кінчиться перевагою Польщі, котра остаточно закріпляє за собою Смоленськ в 1634. році. Коротка окупація білоруських земель московським і українським військом в 1655—56. році повела тільки до народніх рухів в Південній Білорусі, яка тягнула до козацької України та до уступки Смоленська Москві. За Москвою ввесь час залишалася і північно-східна частина білоруських земель (Вітебщина).

На протязі XVII. ст. білоруська аристократія й шляхта майже без останку перейшли на католицтво і спольщилися. Міщанство по містах боронило свою віру і звязану з нею в тих часах народність дуже завзято, орґанізуючись в братства (найважніще було у Вільні), але його економічна сила була зломлена завдяки політичній системі Річи Посполитої, а разом з тим тратить свою силу й національно-релігійна опозиція. Селянство не входило тоді в рахунок при національній боротьбі, але воно вперто держалось своєї прабатьківської віри, і унію серед нього можна було заводити тільки примусом.

В кінці XVII. ст. польські політичні форми життя й польські культурні впливи закріпляються на Білій Руси остаточно; білоруська мова перестає мати характер офіціяльної мови й сходить на становище простонароднього діялєкту. Одиноким за-

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:08 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

боролом білоруської народности зостається релігія: православіє, а згодом і унія. Православіє на Білій Руси терпить дуже суворі утиски. В половині XVIII. ст. православні недобитки білоруського міщанства й духовенства починають шукати оборони у все зростаючої в своїй силі держави російської, входять у порозуміння з протестантами, щоб разом, як „дісиденти", боронити свої права. Їхні скарги служили дуже зручним приводом для російського уряду втручатись до внутрішніх справ Річи Посполитої, яка вже тоді зовсім хилилася до упадку. В 1772. році зроблено перший поділ Польщі, на підставі котрого до Росії одійшли білоруські землі: полоцьке воєводство (крім частини на правому березі Двини), вітебське (без оршанського повіту), мстиславське й частина мінського. Розділ 1793. року дав Росії ціле мінське воєводство і значні частини віленського, новоґрудського й берестейського. Нарешті розділ 1795. року віддав Росії решту воєводств новоґрудського і берестейського, а по тільзітській умові 1807. р. між Росією та Прусією, до Росії одійшла і білостоцька область, котра якийсь час зоставалась під Прусією. Таким чином усі білоруські землі опинились під Росією.

Але це мало поліпшило становище білоруського народу, хіба що припинився утиск над православієм. Соціяльний уклад життя з кріпаччиною, з панським правом над селянами, був задержаний в повній мірі російським урядом, а гніт над кріпаками ще збільшився. Великі простори білоруських земель з сотнями селянських білоруських „душ" були роздані російським вельможам. Адміністративні й виборні установи було скасовано й натомість заведено російські адміністративні порядки. „Ли-

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

товський Статут" задержав одначе свою силу аж до 1840. р., коли замість його впроваджено російські закони. Під важкою рукою російського уряду польська культура й польська національна думка досягли на Білорущині найбільшого розвитку. Весь край укрився сіттю польських шкіл, на чолі котрих стояв польський університет у Вільні. Спольщена білоруська шляхта, а почасти навіть міщанство стояли кріпко в обороні польської державности та культури. Зпосеред цієї шляхти вийшов цілий ряд видатних діячів польської справи, з котрих доволі назвати Тадеуша Костюшка та Адама Міцкевича. Вона брала живу участь в повстаннях 1830. і 1863. років. І тільки ці повстання звернули увагу російського уряду на національні відносини на Білорусі. Офіціяльна російська думка стала на тому, що це край „искони русскій" і що треба його „располячить и раскатоличить". Отже після повстання 1830. р. закрито було віленський університет і багато других польських шкіл, обмежено вплив і значіння католицького духовенства в краї, а в 1839. році скасовано церковну унію з її офіціяльно-визнаною ієрархією й примусово повернуто білоруських уніятів на православіє.

Найбільш різкі заходи почались після 1863. року за ґенерал-ґубернатора М. Муравйова. Не признаючи ніякої білоруської народности, уряд російський визнавав тільки або „православних Русских", або „Поляков-католиков", і проти останніх звернув усю силу репресій, не дуже розбіраючи, чи вони торкались шляхти й духовенства, чи міщан та селян. Така політика уряду, наносячи серіозні удари польському, або спольщеному елементу в краї, нічого не давала національним білоруським інтересам: замість

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:08 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

прежньої системи полонізації, білоруський народ став об'єктом обрусіння.

Одначе білоруський народ зберіг свою національну самобутність, свою мову, свою народню культуру, а серед спольщеної інтеліґенції не завмирало на протязі цілого XIX. століття почуття своєї з початку краєвої, а потім і національної окремішности; як в польській, так пізніще і в російській літературі позначилися білоруські течії, які розвивались під впливом ідей романтизму й інтересу до народнього життя; робилися спроби писати білоруською мовою. Утворилася помалу своя білоруська література, а в кінці XIX. в. починаються вже заходи громадської роботи в білоруській національній формі. Революція 1905. року кладе основи справжнього національного руху білоруського, котрий од початку стояв на щиро-демократичному ґрунті і виявився в заходах поширити в народі громадську свідомість і просвіту на рідній мові, в утворенні білоруської преси і видавництв, і в боротьбі за здобуття політичної свободи. Осередком національного руху стала Вільна. Російський уряд не виступав дуже гостро проти білоруського руху, на скільки він не мав виразного революційно-соціялістичного характеру, за те націоналістичні, як польські, так і російські круги виступали проти нього дуже вороже.

Світова війна накоїла дуже багато лиха білоруському народові, захопивши частиною свого терену як раз білоруські землі (з літа 1915. року), але вона поставила на порядок дня питання про відродження білоруської державности, вивела білоруську справу на широкий шлях міжнародньої політики. Наслідком походу Німців літом 1915. року встановився німецько-російський

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:08 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

фронт, котрий проходив по самій сердцевині Білорусі. Гродненщина й частина Мінщини з самим містом Вільною опинились під німецькою окупацією. Вони були дуже знищені при відступі російських армій, які силоміць потягли за собою сотні тисячів „біженців". Уся прифронтова смуга була на широкому просторі знищена і зруйнована. Під німецькою окупацією зате Білоруси дістали змогу провадити свою культурно-національну а почасти й політичну роботу в формах, які були неможливі під російським пануванням. Вже в кінці 1915. року почали засновуватись в краю білоруські школи — низчі і середні. В лютому 1916. р. у Вільні почала виходити часопись „Гоман"; заснований тодіж „Беларускі камітетъ дзеля помачы пацярпевшымъ адъ вайны" зробився немов національним представництвом білоруським, признаним окупаційною німецькою владою. Слідом за тим заснувався „Беларускі клюб у Вільні", „Навуковае Таварыство", „Беларускі вучыцельскі Саюз", „Цэнтральны Саюз Беларускіх Нацыянальных грамадзкіх Арганізацый" та ин. Вже тоді серед білоруських діячів виринула думка про піднесення постулату повної державної незалежности Білорусі в спілці з Литвою, і в кінці 1915. р. з ініціятиви Білорусів засновано було „Конфедерацію Великого Князівства Литовського"; до цієї конфедерації війшли представники народностей: білоруської, литовської, польської та жидівської. Конфедерація випустила свій універсал, де заявляла про потребу відбудови історичного „Великого Князівства Литовського". Білоруси йшли в повній згоді з Литовцями аж до поч. 1917. р., коли Литовці, діставши в Берліні запевнення в ґарантії відбудови Литви, змінили тактику,

Generated on 2015-06-06 15:08 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

порвали з Білорусами і скликали у Вільні свій національний сейм „Тарибу“, як суверенний орґан литовсько-білоруських земель в межах німецької окупації.

Білоруси тоді стали в опозицію до Литовців. Одначе вони стояли ще на ґрунті державного звязку Білорусі з Литвою, і в такому дусі висловилась і конференція білоруських діячів, скликана у Вільні на початку 1918. року.

Тимчасом провідна роль переходила вже до тої частини Білорусі, що зоставалась по другий бік фронту під Росією. Осередком білоруського життя в цій частині зробився Мінськ. Одначе ні про яку громадську діяльність під російським пануванням — окрім допомоги біженцям — не можна було й думати. В краю не дозволялось навіть друковання білоруських книжок та часописів. Тільки в Петербурзі дозволено було тижневики „Świetacz“ і „Дзянніца“. Революція в марті 1917. р. радикально змінила відносини. В Мінську зараз же орґанізувалась Білоруська Національна Рада, котра звернулася до тимчасового правительства з домаганням краєвої автономії для Білорусі. В Петербурзі дуже холодно стріли білоруську делеґацію, і це, як признається один з видатніщих діячів, навчило їх, що „права на політичне самоврядовання, як і права на національну культуру не даються, а їх треба брати“. А тимчасом по всьому краю пішов широкий громадський рух з виразним національним характером. В осени 1917. р. у Мінську відбувся військовий білоруський з'їзд, де поставлено було питання про орґанізацію військових білоруських частин. Одначе в кінці 1917. р. дуже змінилося загально-російське політичне становище: комуністична партія скинула тимчасовий уряд

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

і заложила в Московщині соціялістичну радянську республіку з диктатурою пролетаріяту. Тоді Білоруси на свойому національному з'їзді в Мінську проголосили незалежну Білоруську Народню Республіку. Але большевики силою розігнали з'їзд і почали заводити свої порядки. Та вже незабаром Німці заняли Мінськ і Могилев, одперши большевиків за Дніпро. Вони не допустили до урядування білоруський уряд, вибраний на з'їзді і не дали Білорусам змоги зорґанізувати свою власну оружну силу, що пізніще, коли Німці покидали край, віддало Білорущину знову на поталу московським большевикам. Під цією новою німецькою окупацією в марті 1918. р. відбулося в Мінську засідання Білоруської Національної Ради, на котрій уперве зійшлись представники усіх частин білоруської землі, в тім числі і з Віленщини та Гродненщини. На зборах цієї Ради було вироблено текст „Уставної Грамоти", котра проголошувала вільну й незалежну Білоруську Національну Республіку. Цей акт, що, як признають самі Білоруси, явився найбільш яскравим і повним висловом білоруської політичної думки, мав тільки ідеальне значіння: по уступленню Німців явились зараз же московські большевики; вони проголосили 1. січня 1919. р. „Білоруську Совєтську Республіку" в федерації з совєтською республікою московською, але в дійсности це була чиста фікція. Вона проіснувала (формально) кілька місяців, доки весною 1919. р. Поляки не повели свій наступ на Білорусь і не заняли більшу її частину з Вільною, Гродном й Мінськом. Поляки розпочали страшний терор проти білоруських національних орґанізацій і взагалі проти білоруського руху. Сотні й тисячі людей арештовувано й інтерновано

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

в глибині Польщі. Ґазети білоруські закривано; з 153 білоруських шкіл, що істнували під німецькою окупацією (в західній Білорусі), залишилось усього 17...*). Польсько-російська війна весною 1920. р. примусила Поляків дати Білорусам деяку пільгу і навіть якийсь час дозволити формування окремого білоруського відділа в складі польської армії. Тимчасом московський большевицький уряд заключив 12. липня 1920. р. мировий договір з Литвою, уступивши їй білоруські повіти Віленщини. Нарешті 12. жовтня 1920. р. по умові в Ризі, совєтська Росія уступила Польщі всю Гродненщину; пинський, новоґрудський і частини мозирського, слуцького і мінського повітів — Мінщини і вілейський та дзісненський повіти Віленщини. Все, що лежить на схід від цих земель, залишено за „Білоруською совєтською республікою". Цей розділ Білорусі викликав велике обурення серед свідомої частини білоруського громадянства. На білоруських землях, що опинились під Польщею, не скрізь установлено однаковий адміністративний режім; політично-національний терор панує в повній мірі, хоч деяка можливість культурно-національної роботи білоруської залишилася, і функціонують білоруські школи, театр, преса, видавництва. На тій частині Білорусі, що залишилась під большевицьким режімом, так само не припиняється культурно-національний рух, хоч він і мусить формально пристосовуватися до тих рамок, які начеркує йому система большевицького панування. Це істновання і навіть розвиток

*) Див.: A. Łuckiewicz, Polska okupacja na Białorusi. Wilno, 1920 і К. Езовитовъ, Бѣлоруссы и поляки. Ковно, 1919.

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

національного життя Білорусів в найтяжчих умовах політичного життя виразно свідчить про живучість національного духа білоруського народа, про його непохитну волю до відродження.

Література.

Проф. Е. Карскій. Бѣлоруссы. Введеніе въ изученіе языка и народной словесности. Вильна, 1904. П. Голубовскій. Исторія Смоленской земли до начала XV ст. Кіевъ, 1895. В. Даниленичъ. Очеркъ исторіи Полоцкой земли до конца XIV ст. К., 1896. М. Довнаръ-Запольскій. Очерки исторіи Кривичской и Дреговичской земель до конца XII столѣтія. Кіевъ, 1891. Бѣлоруссія и Литва. Историческія судьбы сѣверо-западнаго края. Изд. П. Н. Батюшкова. СПБ., 1890. Д. Дорошенко. Білоруси та їх національне відродження. 2-ге видання. Камянець на Поділлю, 1919. А. Новина. Бѣлоруссы (збірник „Формы національнаго движенія въ современныхъ государствахъ" подъ ред. А. Кастелянскаго). СПБ., 1910. Власт. Гісторія Беларусі. Вільня, 1910. Проф. М. Довнар-Запольскі. Асновы дзяржавнасці Беларусі. Вільня, 1919. А. Цвикевич. Беларусь. Берлін, 1919. А. Цвикевич. Адраджэньне Беларусі і Польшча. Берлін, 1921. „Зборнік нашае Нівы". Вільня 1920.

Література білоруська.

Білоруси, так само як і Українці та Великоруси, послуговувались на початках свого культурного життя спільною книжною

Generated on 2015-06-06 15:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

мовою. Цією мовою укладались церковні книги, літописи, державні акти. Але прикмети народньої білоруської мови виступають дуже виразно вже в XIV. ст., коли книжна мова Білорусів стає офіціяльною мовою Великого Князівства Литовського. Білоруські літописи XV. віку писані вже з виразними рисами народньої білоруської мови. Трохи пізніще, під впливом відновлення культурних та політичних звязків з Україною, в книжну білоруську мову входить в значній мірі елемент український, так що сливе затираються ріжниці між офіціяльною книжною мовою на Білій Руси і на Україні. Як справедливо зауважив проф. В. Перетц, освічені Українці і Білоруси вживали майже однакової мови, мріючи про ідеал спільної книжної мови українсько-білоруської, яку вони називали „рѣчью рускою", або „мовою рускою". Під впливом цієї ідеї вони вподобали звуки — спільні білоруським та українським говіркам, уникаючи спеціяльно білоруських властивостей, чужих українським діялектам, і так само спеціяльно українських прикмет мови*).

Білоруська книжна мова трохи не чотирі століття була мовою державних канцелярій, судових трибуналів, княжих грамот і законів на землях великого князівства литовського. В Литовському Статуті 1588. року зазначено виразно, що „писаръ земски маетъ по руску литерами й словы рускими вси листы, выписы й позвы писати, а не иншимъ языкомъ и словы". Ще в 1468. р. уложено білоруською мовою статут в. кн. Казимира Ягайловича, а в 1530. р. появляється перша редакція Литовського Статута.

*) „Записки Українського Наукового Товариства", Київ, т. II. 1908. ст. 24-та.

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Літописи білоруські дійшли до нас, починаючи з XV. в.: т. зв. літопис Аврамки, писаний в Смоленську в XV. в., Літописець в. кн. литовського з XV. ст., Баркулабовський літопис XVI. в. (писаний в с. Баркулабі оиховського повіту) та ин.

Великий умовий рух, викликаний в Европі реформацією, знайшов собі живий відгук і на Білорусі, де широко розвинулось шкільництво та засновано було багато друкарень (у Вільні, Супраслі, Несвіжі, Заблудові, Бересті Литовському, Деречині, Кейданах, Єв'ї та ин. містах). Цей рух виявився на Білорусі також в стремлінні зробити святе письмо і взагалі християнську науку доступними для народних мас. З цією метою доктор Франциск Скорина, родом з Полоцька (жив між 1490—1535. роками), вихованець краківського й болонського університетів, перекладає на білоруську мову „Біблію зуполную" і друкує її в Празі в 1517—1519. роках. У Вільні він видає „Апостол" (1525) і потім „Малую подорожную книжку", яка містить Псалтирь, Часословець, Акафісти, Канони, Шестодневець, Календарь і Пасхалію. В 1562. році прихильник кальвінізму Симон Будний, що вчився в краківському університеті, видає в Несвіжі книжку „О оправданіи грѣшнаго человѣка передъ Богомъ". Тогож року випускає він і „Катехисісъ для простыхъ людей языка руского въ пытаніяхъ и отказѣхъ". В 1569. р. в Заблудові, коштом литовського гетьмана Григорія Ходкевича (помер 1572. р.) виходить Евангеліє Учительноє, з передмовою видавця, де сказано: „промыслилъ былъ есми, иже бы сію книгу, вразумленія ради простыхъ людей преложити на простую мову". Але не тільки великі пани являються меценатами білоруської просвіти: значні по-

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

слуги й поміч їй несуть також віленські міщане Онькович, Мамонич, Бабич, Зарецький, що дають кошти на видання книг. В 1580. р. виходить у Вільні білоруський переклад Євангелія, зроблений полочанином Василем Тяпинським (жив у другій пол. XVI. в.). Року 1588. виходить знаменитий Литовський Статут у Вільні в друкарні Мамоничів (в третій редакції, друга — 1566. року). В 1596. року виходить у Вільні білоруський переклад поучення Кирила Ієрусалимського про „Антихриста и его знаки", друкований паралельно з польським текстом. До другої пол. XVI. в. належить дневник новоґрудського підсудка Хведора Євлашевського (1546—1604), родом зпід Слуцька, а також т. зв. Промова на сеймі 1589. року смоленського каштеляна Івана Мелешка; історики письменства вважають її одначе за сатиру невідомого автора, що укрився під імям Мелешка. До цього часу належать вірші Андрія Римши, вихованця острожської школи; до нас дійшли його „Хронолоґія" віршована і „епіграми" на герби деяких знатних панів.

Оборона православія від католицьких заходів викликає багату полемічну й богословську літературу, памятки котрої, як і тільки що згадані видання, належать в однаковій мірі й літературі українській. Оживлені зносини з Заходом мали своїм наслідком вплив західно-европейських літератур на Білорусів; на білоруській мові в XV—XVI. століттях появляються численні переклади й переробки західних романів — про Олександра Македонського, про Трістана та Ізольду, „Книга о Тундалѣ рыцери", про руїну Трої та ин. Ці твори ходили в рукописах і були широко розповсюджені. Поруч

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

них з'являються численні переклади апокрифів, легенд і житій, взятих з польської, чеської й сербської літератури. З друкованих виданнів світського характеру треба назвати „Повѣсти смѣхотворныя" 1679. року.

Вже в першій половині XVII. ст. польська мова починає брати на Білій Руси перевагу, як мова двора, державних зносин і взагалі мова культурних класів. Білорущина сходить помалу на становище мови простонародньої, яку в письменстві вживано тільки, щоб надати народнього колориту (звичайно в жартовливій формі). Так 1642. р. у Вільні невідомий автор-єзуїт надрукував білоруську сатиру на протестантського пастора, а в рукописах дійшло до нас од другої половини XVII. в. кілька польських комедій з білоруськими інтермедіями. В 1696. році появляється сеймовий закон про те, що „pisarz powinien po polsku a nie po rusku pisać" — і офіціяльному вжитку білорущини приходить кінець. Одначе білоруська література не зникає; на білоруській мові пишуться не тільки твори духовного характера, — як напр. „О сакраментахъ" митрополита Леонтія Кішки (1668—1728) видане в Полоцьку 1697. р., або його „Собраніе припадковъ, духовнымъ особамъ потребное" (Супрасль, 1722), але й твори практичного змісту: лічебники, господарські порадники, які ходять переважно в рукописах. В другій половині XVIII. віку унятське духовенство видає ряд книжок для народа, переважно збірники побожних пісень: „Kantyczka" (1774), „Radujsia, Boży narodzie" (1771), „Nowa radość stała" (1778), „Każuć ludzi" (1792) та ин. В 1787. р. ксьондз Цецерський видає комедію „Doktor przymuszony", де ряд персонажів говорить білоруською мовою.

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

На протязі XVIII. в. польська державність і польська культура взяли таку перевагу на Білій Руси, що в поняттях освічених людей того часу і Білорусь і Литва зробились вже тільки термінами історично-ґеоґрафічними. Невільне культурно-історичне зближення Білорусі з Польщею „витворило з часом новий тип білоруського патріота, що будучи Поляком — любив по свойому польську провінцію, свою батьківщину Білорусь; або будучи Білорусином — любив свою Річ Посполиту Польщу". В цьому місцевому польсько-білоруському патріотизмі й треба почасти шукати зародків пізніщої білоруської етноґрафії, письменства, і навіть чисто національного білоруського руху, бо до кінця XVIII. ст. всі вищі класи білоруського громадянства спольщилися майже до останку. Пробудження інтересу до місцевої старовини та місцевої білоруської мови повстало серед спольщеної шляхти, під впливом польського національного руху, котрий розпочався під вражінням катастрофи розділів, котрі викреслили з карти Европи давню Річ Посполиту. Втративши незалежність і вперше зазнавши утисків з боку чужої держави, Поляки тепер тільки відчули вагу національної незалежности. Вони почали робити конвульсивні зусилля скинути чуже панування, і в цих зусиллях народився польський національний патріотизм, незнайомий поколінням, деморалізованим анархією конаючої Річи Посполитої. Поруч політичного — розвинувся жвавий культурний національний рух, котрий черпав свої сили і натхнення також у визвольних ідеях західної Европи, в настроях романтизму, який запанував усевладно в европейській літературі. Одним з головних осередків цього руху стала Вільна з її польським університетом. Білоруські

Generated on 2015-06-06 15:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

землі зробились ареною польської культурно-національної праці; перші проблески білоруського самопізнання являються під прапором ідеї неподільної Річи Посполитої, зложеної з трьох національних частин: Польщі, Литви і Руси.

Поляки — а серед них здебільшого й спольщені Білоруси — перші почали цікавитися білоруською старовиною й етноґрафією, в працях польських учених на початку XIX. в. вперше знайомиться освічена громада з минулим Білорусі, памятками її права, письменства, народньою словесностю, звичаями, мовою. В числі цих учених дослідників на першому місці стоять такі солідні ймення, як: Самійло Лінде, Лука Ґолембйовський, Юрій Бандтке, Йосиф Лукашевич, Михайло Балінський, Теодор Нарбут, Йосиф Ярошевич, Гнат Данилович. Російські журнали подавали переклади їх праць, і громадянство російське уперве знайомилося з білорущиною з польських рук. Серед цих учених спеціяльно присвятив себе білоруській етноґрафії Ян Чечот (1797—1847). Приятель Міцкевича, він за приналежність до таємного товариства „філоматів" був 1823. р. засланий до Оренбурґа, де пробув 10 років. Потім повернувся до краю і одержав посаду бібліотекаря в знаменитій бібліотеці ґрафів Хрептовичів у с. Щорсах на Мінщині, де пробув до самої смерти. Він гаряче любив білоруський народ, збірав твори народньої словесности, писав вірші і брошури білоруською мовою. В 1837. р. він видав у Вільні „Piosnki wieśniacze z nad Niemna", де умістив поруч народніх пісень і свої вірші. Потім під назвою „Piosnki wieśniacze z nad Niemna i Dźwiny" він видав ще 5 томиків в 1839—1846. роках.

Generated on 2015-06-06 15:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

Серед тогочасної польської літератури витворилась була навіть „білоруська“ школа, аналоґічна до „української“. До письменників цієї школи, окрім згаданого Чечота належали: Олександер Ґроза (1807—1875, що так само може вважатися й за прихильника „української школи“); Ромуальд Зєнкевич, автор дуже гарного збірника „Piosenki gminne ludu Pińskiego“ (Ковно, 1851); Казимир Буйницький (помер 1878. р.), що видавав у 40-их роках у Вільні збірники „Radehast“, де містилося чимало матеріялу про білорущину; Олександер Рипінський, еміґрант після 1830. року, видав у Парижі 1840. року книжку „Białoruś“ з цікавим описом краю і його відносин*); ґраф Евстафій Тишкевич (1814—1873), учений археолоґ, автор дуже цінної праці „Opisanie powiatu Borisowskiego“ (Wilno,1847); найбільш плодовитий з них усіх і рухливий Адам Кіркор (1812—1886), що видавав у 40-х роках часопис „Rubon“ з дуже виразним місцевим колоритом, а пізніще багато писав про Білорущину в польських та російських виданнях; Ян Барщевський (1790—1851), котрий писав білоруською мовою вірші, а польською оповідання з білоруського життя (вони видані в 1841—1846.рр. у Петербурзі 4-ма томами під назвою „Szlachcic Zawalnia czyli Białoruś w fantastycznych opowiadaniach“).

Певний інтерес до минулого рідного краю й до народнього життя помічається в першій половині XIX. в. і серед Білорусів, що вже встигли прилучитися до російського життя і зазнали впливу письменства російського.

---

*) Його дидактична поема на білоруській мові „Niaczyścik“ також була видана за кордоном (3-є видання 1853. р. вийшло в Парижі).

Generated on 2015-06-06 15:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

На чолі їх треба поставити священника Івана Григоровича (1792—1852), родом з Могилевщини. Він ще в 1824. році видав один том „Бѣлорусскаго архива древнихъ актовъ"; в 1834. р. видав збірник писаннів архієпископа Юрія Кониського, зредаґував 4 томи „Актовъ, относящихся къ исторіи Западной Россіи", видані археоґрафічною комісією в Петербурзі в 1846—1851. роках; збірав матеріяли до словника білоруської мови, з котрого тільки частина була опублікована пізніще (в журналі „Странникъ" 1861. р.); до тоїж катеґорії дослідувачів Білорущини належать: Павло Шпилевський (1827—1861), що містив по російських журналах 50-х років багато статтей по білоруській етноґрафії й історії; О. Турчинович, автор „Обозрѣнія исторіи Бѣлорусіи съ древнѣйшихъ временъ" (СПБ., 1857). По російських журналах 40-х років дуже часто друковалися матеріяли й статті по білоруській історії, етноґрафії, мові й письменству, так само як і по провінціяльних, „Губернскихъ Вѣдомостяхъ" та „Памятныхъ книжкахъ", де працювали місцеві літературні сили (у Вільні, Могилеві, Вітебську, Мінську).

Поруч з писаннями по білоруській етноґрафії й історії на польській та російських мовах вже в перших десятиліттях XIX. віку бачимо спроби літературних творів безпосередно на народній білоруській мові, як відновлення та продовження давньої традиції ще з попередніх століттів. Одним з перших творів цієї нової білоруської літератури була перелицьована „Енеїда", зложена під впливом „Енеїди" Котляревського. Автором її вважають Хому Маньковського, совітника у Могилеві, а потім віце-ґубернатора у Вітебську, другі — полковника Вікентія Ровинського (1782—1842), родом з

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Смоленщини. Ця „Енеїда“ малює побут заможніщих білоруських селян і відзначається щиро-народнім юмором і гарною мовою. Вона ходила в рукописах, як і більшість писаннів білоруських того часу, і тільки частина її була надрукована в 1845. році на сторінках російського журнала „Маякъ“ („Отрывокъ изъ Енеиды наизнанку на бѣлорусскомъ крестьянскомъ нарѣчіи“). Справжнім основателем нової білоруської літератури вважають Вікентія Дунін-Марцінкевича (1807—1885). Син дрібного орендаря бобруйського повіта на Мінщині, він провів дитячі роки на селі, вчився в Бобруйську, Вільні й петербургському університеті. Служив у Мінську на державній посаді, потім купив собі хутір під Мінськом і там доживав віку. В 1846. році він видав у Мінську пєсу „Sielanka“, до котрої відомий польський композитор Монюшко, родом теж з Білорущини, написав музику, і так вона виставлялася на сцені в Мінську в 1852, 1853 і 1855. роках. Згодом вийшли нові твори Дунін-Марцінкевича: поема „Hapon“ (1855), оповідання „Wieczernice“ (1855), оповідання „Kupała“ (1856), віршована повість „Ščerojskije dažynki“ (1857) та переклад двох перших розділів поеми Міцкевича „Pan Tadeusz“ (Wilno, 1856). Крім того Марцінкевич писав комедії й ліричні вірші. Марцінкевич правдиво малює білоруський побут і обстанову життя, але по своїх поглядах він — звичайний польський шляхтич. Пани в його виходять прихильниками й добродіями селян, а коли часом і поводяться несправедливо, то тому тільки, що їх обдурюють хитрі економи.

Сучасник Марцінкевича Артем Верига-Даревський писав білоруські вірші, поеми („Bratom litwinom“, „Poworoot Michałka“, „Vychoj“) і переклав Міцкевичеву

Generated on 2015-06-06 15:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

поему „Konrad Wallenrod". Але його писання залишались в рукописах, так само як і білоруські вірші відомого польського поета Владислава Сирокомлі (Кондратовича): російська цензура з кінця 50-х років стала забороняти білоруські видання і знищила, напр., уже виданий переклад „Pana Tadeusza". Ці заборони не спинили зросту білоруської літератури, але зробили її рукописною: писалися популярні розправи для народу, оповідання, поеми, але все це ходило з рук до рук в писаній формі. Дуже популярною серед цих творів була сатирична поема невідомого автора „Тарас на Парнасе", написана, як думають, в 1837. році, але видана вперше аж 1889. року. Серед авторів рукописних білоруських творів бачимо відомого, вже згадуваного археолоґа Адама Кіркора, далі Вікентія Коротинського, Я. Вуля, Тадеуша Заблоцького, Н. Короткевича, Ю. Лясковського, Ю. Мрочека та инших. В 1862. р. у Варшаві було видано „Elementarz dla dobrych dzietok katalikoй", що мав бути підручником для приватних сільських шкіл. Одначе вся ця література майже не переходила в народ; вона була розповсюджена в кругах дрібної шляхти, панських офіціялістів, на неї дивилися там як на забавку. Та по своїм ідеям вона здебільшого була й чужа народові, не маючи з ним нічого спільного крім мови. Тогочасні письменники білоруські, за малими виїмками, мотивів соціяльних зовсім уникали, або дивились кріз панські окуляри, малюючи панськохлопську ідилію, що ледве чи істнувала в дійсности.

Польський революційний рух і повстання 1863. року відбилися й на білоруській справі: Польські повстанці старалися використати

Generated on 2015-06-06 15:09 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

білоруську мову для аґітації, щоб підбурити білоруських селян до повстання. Вони видали чимало брошур, де говорилося про тяжке бідування селян під російською кормигою, про релігійні утиски; селян закликали до повстання, малюючи їм принадну будучність у відбудованій Польщі. Такі були видання: „Мужыцкая праўда" (нелеґальний часопис, видаваний в Білостоку К. Калиновським), „Гутарка старого дзеда", „Перадсмертны разгаворъ пустэльника Петра" та ин. Друкувались вони в Познані, в Парижі, а одна („Разгаворъ") навіть у Київі.

Ці заходи не мали впливу на білоруське селянство. За те уряд і громадянство російське звернули тепер увагу на білоруський народ. З початку помітно було зацікавлення і навіть симпатії до Білорусів, як до окремої, близької народности. Московська ґазета „День" писала про потребу видавати часопис на білоруській мові, а уряд давав кошти на білоруські видання: „Бяседа старого вольника зъ новыми про ихняе дзело" А. Киселя, в Могилеві 1861. р. (про скасування кріпацтва), вірші Франца Блуса в „Могилев. Губ. Вѣдомостяхъ" (на туж тему), „Разсказы на бѣлорусскомъ нарѣчіи" у Вільні 1863. р. — для шкл. Але скоро запанував погляд, що Білорусь — „искони русскій край", без найменшої ріжниці від решти російських ґуберній, а коли і знайдуться, мовляв, деякі ріжниці, то це наслідок польського панування, і їх треба нищити. Отже запанувала славнозвісна система „обрусенія". Щоб довести всьому цивілізованому світу, що Білорусь таки дійсно „искони русскій край", було засновано при центральних архівах у Вільні та Вітебську, Археоґрафічні Комісії, котрі заходились видавати стародавні білоруські документи на доказ „русскости" краю.

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 17:49 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Появився цілий ряд офіціяльних статистично-ґеоґрафічних, етноґрафічних та історичних виданнів, як, напр., Атласи Еркерта та Ріттіха, „Сборникъ памятниковъ народнаго творчества въ Западномъ краѣ" (Вільна, 1867); появились праці П. Батюшкова, М. Кояловича, Ю. Крачковського, все з цісюж тенденцією довести „русскость" білоруського краю. Одначе ці видання, особливо збірки актового матеріялу, прислужились і науці, поклавши фундамент для наукової розробки білоруської історії.

Обрусительні заходи російського уряду, піддержані пресою, а почасти й самим громадянством російським, справді ослабили польський елемент в краї, але своєю нетактовністю, особливо в релігійній сфері, посіяли неохоту до російщини та до православія серед місцевої людности, і це немало сприяло потім успіху національної білоруської аґітації, що розвинулась аж геть пізніще; Інтерес російського громадянства до Білорущини вплинув на збільшення інтересу до неї й серед наукових кругів російських: видатні російські етноґрафи П. Шейн та П. Безсонов видали цінні збірники білоруських пісень.*) Та найбільше зробили для дослідження білоруської етноґрафії й історії самі Білоруси, піддержані російськими науковими інституціями. Іван Носович (1788—1877) склав великий „Словарь бѣлорусскаго языка", виданий 1870. р. петербургською Академією Наук. Йомуж належать „Сборникъ бѣлорусскихъ пословицъ" (СПБ., 1867 і 1874) та „Бѣлорусскія пѣсни" (СПБ., 1873); А. Дембовецький видав цінне

*) П. Безсоновъ, Бѣлорусскія пѣсни, Москва, 1871. П. Шейнъ, Бѣлорусскія пѣсни, СПБ., 1874.

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

„Описаніе Могилевской губерніи" (Могилевъ, 1882); Микола Никифоровський (1844—1910), що зібрав, а почасти й видав сам великі колекції етноґрафічного матеріялу: „Очерки простонароднаго житья-бытья на Витеоской Бѣлоруссіи" (Вітебськ, 1895), „Очерки Витебской Бѣлоруссіи" (Вітебськ, 1892—1899); „Простонародныя примѣты и повѣрія" (Вітеоськ, 1897) та ин.; Н. Горбачевський, що видав „Словарь древняго актового языка сѣверо-западнаго края" (Вільно, 1874), Олексій Сапунов (род. 1852), що видав 5 томів збірника „Витеоская старина" (Вітебськ, 1883—1896); згаданий уже історик, проф. Мих. Коялович (1828—1891), історик церковної унії; Евдоким Романов (род. 1855), що видав в рр. 1886—1901 шоститомовии „Бѣлорусскій сборникъ" (казки, пісні, приказки, леґенди, апокріфи) у Київі, Вітебську, й Могилеві; з инших його праць важна „Могилевская старина", 2 т. (Мог., 1900—1901); історик проф. Митрофан Довнар-Запольський (род. 1867), що в перші роки своєї діяльности працював виключно над Білорущиною: „Бѣлорусская свадьба и свадебныя пѣсни" (Київ, 1888); „Гапонъ, повѣсть въ стихахъ на бѣлорусскомъ языкѣ В. Дунин-Марцинкевича — очеркъ изъ исторіи бѣлорусской письменности" (Москва, 1889); „Бѣлорусское Полѣсье" (Київ, 1895); „Очерки исторіи кривичевскихъ и дреговичскихъ земель до конца XII ст." (Київ, 1891) та ин. Для вивчення білоруської мови й письменства зробив найбільше проф. варшавського університета й член петербургської Академії Наук Ефімій Карський (род. 1860). В 1886. р. вийшов його „Обзоръ звуковъ и формъ бѣлорусской рѣчи" і з того часу він невтомно працює над ізученням Білорущини. Най-

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

важніща його праця, це 4-ох томове видання „Бѣлоруссы“ (Вільна-Варшава, 1904—1912). З польського боку треба зазначити праці М. Федоровського; його ґрандіозну працю „Lud białoruski na Rusi litewskiej“ видала, починаючи з 1897. року, в кількох томах Академія Наук у Кракові. З російських учених писали багато про білоруську мову академики: Ол. Соболевський та Ол. Шахматов. Дуже важна розвідка проф. П. Владимірова „Докторъ Францискъ Скорина, его переводы, печатныя изданія и языкъ“. СПБ., 1888.

Розвиток білоруської етноґрафії і початки штучного письменства мали невеликий вплив на пробудження національної свідомости у Білорусів. Далеко більше значіння мали для неї ідеї соціялізму й національного визволення, котрі почали ширитися в Росії в 70-х роках. Тоді серед польського громадянства, особливо серед молоді, замість мрій про відбудову історичної Польщі прокинулись думки про потребу орґанічної праці над поліпшенням долі працюючих мас. Те саме було й на Україні. Уже в кінці 70-х років М. Драгоманов видав кілька брошур білоруською мовою соціялістичного змісту („Про багацтво да беднасць“ та ин.). Спольщена інтеліґентна молодь на Білорусі починає ближче придивлятись до життя народу і вже не до його етноґрафічної сторони, а до соціяльно-економічної. По деяких університетських містах Росії, де вчилась молодь з Білорусі, засновуються білоруські студентські громади, напр., у Петербурзі, Москві, Харкові. Появляються й нові письменники, вже не сентіментально-шляхетського напрямку, а народницького: Олександер Ельський (1834—1916), що в 1892. р. у Львові видав переклад 1-ої пісні „Пана Тадеуша“,

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

а в р. 1895. віршоване оповідання „Сынокъ“ (в Петербурзі); Іван Неслуховський (1851—1897, „Янка Лучина“), з Мінська, він друкував свої поезії в ґазеті „Минскій Листокъ“ та в календарях, і вже по його смерти вийшла збірка його віршів „Вязанка“ (СПБ., 1903), і найталановитіщий з їх усіх Францішек Богушевич (1840—1898), що писав під псевдонімами Мацей Бурачок і Симон Реўка. Богушевич вчився в петербургському університеті, брав участь в польському повстанні 1863. р. і був поранений. Потім скінчив юридичний ліцей в Ніжині і служив довгий час на Україні і в Московщині. Під кінець свого життя оселився у Вільні, де займався адвокатурою. В 1891. р. він видав у Кракові збірник поезій „Dudka Biełaruskaja“, з дуже цікавою передмовою, де закликав білоруську інтеліґенцію „рятувати рідну мову, щоб не померла“. В 1894. р. в Познані вийшов другий збірник його віршів „Smyk biełaruski“. В обох збірниках він гостро виступає проти російських порядків на Білорусі, дотепно і гостро висміює їх; разом із тим він з великим співчуттям малює настрої й думки селянина-Білоруса та його тяжку долю.

У 80-х роках появляються білоруські поезії, пісні, й казки по провінціяльних часописах на Білорусі і в календарях, а також і окремі брошури білоруською мовою. М. Довнар-Запольський видає кількома накладами давно звісну поему „Тарасъ на Парнасе“. В 90-х роках виступає письменниця Марія Косич, котра видає в 1903. р. у Чернігові переклад байок Крилова і оповідання „На пираселення“; А. Єльський друкує кілька популярних брошурок; в 1891. р. у Москві виходить переклад оповідання Гаршина „Сигналъ“.

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 17:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Радикальніщий гурт білоруської молоді засновує на поч. XX. в. „Білоруську соціялістичну громаду“ (на чолі її стояв Іван Луцкевич) і видає в Лондоні в 1901. р. ряд брошур: „Гутарка аб тым, куды ідуць мужыцкіе грошы“, „Хто праўдзівы прыяцель беднага народа“, „Як зрабиць каб людзям лепш стала на свеці“, „Песні“ та ин. Майже одночасно з тим виходить у Кракові ряд білоруських перекладів з Конопніцької, Ожешкової, Сєнкевича.

Та справжній національний рух білоруський починається тільки з 1903—1904. років. Осередками його стають Вільна і Петербург. В 1905. році підчас революції виходить ряд аґітаційних книжок: „Скрипка беларуская“, „Хрэст на свабоду“, „Чы будзе для всех зямлі“, „Што такое свабода“, „Як мужыку палепшыць свае жыця“ і починає виходити у Вільні перша білоруська ґазета „Наша доля“, а коли її закрито, то друга — „Наша Ніва“. В Петербурзі засновується видавнича спілка „Загляне сонце й ў наше ваконце“, котре приступає до видання білоруських творів, старих і нових. Воно друкує писання Марцінкевича, Богушевича, букварі, читанки, календарі. Появляються й молоді літературні сили, перше місце серед котрих по праву займає талановитий поет молодої Білорусі Янко Купала (Іван Луцевич, род. 1883. р.); простий сільський парубок з Мінщини, він служив на винокурні і скоряючись несвідомому натхненню складав пісні. Початок його творчости — цілком самобутний, без усяких літературних впливів. В надісланих ним до „Нашої Ніви“ спробах пера редакція спостерегла великий хист; Янка Купалу спроваджено до Вільни, занялись його освітою, він склав іспит за середню школу і війшов в круг білоруської літератур-

Generated on 2015-06-06 15:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

ної громади. В 1908. р. вийшов перший томик його поезій „Калейка"; р. 1910 лірична драма „Адвечная песня"; р. 1910 збірник „Huslar"; р. 1913 великий збірник „Шляхам жыцця", драма „Паўлінка" і поема „Сон на кургане"; в 1919. році вийшла драма „Раскіданае гняздо". Поезія Купали одріжняється од Богушевича, Неслуховського та всіх старших білоруських поетів. Він не знає їх меланхолії й песимізму, життя уявляється йому світлим і радісним, а з темними його проявами він готовий стати до бою; в його нема інтеліґентських рефлексій, його малюнки яскраві, пластичні; форма легка, вільна. Громадянські настрої чергуються з ліричними особистими мотивами, враженнями рідної природи. Один з білоруських критиків називає Купалу „поетом з Божої ласки", і такий він є в дійсности. Поезії Купали перекладалися на мови московську, польську, українську, німецьку і чеську.

За Купалою виступає цілий шерег других молодих поетів, які купчаться біля „Нашої Ніви": Якуб Колас (Костянтин Міцкевич, род. 1882. р. на селі в слуцькому повіті), народній учитель, який висидів 3 роки в тюрмі за приналежність до вчительського союзу білоруського. Його поезії вийшли в 1910. р. книжкою під назвою „Песні жальбы". За нею пішли збірки поезії „Родные зьявы" (1914. р.) і прози „Апаведання" (1912. р.), „Сцэничныя творы" (1917. р.) і поема „Сымон музыка" (1918. р.) та ин. Крім того йому належить кілька підручників та популярних брошур. Якуб Колас — типовий поет-народник: селянське життя з його злиднями та лихом, соціяльна й національна боротьба, самітність політичного вязня — ось головні мотиви поезії Коласа; сучасна білоруська критика ставить твори

Generated on 2015-06-06 15:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

Коласа дуже високо. Максим Богданович (1892—1918. р.) був співець „чистої краси“ і справжній інтеліґент, в широкому значінню цього слова. Він старався поширити межі білоруської поезії, втягаючи в неї мотиви сучасної світової літератури. Вірші Богдановича друкувались по ріжних періодичних виданнях і вийшли окремим томиком „Вянок“ (1913. р.). Цішка Гартни (Дмитро Жилунович, род. 1887. р. в місті Копилу на Мінщині) являється першим білоруським поетом з робітницьких кругів, співцем ідеалів пролєтаріяту, перенятим його класовою свідомостю та інтересами. Твори Гартного друкувались в „Нашій Ніві“ та в „Маладой Беларусі“. Коли настав большевизм, Гартний пристав до його і був в 1918. р. головою „Совєтської білоруської республіки“. З инших поетів, що виступали на літературному полі в часи „Нашої Нівы“, треба назвати такі імення: Альберт Павлович (род. 1875), що видав томик поезій „Снапок“ (1910) і віршовану драму „Васільки“ (1919); Костанція Буйло („Курганная кветка“, 1914); Алесь Гарун (Олександер Прушинський), поет і новеліст, видав збірку „Матчын двор“ (1918); Алоізія Пашкевич (псевдонім „Цьотка“, померла в 1916. р.), авторка революційних віршів „Хрест на свабоду“ (Краків, 1906. р.), одна з піонєрок емансіпаційного руху жіночого на Білорусі: їй належить шкільна хрестоматія „Першае чытаньне для дзетак беларусаў“ (1906); Янук Журба; Ілля Леучик (автор збірки „Czyżyk bełaruski“ 1912. р.; драматурґ Францішек Алехнович (род. 1883. року), автор цілого ряда комедій („На Антаколі“, 1918) і драм.

Белєтристика білоруська почала розвиватись трохи пізніще від поезії. Критика

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

білоруська ставить на першому місці серед своїх прозаїків Антона Левицького (псевд. „Ядвигин Ш.“, 1870—1922). Син дрібного шляхтича, він ще у 70-х роках брав участь в білоруському рухові. Вчився в московському університеті і був виключений звідти за участь в студентських розрухах. Тоді вернувся до дому і почав писати білоруською мовою оповідання, нариси, мініятюри. Все те побачило світ аж геть пізніще. В 1909. році вийшло його оповідання „Дзед Завала“, в 1912. році збірник „Бярозка“, в 1914. році збірник „Васількі“. Улюбленою формою писаннів Левицького є невеликі оповідання ніби казкового складу, які містять в собі просте або дуже спрощене розвязання якогось практично-життєвого питання. Щирий юмор і жива колоритна мова також є прикметами талану цього письменника. З молодших белєтристів визначилися: Сергій Полуян, дуже рано померший (в 1910. р. в Київі); Максим Гарецький (род. 1893), що дебютовав р. 1914 збіркою „Рунь“; — він дав перший в білоруському письменстві зразок соціяльної повісти: „Дзьве душы“ (1919); критика білоруська дуже прихильно зустріла цю повість, зазначаючи, що вона „перший раз розкриває багатство білоруського життя, розкриває духовну велич борців за білоруську національну ідею, про котрих широке громадянство ще так мало знає“*); Гарецькому належить і перша „Гісторыя Беларускае Літэратуры“ (Вільня, 1920); Змітрок Бядуля (Самуїл Плавник), родом з жидівської сем'ї ошмянського повіту (род. 1886. р.), автор численних оповідань та поезій, які виявляють надзвичайно чулу, ніжну душу, горячий темперамент і багату

*) „Зборнік Наша Ніва“. 1929. Вільня, ст. 11-та.

Generated on 2015-06-06 15:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

творчу фантазію. Дуже гарні його невеликі „Поезії в прозі", друковані на сторінках ріжних білоруських виданнів і окремим виданням „Abrazki" (1903). Треба згадати ще П. Простого („Якім Бяздольны", 1914. р.), Н. Новича, Йосифа Льосіка, публіциста й новеліста та др. Карусь Каганец (Казимир Кастравицький, помер 1918. р.) написав комедію „Модны шляхцюк", котра здобула собі велику популярність на сцені.

На початку другого десятиліття XX. в. білоруська преса значно розвинулась. В Петербурзі почав виходити 1913. р. періодичний збірник „Маладая Беларусь" по типу місячних журналів. В ньому крім поезій та белетристики друковалися критичні й історичні розправи. У Мінську став виходити журнал для молоді „Лучынка". Там же виходив сільсько-господарський журнал „Саха". В 1914. р. зроблено спробу видання студентського органу „Ранніца". У Вільні засновано клерикально-католицький тижневик „Biełaruś", почали вироблятися публіцистичні й наукові сили. На першому місті треба поставити талановитого публіциста, критика й громадського діяча Антона Луцкевича (Антон Новина), автора численних розвідок і статтів білоруською, російською й польською мовами про білоруську справу; йому ж належить книжка „Našy pieśniary. Literaturna-socyalnyje narysy" (Wilnja, 1918). На полі економічних дослідів і журналістики видвигнувся Олександер Власов; як археолог, дослідник старого письменства і мистецтва Іван Луцкевич (1881—1919), як критик та бібліограф Ромуальд Земкевич; історик і публіцист Власт (Вацлав Ластовський), автор дуже гарної „Гісторыі Бела-

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

русі" (Вільня, 1910); етноґраф і публіцист Ольґерд Бульба (Чиж); філолоґ проф. В. Тарашкевич (род. 1892. р.), автор „Беларускай граматыкі" (Вільня, 1918), і перекладчик „Іліяди" на біл. мову, І. Маньковський та ин. Останніми часами почав писати по білоруськи відомий київський професор М. Довнар-Запольський, історик та етноґраф Білорусі; в 1919. р. в Гродні (а потім 2-м вид. у Вільні) вийшла його книжка „Асновы дзяржаўнасці Беларусі".

Та найбільше було зроблено білоруськими діячами на полі видавництва для народа. Цілий ряд читанок, шкільних підручників, популярних брошур видруковано на протязі кількох років. Особливо відзначався добірним змістом і умілою редакцією „Беларускі календар Нашае Ніви", видаваний з 1909. року. Всі ці видання розходились в десятках тисячів примірників і придбали собі велику популярність серед сільських читачів.

З початку XIX. в. білоруські письменники вживали майже виключно польського правопису, зрідка пристосовуючи його до білоруської вимови. З половини XIX. століття починають уживати також правопису російського, теж з легким пристосуванням до білорущини. Коли розпочався національний рух по революції 1905. р., білоруські видавництва друковали свої видання звичайно двома правописами: латинкою для католиків і російською гражданкою для православних. Року 1910-го гражданку було реформовано на кшталт української фонетики і цим реформованим правописом друкуються здебільшого всі теперішні білоруські видання.

Generated on 2015-06-06 15:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

Національно-громадське життя останніх років.

Осередками національного білоруського життя являються Вільна та Мінськ. Не вважаючи на всі політичні переміни останніх років, на чужоземні окупації, на переслідування з боку Поляків або Москалів, життя це не перепиняється і знаходить собі змогу розвиватись при самих найнесприятливіщих умовах. У Вільні протягом 1920. року наново повстав ряд білоруських орґанізацій, на чолі котрих стояв національний комітет, поруч якого стояла вибрана на з'їзді в червні 1919. р. „Центральна білоруська рада Віленщини й Гродненщини". Такіж самі національні комітети позасновувано в Мінську, Гродні і Варшаві. У Вільні виходила в 1920. р. тижнева ґазета „Krynica", орґан білоруської християнської демократії, місячний збірник „Наша Ніва", котрий з осени перетворився в тижневик і продовжував традиції старої „Нашої Ніви", заснованої ще в 1906. році, щоденна „Беларуская думка" (1919), „Беларускіе Ведамасці" (1921—1922), „Беларускі Звон" (1921—1922).

Та центр громадського життя пересунувся був на якийсь час до Мінська. Тут перебував „Беларускі Цантральны Сельска-гаспадарскі Саюз", що мав свою фабрику сільсько-господарських машин в Бобруйську, „Цантральны Саюз Кооператыва у Беларусі", що об'єднує коло 350 кооперативів, тут же зосереджені були головні шкільні інституції. У Мінську виходили: „Вольная Беларусь" (1917—1918), „Беларуская Рада" (1917—1918); щоденна ґазета „Беларускі шлях" а потім „Беларусь" (1919), щоденник „Звон" (1919); ілюстрований тижневик „Беларускае

Generated on 2015-06-06 15:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

жыцце"; ілюстрований тижневик „Рунь", під редакцією відомого поета Янка Купала; сільсько-господарський місячник „Саха". Під большевиками в Мінську виходили: „Савецкая Беларусь", „Роботніцка-Сялянская Беларўсь", „Вольны Сцяг", „Школа і Культура Савецкае Беларусі", „Весткі" (офіціоз большевицького уряду).

Виходили часописи і по других містах: в Слуцьку тижневик „Наша Каляіна"; в Гродні щоденна ґазета „Беларускае Слово". На чужині виходили в Ковні місячник „Часопісь", видаваний литовським міністерством білоруських справ; в Ризі місячник „Бацькаўщина" і тижневик „На чужыне", в Петербурзі виходили „Чырвоны шлях" (1918) та „Дзянніца" (1917—1920).

Шкільна справа білоруська почалась фактично з часу німецької окупації, коли у Вільні в падолисті 1915. р. відкрилася перша білоруська початкова школа. Слідом за нею пішли другі школи, а вже в грудні орґанізувались там же у Вільні білоруські учительські курси. Найкраще розвинулась шкільна справа в Мінську. Там в 1920. р. заложено „Центральну Білоруську Шкільну Раду" (голова Симон Рак-Михайловський); там же відкрито вищу школу: Білоруський Педаґоґічний Інститут, ректором його є професор В. Івановський; Інститут має два відділа: Математичний та Історично-філолоґічний. Білоруські ґімназії істнують у Мінську, Вільні й Слуцьку; крім того є кілька проґімназій. Народні школи білоруські істнують по всьому краю, але взагалі білоруська шкільна справа дуже потерпіла од польських утисків.

Театр білоруський виник в першому десятиліттю XX. віку (після півстолітньої перерви, потому як у Мінську ставлено колись

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

„Селянку“ Марцінкевича). Орґанізувалася спеціяльна трупа, яка їздила по краю і давала вистави. Репертуар складався з пєс ориґінальних („Паўлінка“ Я. Купала, „Модны шляхцюк“ К. Каганця, „Міхалка“ Долецького та ин.) і перекладних з української та польської мови. Був орґанізований також національний хор та балєт заходами Буйницького (вже покійного). Останніми часами осередками театру зробився Мінськ. Тут істнує „Білоруський Національний Театр“ (під орудою Родзевича) і трупа „Таварыства працаўнікоў мастацтва“, що виступає в народньому білоруському домі „Беларуская хата“. Аматорські трупи істнують в Гродні, Слуцьку і Бобруйську. Розвивається і народній театр по селах, особливо в слуцькому повіті. Для дослідження народнього мистецтва білоруського, археолоґії, архитектури — поклав великі заслуги покійний Іван Луцкевич, заходами котрого зібрано було у Вільні при редакції „Нашої Ніви“ дуже цінні колєкції старовини й мистецтва білоруського, — основу майбутнього національного музея Білорусі.

Література.

Іл. Сьвятицький. Відродження білоруського письменства. Львів, 1908. М. Богданович. Білоруське відродження. Відень, 1916. Іл. Сьвятицький. Основи відродження білоруського письменства. „Записки Наук. Тов. ім. Шевченка“ у Львові, т. 117—118, р. 1914. М. Гарэцкі. Гісторыя Беларускае Літэратуры. Вільня, 1920. Д. Дорошенко. Беларусы і іхняе національнае адрадзенне. Вільня, 1909. Anton Nowina. Našy pieśniary. Wilnia,

Generated on 2015-06-06 15:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

1918. Лявон Леуш. Дыямэнты беларускага прыгожага пісьменства. Кіеў, 1919. Я. Фарботко. Беларусь у песнях. Менск, 1920. А. Новіна. Білоруський національний рух. „Літературно-Науковий Вістник", 1911, кн. III. Е. Карскій. Бѣлоруссы. Т. I. Вильна, 1904. Т. II, Варшава, 1912. А. Пыпинъ. Исторія русской этнографіи. Томъ IV, отд. I. Бѣлоруссія. СПБ., 1892. Проф. Е. Карскій. Бѣлорусская Енеида на изнанку. Збірник „Пошана". Харків, 1908. Проф. Довнаръ-Запольскій. Очерки и изслѣдованія бѣлорусской народной жизни и письменности. СПБ., 1912. Weissruthenien. Land, Bewohner, Geschichte, Volkswirtschaft, Kultur, Dichtung. Herausgegeben von W. Jäger. Berlin, 1919. A. Jelski. Białoruska literatura i bibliografia; białoruski język; Białoruś — статті у виданні „Wielka encyklopedya powszechna ilustrowana", 1892, т. VIII.

Generated on 2015-06-06 15:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

Болгари.

Болгари появилися на Балканському півострові уперше в VI. століттю яко славянське племя, що перед тим сиділо на Підкарпаттю. В кінці VII. в. прийшла знад Волги туркська орда Болгарів, підбила Славян і швидко засимілювавшися з ними витворила нову етнічну одиницю і нову державу, що стала називатись болгарською. В цій нововитвореній етноґрафічній формації основою був елємент славянський, а туркський дав йому лиш зверхнє забарвлення. З поч. XV. віку починається еміґрація Турків-османліїв, котрі розселюються в околиці Пловдива, Загори, понад річкою Маріцою, а з другого боку в Добруджі. В північній частині Болгарії турецька колонізація переводилась з метою захистити балканські проходи. Найбільші турецькі осади залишились досі в области Деліорман (східня частина Болгарії). Зате поширилося розселення Болгар на півдні півострова, у Фракії, а в XVII. в. почалась еміґрація Болгар за Дунай: звісно, наприклад, що в 1741. р.

Generated on 2015-06-06 15:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

багато Болгар оселилося в Темешському Банаті на Угорщині, в рр. 1752—1754. на Україні, а підчас російсько-турецьких війн 1789—1791. років та 1801—1812. великі болгарські колонії осіли в Бесарабії. В 1821. р. раховано Болгар в Бесарабії 38.000 душ, а по 1826. р. переселилося ще 27.000 душ.

Війна 1877—1878. років принесла нові зміни в розселенні Болгар: понад 100.000 Турків покинуло край, а натомість переселилось туди багато Болгар в Румелії та з Македонії, що залишились поза межами новоутвореного болгарського князівства. Поверталися також еміґранти з Румунії, Бесарабії, Таврії, Малої Азії. Остання балканська війна мала також своїм наслідком зміни в розселенні Болгар в ріжних частинах їхньої території, але ці зміни не досліджені точно.

Етноґрафічні межі. На півночі границею служить Дунай, почавши од Черноводи на сході до Віддіна на заході. Од Віддіна межа повертає на південь через Цар-Петрово, Бойніцу, Шішінци до сербської границі. Од тієї лінії вибігає до Віддіна болгарський клин на північ до Новосела на Дунаї. Західня болгарська границя, що йде більш-менш вдовж сербо-болгарської політичної границі (перед останніми змінами її по світовій війні) аж до міста Вран'ї на Верхній Мораві, належить до дуже спірних: болгарські етноґрафи вважають населення східної Сербії аж по Ніш за болгарське, засновуючись, головно, на тому, що населення балака тут переходовим діялектом між сербською та болгарською мовами, знов же сербські вчені катеґорично це заперечують. Од Вран'ї межа йде до Куманова. Далі починається більш спірна межа — по Македонії. Приблизно сербо-болгарська межа

Generated on 2015-06-06 15:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

йде од Куманова на Скоплє, Тєтово, Дібру до Охридського озера. Окремі болгарські осади вибігають поза цю межу, а знов же чимало сербських, албанських та арнаутських. Од Охридського озера етноґрафічна межа біжить до верхів'їв р. Девола і до озера Малицького, через місто Горицю до Костура, а далі на південь до міста Крупішта на річці Бистриці. Звідси півкругом поверта на схід до озера Острова, а звідти на південний схід до міста Бера на нижній Бистриці, і потім по лівому берегу річки до самого моря, далі побережжам до міста Солуні.

Од Солуні межа йде просто на схід до озера Бешик-Гволь, звідти покрученою лінією через осади Високу, Зарово, Сухо і Нєгован до впаду р. Струми до Тахінського озера коло м. Шера. Звідти межа йде на схід через Драму, більш-менш просто до м. Дімотіки на р. Мариці, потім через Узункопрі, Баба-Єскі, Чорлу, Селіврію, Чаталджу аж до Деркоса на Чорному морі. Далі межею служить Чорне море до Кюстенджи; звідти межа компактного розселення Болгар йде на захід до Черноводи. На північ од цієї лінії Кюстенджа-Черноводи в Добруджі живе в більшости болгарська людність, але дуже помішана з Турками, Татарами та ин. народностями. В Бесарабії сидять Болгари компактною масою на півдні в повітах акерманському, ізмаїльському та бендерському; в Херсонщині коло Одеси й Николаєва, в Таврії в повіті бердянському і в Криму коло Феодосії. Невеличкі останки болгарських осад залишились в південному Банаті; в південній Валахії (де їх нараховують коло 50.000 душ) та по деяких містах Румунії. В Малій Азії збереглися болгарські осади коло Брусси. До Америки Болгар виселилося коло 50.000 душ.

Generated on 2015-06-06 15:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

Статистика.

Нідерлє нараховує число Болгар в 1900. році в таких числах:

Царство Болгарія (згідно перепису 31. XII. 1900. р.)	2.885.379
в турецьких областях Европи й Малої Азії	600.000
,, Македонії	1.200.000
,, Румунії (Добруджа та ин.)	90.000
,, Росії	180.000
,, ин. краях	50.000
усього	5.005.379

В Болгарії було 2.864.735 Болгар та 20.664 Помаків (Болгар потурчених).

В Росії урядова статистика 1897. р. нараховувала 172.659 Болгар.

Проф. Т. Флоринський (1907. р.) дає трохи инакший підрахунок:

в болгарському царстві	3.182.300
,, Румунії, Царьгороді та других частинах Европ. Туреччини	661.200
,, Македонії	1.132.000
,, Добруджі	99.200
,, Сербії	85.100
,, Росії	220.400
,, Австро-Угорщині	33.300
,, Малій Азії, Греції, Німеччині та др. державах Европи	21.000
,, Америці	5.500
усього	5.440.000

Статистика самого царства Болгарії представляється так:

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

В 1881. р. перепис князівства Болгарії показав 2.007.919 усієї людности, з котрих 1.404.309 було православних, і 578.000 мусульман. У Східній Румелії перепис 1885. р. показав 975.458 усієї людности, з котрих 681.643 християн-Болгар, 200.458 Турків та Помаків і 53.028 Греків.

Перепис 1887. р. в об'єднаному князівстві показав 3.154.375 душ, з них:

Болгар	2.326.250
Турків	607.000
Греків	58.000
Циганів	50.000
Жидів	24.000
Румунів	55.000

Що до релігії населення ділилося на такі ґрупи:

православних	2.432.000
магометан	668.000
католиків	18.500
вірмено-грегоріян	6.000
протестантів	1.500
жидів	24.000
инших релігій	4.000

Статистика 1900. року дала такі числа для кн. Болгарії:

Болгар	2.864.735
Помаків	20.644
Сербів	1.516
Турків	531.217
Гагаузів	9.862
Татар	18.884
Греків	66.702
Циган	89.563
Румунів	71.023

Перепис з грудня 1905. р. дав загальне число людности князівства 4.028.239 душ.

Generated on 2015-06-06 15:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

Російська статистика 1897. р., нарахувавши загальне число Болгар на 179.659, установлює такий поділ їх по окремих територіях:

в Бесарабії 103.225 (5.3% усієї людности)
,, Херсонщині 25.685 (0,9%)
,, Таврії 41.260 (2,8%)

На Угорщині р. 1900. нараховувалось 12.000 Болгар.

Питання про славянське населення в Македонії та про приналежність його до Болгар, або до Сербів, являється одним з найбільш спірних в славянській етноґрафії. Між обома сторонами йде непримирима суперечка, котра переходить в страшну ворожнечу. В науці славянознавства істнує що до македонського питання спеціяльна і дуже велика література. Висловлювано навіть погляди на істнування окремої ,,македонської" народности славянської (серед деяких російських та сербських учених). Але переважна більшість славянських учених схиляється до погляду, що Славяне Македонії, своєю історією, мовою, церковними та ин. звичаями належать до болгарського племени, а не до сербського.

Болгари з погляду діялєктичних одмін мови, поділяються на три головні ґрупи: на 1. ґрупу західного діялєкту, східна границя котрого йде по лінії Нікополь, Плєвна, Ловеч, Тетевен, Пірдоп, Новосело, Панагюріште, Іхтіман, Чепіно, Розлог, Неврокоп, Мельніч, Шер, Солунь, та на 2. ґрупу східного діялєкту, котра своєю чергою ділиться на дві области: а) північно-східну, де народ називає себе ,,Загорці" або ,,Хрцої", абож ,,Полянці" та б) південно-східну, Родопську, де народ називає себе ,,Рупці", ,,Рупаланці". Границя між обома останніми областями проходить

Generated on 2015-06-06 15:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

приблизно по лінії од Варни на захід через Османський Базар через Терново до Плєвни. В межах цих головних трьох областей єсть ще багато дрібніщих діялєктичних одмін. Істнують в науці ще инші поділи на діялєктичні ґрупи, але ріжниці в цих поділах між собою дуже незначні.

Окремо стоять т. зв. Гагаузи, християне-Болгари, що говорять по турецьки (живуть коло Варни); їх уважають за нащадків Половців або Чорних Клобуків; єсть іще другі Гагаузи, т. зв. „Българскитѣ-Гагаузи", що говорять по болгарськи; вони живуть в Добруджі. Чимало Гагаузів живе в Бесарабії (коло 70.000), але офіціяльна статистика зараховує їх до Болгар.

Що до віри, більшість Болгар належить до православія, складаючи автокефальну церкву з патріярхом на чолі: одначе, уважають їх за схізматиків, на підставі постанови помістного собору в Царьгороді 16. вересня 1872. року. Крім того є невеликі ґрупи Болгар греко-католиків, або уніятів, котрих нараховується коло 80.000 переважно в Македонії (формально унія була проголошена в 1860. р.) і мають свого архієпископа в Царьгороді, та римо-католиків, або павликіян, котрі живуть коло Нікополя та коло Пловдіва (Филипополя); так само католиками являються і болгарські колоністи на Угорщині. Єсть іще також нечисленна ґрупа Болгар мусульман, т. зв. Помаків, котрі живуть в родопських горах; їх нараховано було р. 1900-го в князівстві усього 20.644 душ, а в Туреччині (Македонії) раховано було їх понад 300.000.*)

---

*) Цр. Флоринський рахував загальне число Помаків 355.000; з них 150.000 припадало на адріянопольський вілает, 172.000 на Македонію і 30.000 на князівство.

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

На полі шкільництва Болгари після 1877—1878. років зробили великий поступ, хоч і досі число письменних не стоїть дуже високо: згідно статистики 1900. р. письменних було в князівстві 28,4%. По офіціяльним відомостям 1907—1908. р. в болгарській державі дітей шкільного віку було 471.538 (або 12% усієї людности); з того числа ходило до школи 88% хлопців і 62% дівчат. Усіх народніх шкіл було 3148 з 7686 учителями та вчительками. Наука безплатна. Школи міського типу звуться проґімназіями; їх було в 1907—1908. році 104.

Середніх шкіл повних було в 1907—1908. р. в Болгарії 26: 11-класичних та реальних ґімназій, 5 учительських інститутів, 6 дівочих ґімназій і 4 інститути для вчительок. Крім того істнує 1 школа технічна, 1 богословський семінар, 1 художньо-промислова школа, 1 військова, 1 торговельна, 2 вищі сільсько-господарські школи, 7 низчих сільсько-господарських, 4 промислові школи і кілька торговельно-промислових приватних шкіл.

Університет у Софії, заснований 1888. року, має тепер 5 відділів: технічний, аґрономічний, історично-філолоґічний, фізико-математичний та правничий. Багато болгарської молоді вчилось по вищих школах Росії й західної Европи.

В турецькій державі мали Болгари доволі добре зорґанізоване народнє шкільництво під головною управою екзархату в Царьгороді. Майже в кожному селі була школа. В Солуні мали Болгари хлопячу й дівочу ґімназії, в Адріянополі реальну школу і дівочий учительський інститут; учительські мужські семінари були в Шері та в Скоплі. Духовний семінар мали в Царьгороді. Крім того кілька приватних середніх шкіл по всьому краю.

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Болгари в Добруджі не мали своїх шкіл підлягали румунізації, так само як і в Росії, де Болгар вчили примусово по російськи. Не мали Болгари своїх шкіл і на Угорщині.

Важніщий політичний та культурний осередок болгарського життя є Софія, столиця царства (коло100.000 мешканців); тут зосереджено всі головні адміністраційні та культурнопросвітні інституції. Головне місто південної Болгарії (Східної Румелії) Пловдів або Филипополь; инші значні міста: морський порт Варна, Рущук, Терново. Головним культурним осередком Македонії є Солунь.

Література.

L. Niederle. Slovanský svět. V Praze, 1910. Т. Флоринскій. Славянское племя. Київ, 1907. М. Сарафовъ. Населението в Княж. България. София, 1894. K. Jireček. Das Fürstentum Bulgarien. Wien-Prag, 1891. Г. Димитровъ. България въ истор., геогр. и этнограф. отношение. Пловдивъ, 1895—1896. Н. Овсяный. Болгарія и Болгары. СПБ., 1900. L. Niederle. Makedonská otázka. Praha, 1901. Вас. Кончовъ. Македония. Етнография и статистика. София, 1900. Йорданъ Ивановъ. Българитѣ въ Македония. Изд. на Българската Академия на наукитѣ. София, 1915. Проф. А. Иширковъ. Западнитѣ краница на Българската земля. Бѣлежки и материяли. София, 1915. Prof. Ischirkoff. Bulgarien, Land und Leute. 2 Teile. Leipzig, 1917.

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Історія Болгарів.

Болгари — народ урало-фінського походження; в половині V. віку вони ще сиділи на лівому березі середньої Волги, понад нижньою Камою, де частина їх залишилась і надалі, заснувавши своє окреме царство. Друга частина виселилась в початку VI. в. і пішла на південний захід, кочуючи між нижнім Доном та Дніпром і все посовуючись до Дунаю. В другій половині VI. в. ці Болгаре були завойовані Аварами, але аварська держава проіснувала недовго. В половині VII. в. болгарська орда кочувала в теперішній південній Бесарабії, звідки під проводом хана Іс п е р і х а (або Аспаруха) прорвалась за Дунай і заснувала тут між нижнім Дунаєм і Балканом своє царство, на місці візантійської провінції Мезії. Це сталось коло 680. року. Осередком своєї держави Ісперіх зробив Преслав (коло теперішньої Шумли). Болгарська орда дуже скоро перемішалась і засимілювалась з Славянами, котрі вже жили в Мезії, так що вже за яке століття говорила славянською мовою; витворена од асиміляції народність приняла цілком славянське обличча і війшла в сім'ю славянських народів. Наступником Ісперіха був хан, або як він став називатись, князь Т е р в е л (700—720). Але протягом VII. століття Болгари нічим особливим себе не виявляли, і тільки з появою князя К р у м а (коло 802. року), вони виступають знов на міжнародній історичній сцені. Він виступив проти Візантії і в жорстокім бою в Балканах (811) знищив ціле візантійське військо з самим імператором Никифором I. Слідом за тим він жорстоко знищив Фракію й Македонію, розбив під Адріянополем нового імператора Михайла і під самим Царьгородом заключив

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:14 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

з Греками мир. За кілька років війна почалась наново. Грецький імператор Лев побив був раз Крума, але Крум зібрав нове військо і обложив Царьгород. Нагла смерть Крума (815) вирятувала Візантію од страшного ворога. Син Крума князь Мортагон замирився з Греками і звернув свою зброю на Захід, в бік Панонії.

Вже за Крума серед Болгар почало ширитись християнство, занесене візантійськими полоненниками. Внук Крума, князь Борис (852—888) сам вихрестився з цілим своїм двором у 864. році. Учні Кирила і Мефодія (Мораван, Наум, Вавринец, Сава, Ангеляр, Климент) укріпили християнство по грецькому обряду серед болгарського народа. Дуже імовірно, що охрещення Бориса мало політичний характер і потягло за собою певну залежність Болгар від Візантії, бо вже в 866. році Борис пориває з Греками і звертається до римського папи з проханням дати Болгарам свого митрополита. Але скоро (870) Болгарія повернулась до церковної єдности з Візантією й дістала звідти окремого архієпископа і кількох єпископів. Переселення в кінці IX. в. до Болгарії учнів св. Мефодія, вигнаних по його смерти (885) з Моравії, скріпило тут грецький обряд з славянською мовою в богослуженні.

Борис р. 885 зрікся трону, постригся в ченці, і князем настав його син Володимир (885—890); але скоро сам батько одняв у нього трон і передав молодшому синові Симеону (890—927), за котрого Болгарія досягла високого політичного й культурного розвитку. Вихований по грецьки у Візантії, Симеон дуже сприяв освіті, і його часи називають „золотим віком“ старого болгарського письменства. Симеон одбив Мадяр, що грозили з півночі, а з Візантією

Generated on 2015-06-06 15:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

коло чверть віку заховував мир. Але по смерти імператора Льва-Філософа Симеон почав війну з Візантією (912) через причини торговельного характеру, а також маючи намір самому добути собі імператорський престол. Війна ця тяглась з перервами до самої смерти Симеона. Він завоював більшу частину Балканського півострова і кілька разів облягав саму столицю. Держава Симеона простягалась од Чорного моря до Адрії, од Дунаю до Еґейського моря (за виїмком Солуні, котрої він не зміг добути). Симеон приняв титул царя, а болгарський архієпископ дістав титул патріярха.

Одначе велике болгарське царство не було міцне в середині. Вже за життя Симеона проти його повстали Серби і Хорвати. За сина його Петра (927—968) відділилась західна частина держави під проводом Болгарина Петра Шишмана і склала окреме, т. зв. західнє болгарське царство. Візантія нахилила українського князя Святослава до походу на Болгарію, і Святослав 967. року заволодів був дунайським гірлом. Тільки напад Печенігів на Київ примусив Святослава на сей раз покинути Болгарію й вернутись до дому. Та весною 869. року Святослав прийшов знову, взяв Преслав і полонив нового царя Бориса II. Петрового сина, потім перейшов Балкани, узяв Пловдів (Филипополь) і став загрожувати Андріянополю. Візантійський царь Іван Цимісхій з великими труднощами одвоював 917. р. Болгарію од Святослава і примусив його вернутись на Україну; але він не повернув Болгарію визволеному Борисові, котрого вивіз до Візантії, а прилучив її до своєї імперії, зробивши візантійською провінцією.

Західнє болгарське царство, засноване Петром Шишманом, проіснувало дов-

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:24 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ше. Воно складалось з Македонії, Албанії, північного Епіра, теперішньої південної Сербії й східної Болгарії. Столицею царства був якийсь час Средець (Софія), а потім Охріда. Царювання Шишманового сина Самуїла (976—1014) усе пройшло в завзятих війнах з Візантією. На прикінці візантійський імператор Василь II. розбив болгарське військо при Білащиці і звелів виколоти очи 15-ти тисячам полонених Болгар та так пустити їх до дому. Цар Самуїл вмер з горя. По його смерти імператор Василь II, користаючись з усобиць серед Шишмановичів, завоював 1018. р. західнє болгарське царство.

Болгарія до кінця XII. віку належала Візантії. Вона зберегла свою церковну самостійність, міста задержали свою самоуправу, але адміністрація була грецька і важко пригнічувала народ. В 1186. році брати Петро й Іван Асєні, нащадки Шишмана, підняли повстання і заснували нове болгарське царство між Дунаєм і Балканами з столицею в Тирнові. Зручно ведучи політику між Візантією та хрестоносцями, Асєні не тільки укріпили незалежність Болгарії, але ще й поширили її межі, завоювавши частину Македонії й Фракії. За Асєня II (1218—1241) Болгарія досягла була знову майже тих самих меж, що й за царя Симеона. Але по смерти Асєня II почались усобиці, і Болгарія втеряла Македонію й Фракію. За панування його сина Калімана (1241—1245) Болгарія дуже потерпіла од находу Татар, котрі зруйнували і спустошили край. По смерти Михайла Асєня (1245—1258) Болгарія розпалась на кілька окремих князівств, з котрих деякі називали себе царствами. Ослаблена й переділена Болгарія мусіла в кінці XIV. в. підпасти під вплив сербської держави Стефана

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Душана. Але разом з Сербією Болгарія падає під ударами Турків: в 1393. р. султан Баязет завоював тирновське царство, а останній царь Шишман III. попав у полон. Трохи згодом Баязет завоював і Західну Болгарію з столицею у Відіні (1396).

Уся Болгарія опинилась під владою Турків. Угорський король Жигимонт спробував одбити Болгарію, але під Никополем був розбитий (1396). Та сама доля стріла трохи згодом і польсько-угорського короля Володислава, що згинув під Варною (1444). З того часу Болгари більш як чотирі з половиною століття перебували в турецькій неволі. Вищі класи болгарського громадянства були або знищені, або потурчені. Земля була роздана мусульманським поміщикам, а народ обернувся в безправну масу, т. зв. „райю". По упадку в 1453. р. Візантії Турки віддали церковну владу над болгарською церквою царьгородському патріярхові. Скоро вся вища церковна ієрархія опинилась в руках Греків, т. зв. „фанаріотів" (од грецького кварталу „Фанар" в Царьгороді), і вони заходились коло погречення усього духовного життю Болгар. Для Болгар був закритий доступ до вищих церковних посад, та й по багатьох селах призначались священники з Греків. Замість славянської, до богослуження впроваджено мову грецьку. Школи позакривались, а які залишилися, в тих учено по грецьки. Просвіта впала, і на болгарській мові не виходили книжки й не істнувало жадного письменства. З поміж усіх християнських народів на Балкані, Болгарам випала найтяжча доля; їх найбільш пригнічено й найдовше держано в неволі.

Перші ознаки відродження припадають на другу половину XVIII. віку, коли хілан-

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 17:49 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

дарський монах на Афоні Паісій склав р. 1762. книгу про болгарську історію, і вона почала ширитись в рукопису та пригадувати письменним Болгарам про їх славне минуле. Учень Паісія Стойко Владиславов (пізніще єпископ врачанський Софроній) видав р. 1806 першу болгарську книгу на новоболгарській народній мові. Йому довелось еміґрувати до Валахії, де він і помер р. 1815, але його діяльність знайшла відгук серед болгарських купців у Молдавії та на півдні Росії, і вони почали підтримувати своїми коштами деякі культурно-просвітні заходи. Та найбільш вплинула на розвиток національної свідомости серед Болгар діяльність угорського Українця Юрія Венеліна. В 1835. році одеські Болгари: В. Апрілов та Н. Палаузов одкрили в своїм ріднім містечку Габрові першу болгарську школу, а в 1844. році почала виходити перша болгарська ґазета.

Найенерґічніщих заходів уживали Болгари насамперед для того, щоб увільнитись від підлеглости ненависним Фанаріотам, домагаючись призначування на церковні посади тільки Болгар і самоврядування своєї церкви. Боротьбою Болгар з Греками на церковному ґрунті скористувалась римська курія, почавши ширити ідею унії. Справді, в 1860. р. в Царьгороді було проголошено церковну унію, й папа призначив болгарського архієпископа Йосифа. Але ця спроба не мала успіху, і унія вдержалась подекуди тільки в Фракії та Македонії. Нарешті турецька Порта сама пішла на зустріч болгарським домаганням, і в 1870. р. султан видав наказ про заснування окремого болгарського екзархата. Але грецьке духовенство на соборі 1872. р. не визнало самостійности болгарської церкви і оповістило Болгар „схізматиками".

Generated on 2015-06-06 15:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

Тимчасом усе зростав болгарський національний рух, огнища котрого істнували на чужині, серед болгарських еміґрантських колоній. В Білгороді та Букарешті засновано було революційні болгарські комітети. Збільшився в краї гайдуцький рух; гайдуки (те саме, що українські гайдамаки) почали систематичну партизанську боротьбу з турецькими властями. В 1867. р. були навіть спроби повстання, але вони були жорстоко подавлені Турками. Коли в 1875. р. вибухло повстання в Босні та Герцеґовині, то почались розрухи в гірських місцевостях на Балканах і в Болгарії. Турки відповіли на се крівавою різаниною в південній Болгарії, де загинуло понад 12 тисяч болгарського населення. На болгарській території оселено було Черкесів, що еміґрували до Туреччини з Кавказу, і ці Черкеси страшенно тероризували болгарську людність. Турецькі звірства викликали велике обурення в Европі, і речником цього обурення виступив знаменитий Гладстон. В кінці 1876. р. великі держави скликали в Царьгороді конференцію своїх послів, котрі запропонували Порті виділити болгарську територію в дві автономні провінції з адміністрацією під контролем держав. Відхилення цієї пропозиції дало Росії привод оповістити Туреччині війну в квітні 1877. року.

Вже в літку російська армія перейшла Дунай і почала окуповати Болгарію, посуваючись на Балкани. В Болгарії призначено російську адміністрацію і з Болгар почали формуватись військові відділи, котрі бились поруч з Росіянами проти Турок. Але Турки встигли отямитись після перших невдач, зібрали свіжі сили і почали тіснити Росіян назад на північ; в місцях, з котрих відступали російські війська, Турки страшенно мордували болгарське населення. Але Росія

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

попрохала помочи в Румунії, за її допомогою Росіяне взяли в укріпленому місті Плевно в полон цілу турецьку армію, взяли Адріянополь і весною 1878. р. вже загрожували самому Царьгороду. Тоді Турки пішли на мир і трактатом в Сан-Стефано зобовязались визнати самостійне болгарське князівство в межах від Дунаю до Еґейського побережжа. Одначе ці умови були переглянуті на берлінському конґресі літом 1878. року, де Болгарія була оповіщена князівством під протекторатом турецького султана, і в межах тільки від Дунаю до Балкан: область на південь від Балкан склала окремий автономний край під назвою Східної Румелії, в залежности від Туреччини, з адміністративним центром в Филипополі.

Російські окупаційні власти виробили для молодого князівства конституцію т. зв. „Орґанічний Статут", котрий був принятий з деякими одмінами в напрямку обмеження княжої влади на перших болгарських національних зборах в Тирнові весною 1879. року. Трохи згодом в томуж Тирнові нові збори вибрали за князя по домаганню Росії принца Олександра Батенберґського, родича російського імператора. Заміри Росії держати Болгарію під повним своїм впливом, призирливе відношення Росіян до Болгар, значно розхолодили болгарські симпатії до своїх „визволителів". Першіж вибори до народнього зібрання дали перевагу опозиції. Зібрання було розпущено, але нові вибори дали ще більш опозиційний склад. Тоді князь Олександер доручив скласти кабінет одному з провідників опозиції, Драгану Цанкову, але скоро увільнив його і призначив головою кабінета письменника Петка Каравелова, котрий повів більш активну й незалежну

6*

Generated on 2015-06-06 15:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

національну політику. Але це було не до вподоби консервативним кругам і самому князю, і він рішив зробити державний переворот. 27. квітня 1881. р. князь увільнив Каравелова і припинив вагу тирновської конституції. Скликані 1. липня тогож року народні збори прийняли умови князя, котрими на 7 років припинялась тирновська конституція, князь діставав широкі уповноваження, а народнє зібрання мало збіратись тільки в справах бюджету і договорів з чужими державами. На чолі кабінета міністрів князь поставив російського ґенерала Ернрота. Бачучи круг себе незадоволення й опозицію, князь Олександер рішив спертися на російських офіцерів, доручаючи їм важніщі посади й всю владу над військом князівства. Але він не зумів ладити й з Росіянами. Маніфестом 7. вересня 1883. року князь відновив дійсність тирновської конституції і доручив скласти міністерство знову Драгану Цанкову. Одначе вибори до народнього зібрання весною 1884. року дали величезну перевагу опозиції. Обібраний головою зібрання Степан Стамбулов почав відогравати чим далі, усе значніщу ролю в політичнім житті краю. Цанков вийшов в одставку, а його місце зайняв Каравелов. Знов почалася активніща політика.

Було звернуто увагу на Східну Румелію, котра з 1879. р. управлялась ґенерал-ґубернатором Олександром Богоріді (Алеко-Пашою), і де істнував сильний рух за прилученням до князівства. Скористувавшись з переміни вищої адміністрації (замісць Алеко-Паши, що сам думав про доживотне своє управління Румелією і про князівську корону в Болгарії, султан призначив Гаврила Крестовича), румельські па-

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

тріоти за порозумінням з князем Олександром оповістили приєднання до Болгарії, арештували й вислали за межі краю ґенерал-ґубернатора, а з півночі вступили до Румелії болгарські війська. Князь Олександер, що вже заздалегідь заручився згодою Анґлії, оповістив прилучення Румелії до Болгарії.

Наслідком цього перевороту був з одного боку розрив з Росією, котра давно вже була незадоволена політикою Олександра Батенберґа, а з другого — війна з Сербією. Король сербський Мілан, незадоволений збільшенням Болгарії, оповістив їй 1-го падолиста 1885. року війну, а 2-го падолиста сербська армія в числі 45.000 людей уже перейшла болгарську границю. Одначе Болгаре розбили Сербів при Сливниці й при Цариброді, сами вступили на сербську територію, знов розбили тут Сербів під Пиротом і вже грозили Білгороду. На домагання Австрії Болгари мусіли припинити свій наступ і по миру в Букарешті 15. марта було відновлено status quo.

9. серпня 1886. року змовою офіцерів софійського ґарнізона князь Олександер був арештований, примушений підписати зречення престола й вивезений за кордон. В Софії було оповіщено реґенство з митрополитом К л и м е н т о м на чолі; воно скоро передало владу кабінету Каравелова. Російське правительство хтіло захопити знову весь вплив до своїх рук, відносини між російськими представниками й Болгарами робились усе гостріщими і справа скінчилась тим, що російський уповноважений ґенерал Каульбарс покинув Болгарію з усіма російськими офіцерами, що були на болгарській службі. Дипломатичні зносини з Росією було зірвано на багато років.

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Народнє зібрання літом 1887. року вибрало князем талановитого й енерґійного принца Фердинанда Кобурґського (род. 1861. р.). Головою кабінета міністрів призначено було С. Стамбулова, котрий дуже сурово подавляв усяку опозицію. Йому вдалось заспокоїти країну і поставити її на шлях мирного поступу, хоч його суворий режім і повів до кількох змов проти нього і нарешті до його вбивства (1894. р.).

Князь Фердинанд своєю зручною й умілою політикою скріпив міжнароднє становище Болгарії і досяг примирення з Росією. В 1908. році він прийняв царський титул і добився від Туреччини визнання повної незалежности Болгарії. За ці перші 25 років його панування Болгарія досягла значного економічного й культурного розвитку: було проведено сіть залізниць, положено початки промислу й систематичної експлоатації природних богатств краю; було засновано багато шкіл низчих і середніх, на чолі котрих з 1889. р. поставлено університет у Софії. Армія уявляла з себе вже поважну силу. Близько приймаючи до серця інтереси братньої Македонії, що страждала по старому під турецьким ярмом, даючи захист і притулок македонським революціонерам, болгарське громадянство знов почало мріяти про війну з Турками, щоб докінчити визволення цілого болгарського племени. В 1912. році Болгарія прилучилась до „Балканської спілки" і в осени вступила у війну. На її долю припало винести головний тягар війни. В двох великих боях при Лозенграді й Люле-Бурґасі Болгаре розгромили турецьке військо, взяли за допомогою Сербів Адріянополь і відкинули турецьке військо за Чаталджу близько Царьгорода. Одначе між спільниками вийшли суперечки за Маке-

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

донію. Серби не хтіли вертати окуповані ними болгарські округи, як це належало по умові. Болгаре, упоєні своїми перемогами, зважились вирішити справу силою, і 29. червня 1913. р. царь Фердинанд дав наказ своїй армії ударити на Сербів. Але болгарська армія була вже перевтомлена і змучена; в крівавім бою при Брегальниці Серби й Греки побили Болгар; тимчасом Румунія напала на них з заду, а Туреччина вернула собі без бою Адріянополь. Знеможена Болгарія пішла на згоду і по букарештському миру 11. серпня 1913. року наступив розділ Балканів. Болгарія дістала далеко менше, ніж сподівалася; вона дістала західну частину Фракії з побережжам Еґейського моря і північно-східну частину Македонії; натомість стратила на користь Румунії територію між Дунаєм та Чорним морем по лінії Туртукай-Балчик. Взагалі Болгарія дістала від Туреччини 26.000 кв. кілометрів з 783.000 людности; Румуніїж відступила 8.340 кв. кіл. з 353.000 населення; одначе замість території в 96.345 кв. кіл. з 4.337.513 населення з перед війни мала тепер 114.000 кв. кіл. з $4^3/_4$ міл. людности.

У великій світовій війні Болгарія стала на боці центральних держав і вступила у війну в вересні 1915. року. Разом з ними вона заключила в Бересті-Литовському мир з Україною і завязала з нею дуже приязні відносини. Але знесилена кількома війнами держава не витримала тяжкого напруження і першою в осени 1918. року впала в нерівній боротьбі. В їй вибухла революція. Царь Фердинанд мусів зріктись престола на користь свого сина Бориса, країну заняли Французи. Переможці накинули Болгарії дуже тяжкі умови миру, позбавивши її Фракії і тим

Generated on 2015-06-06 15:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

самим побережжа Еґейського моря. Країна ледве вдержалася від вибуху горожанської війни. Але здоровий розум болгарського народу, його працьовитість і практицизм служать запорукою, що Болгарія очуняє після важких потрясеннів і знов вийде на шлях здорового й нормального розвитку.

Література.

А. Погодинъ. Исторія Болгаріи. СПБ., 1910. W. Ruland. Geschichte der Bulgaren. Berlin, 1911. K. Jireček. Dějiny narodu bulgarského. Praha, 1875. Німецький переклад 1876. року; російський Ф. Бруна й В. Палаузова, Одеса, 1878. М. Юркевичъ. Двадцатипятилѣтніе итоги кн. Болгаріи (1879—1904). Софія, 1905—1909. L. Lamouche. La Bulgarie dans le passé et le presènt. Paris, 1892. Prof. W. Slatarski. Geschichte der Bulgaren. I. Teil (679—1396). Leipzig, 1918. N. Staneff. Geschichte der Bulgaren. II. Teil. Vom Beginn der Türken-Zeit bis zur Gegenwart. Leipzig, 1917. Dr. Grantscho Trenoff. Geschichte der Bulgaren. Berlin, 1917. Gèorges Bousquet. Histoire du peuple bulgare. Paris, 1909. Louis Lèger. Serbes, Croates et Bulgares. Études historiques, politiques et littéraires. Paris, 1913.

Болгарська література.

Як і у всіх инших славянських народів, у Болгар література починається з приняттям християнства. Серед усіх Славян Болгаре перші заснували своє національне письменство. Як і скрізь, християнство в Болгарії не мало ніякого звязку з старою народньою культурою, прийшло з зовні і вступило з

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

давньою народньою релігією та духовним світоглядом в різку боротьбу. Тому то ця література, з самого початку книжна, штучна, не переховала нам памяток багатої народньої словесности Болгар, і тільки пізніще, коли на ґрунті незадоволення новою релігією усіх духовних потреб і стремліннів народу виникла богумільська єресь, в письменство почали переходити мотиви народніх переказів і леґенд, переплетені з новими християнськими поняттями. Болгарський князь Борис вихрестився ще в 865. році, але чужомовне грецьке духовенство не могло поширити християнства в народніх масах. Та в той саме час велась уже славянська проповідь і як раз, здається, мовою македонських Болгар, в Моравії Кирилом і Мефодієм. Тодіж Кирил вигадав і славянське письмо т. зв. глаголицю. Коли по смерти Мефодія його учні були вигнані з Моравії, вони знайшли собі притулок в Болгарії у князя Бориса. Але вони скоро вирушили далі й оселились в Македонії в монастирі над Охрідським озером. Тут заложився культурний осередок, на чолі якого стояв учень Мефодія Болгарин Климент, котрий зробився першим єпископом з Болгар. Він написав Житіє св. Мефодія, котре разом з Житієм Св. Кирила, приписуваним св. Мефодію, складає т. зв. „Панонські леґенди", — одну з найстарших і найважніщих памяток славянського письменства взагалі. Скоро потому було засновано ряд нових монастирів, в тому числі й Зоґрафський монастирь на Афоні, де переложено на болгарську мову євангеліє. Один з представників Климентової школи мніх Храбр (X. ст.) написав оборону „словенських" письмен, доводячи право славянської (болгарської) мови на вжиток у літературі.

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Вік Борисового сина царя Симеона (888—927) був уже віком розцвіту болгарського письменства. Сам Симеон, що здобув грецьку освіту в Візантії, зложив збірник „Златоструй", зложений з перекладів з Івана Золотоустого. Тодіж було вигадано спрощений славянський правопис, кирилицю, котрою переписано Зоґрафове Євангеліє, Житія Святих (т. зв. супрасльський рукопис XI. в.) і славний „Ізборник" Симеона — енциклопедія відомостей з богословія, історії й природознавства. Найбільший письменник доби Симеона екзарх Іоан переклав Івана Дамаскіна „Слово о правой вѣрѣ" і склав „Шестодневъ"— про будову світа, наслідуючи св. Василія Великого і Івана Золотоустого. Другий письменник, пресвітер Григорій переклав Хроніку візантійського літописця Малали. Третій письменник з цієї доби єпископ Костянтин окрім полємічних писаннів проти аріян, поучений і проповідей, писав і духовні вірші. Нарешті відомий ще один автор — Козьма, котрий виступав проти богумільської єреси. Окрім цих відомих авторів маємо цілу літературу перекладів і переробок з грецької мови: літопис Георгія Амартола, „Физіологъ" (природопись), роман про Олександра Македонського, про Троянську війну, про Варлаама і Йосафа, про Стефаніта й Іхнілата, про мудрого Акіру, Соломона і Китовраса, повість про Вавилон і т. д.

Після Симеонової доби наступає в болгарській літературі певний застій, котрий відповідає ослабленню й політичного життя. Натомість у діях умової культури виступає цікаве з'явище, котре мало свій звязок з таким же з'явищем в цілому ряді країв Західної Европи і само впливало на західні краї: це так зване богумільство. Воно

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

мало безперечно східнє походження і появилось в Болгарії сливе одночасно з приняттям християнства. В X. столітті видко вже його значне поширення, а в XI. ст. воно стає міцною релігійно-політичною партією, котра знаходила собі багато прихильників, як реакція проти грецького елементу і як більш задовольняюча народню уяву релігійна концепція; богумільство ширилось тим лекше й глибше, що його проповідники імпонували народові своїм аскетичним життям, відданістю ідеї аж до мучеництва і своїми демократичними тенденціями („хуляще богатыхъ, ругаются старѣйшинъ, укоряютъ бояры, всякому рабу не велятъ работати господину своему", як обличав їх Козьма). Основа вчення богумілів лежала в признанні дуалізма (споконвічного істнування і панування над світом двох сил: добра і зла); богуміли не визнавали церкви, її науки, таїнств, ієрархії, обрядів; не мали храмів, але признавали молитву і пости. Їх власна ієрархія складалась з т. зв. апостолів. Світ з усіми його матеріяльними благами й принадами вважали твором Сатани і через те держались суворо-аскетичної моралі. Убивати людей і воювати вважали також за службу Сатані. Святе письмо нового завіту богуміли визнавали, але толкували його алеґорично і пристосовували до своїх поглядів. Назву свою богумільство одержало мабудь од імени попа Богуміла, що жив і енерґійно ширив це вчення за царя Петра (927—968). Найбільшого розвитку досягло богумільство в XII. віці. Тоді воно було поширене в Босні, в Італії (патарени) й Франції (альбіґойці). З упадком болгарського царства слабне сила богумільства і в XVI—XVII. століття воно вже зникає як окрема секта. В сполуці з християнськими апокрифічними мотивами

Generated on 2015-06-06 15:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

богумільство утворило надзвичайно багату „отреченну“ або заборонену літературу, яка задовольняла народно-поетичному смакові, але переслідувалась ортодоксальними церковниками. Спис цих апокрифів маємо в болгарському реєстрі заборонених книг у Номоканоні XIV. віка. Ці апокрифічні сказання широкою хвилею влились потім в літературу українську і московську, не кажучи вже про найближчу сусідку, літературу сербську. Серед найбільш типових мотивів цієї літератури вкажемо: Питання Івана Богослова до Авраама про долю душі на тому світі, Дитячий вік Хреста, Хождення Богородиці по муках, Боротьба діявола з Христом, О хрестному древі, про Адама та Еву, О злих женах, Про діявола — першого винокура та ин.

Середньовічне болгарське письменство, яке припадає на істнування другого болгарського царства, себ-то з кінця XII. по кінець XIV. століття, не має вже того розмаху, що за часів Симеона і Петра. Духовне життя того часу заповнюється боротьбою офіціяльної церкви з богумільством, панують ті самі візантійські впливи, але вже Візантії упадку. Література з'осереджується по монастирях, де переписуються церковні книги, нові переклади і переробки леґенд та хронік, оповідання про Трою, Езопові байки, збірники і апокрифи. З старших памяток тої доби дійшов до нас Сінодик царя Бориса (1210. р.), збірник полемічно-історичний. Оживлення наступило за панування останнього Шишмановича царя Івана (1331—1365), коли повстали нові збірники історичних і церковних праць, нові переклади хронік Костянтина Манасси і Георгія Амартола; найбільш плодовитим письменником був сам тирновський патріярх Єфімій, що

Generated on 2015-06-06 15:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

написав житія болгарських святих, панеґірики, поучення, послання, виправляв болгарські церковні книги що до мови і утворив цілу літературну школу, до якої належали Григорій Цамблак, Костянтин Філософ, автор „житія Стефана Лазаревича“ та ин. З упадком болгарського царства в кінці XIV. ст. культурне життя і письменство народа болгарського замерли аж на чотирі століття. По звоюванню Турками Царьгороду болгарська церков втратила свою самостійність і була віддана Турками під безпосередню управу грецького патріярха. Греки (т. зв. Фанаріоти, од назви грецького кварталу в Царьгороді Фанара або Фенара), взяли в свої руки всі вищі церковні посади в Болгарії і придавили зовсім духовне життя болгарське, заводячи грецьке богослуження, грецькі школи, нищачи болгарські книги і викоріняючи всіми способами національну свідомість.

Але в добу упадку державної і культурної самостійности, під подвійним ярмом турецької неволі і грецької опіки ще яскравіще розцвіла традиційна народня поезія, що раніще находила свій прояв в формі релігійних леґенд, а тепер з занепадом письменства в формі епічної й ліричної пісенної творчости. Офіціяльні герої, князі і царі, не зворушували думки і уяви народньої, за те він оточив усіми чарами поезії постаті народніх борців проти турецького панування: ускоків та гайдуків, утворивши епос цілком аналоґічний з сербським, навіть з тими самими героями, як наприклад Марко Королевич. Лиш дуже давні пісні згадують за краля Шишмана, але більшість знає тільки пізніщих героїв, серед котрих найбільш популярні воєвода Момчил і гайдук Стоян. Болгарські дослідники ділять пісні на ка-

Generated on 2015-06-06 15:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

теґорії: самовілські (де фіґурують міфічні істоти „самовіли", аналоґічні сербським вілам), церковні (духовні вірші), юнацькі, овчарські (чабанські), жалібні, жартовливі, любовні, весільні і пісні женців. Болгарські пісні в порівнянні з сербськими відзначаються, на думку дослідувачів, більшою суворістю, простотою і стислістю форми.

На протязі XV—XVIII. віків книжна література болгарська занепадає цілком. Нам звісна одна тільки болгарська книжка, видана в XVI. ст., це Псалтир, надрукований Яковом Крайковим у Венеції 1596. року, і одна з XVII-го: переклад думок св. Бонавентури: „Meditationes S. Bonaventurae" (Рим, 1638), зроблений Богданом Якшичем; безперечно це була спроба римської курії прихилити на свій бік Болгар. В 1762. році ієромонах хіландарського монастиря на Афоні Паісій, склав на підставі відомих йому в російському перекладі праць Мавро Орбіні та Баронія „Историю славеноболгарску за народа, царетѣ и святитѣ болгарски и за всѣ дѣянія и событія". Праця в рукопису розійшлась серед письменних Болгар і викликала велике патріотичне почуття. Надруковано було її аж геть пізніще — у 1844. році в Будапешті (в 1914. р. Болгарська академія наук видала повний текст під ред. Й. Іванова). Учень Паісія єпископ Софроній видав першу друковану книгу на народній болгарській мові „Кіріакодроміонъ" (Римнік, 1806), збірку поучений, переложених з грецької та старославянської мови. Діяльність Паісія і Софронія була ніби першим зерном духовного відродження Болгар. Серед заможніщих болгарських еміґрантів в Румунії, Угорщині, навіть Малій Азії, починається певний умовий рух на національ-

Generated on 2015-06-06 15:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

ному ґрунті; в першій чверти XIV. в. виходить кілька шкільних і духовних книжок, між иншим Букварь Петра Богошича (Брашов, 1824), Новий Завіт (Букарешт, 1828) та ин. В Смирні р. 1840. ієромонах Неофіт видав Новоболгарську граматику і переклад Нового Завіту. Та найбільший вплив на національне пробудження Болгар на чужині і в рідному краї мали писання Українця Юрія Гуци-Венеліна (1802—1839). Родом з угорської України, Венелін вчився у львівському університеті, р. 1823. переселився до Росії і жив довший час в Бесарабії, де познайомився з тамошніми Болгарами. Плодом його зацікавлення Болгарами, їх долею й історією і була його перша книга, видана ним у Москві 1829. року: „Древніе и нынѣшніе болгары", котра зробила величезне враження на болгарське громадянство. Під його впливом відомий болгарський діяч Василь Апрілов (1790—1847), основатель першої болгарської світської школи в Габрові (1835) „з упертого грекомана зробився свідомим Болгарином, готовим пожертвовати всім для рідного народу*)". Венелін перший спробував уложити болгарську наукову граматику і розбудив серед Болгар заінтересовання до етноґрафії, дав план, як збірати словесні й язикові матеріяли, вияснивши їх величезне значіння для національної самосвідомости. Російська академія наук дала йому кошти для наукової подорожи до Болгарії, і він зібрав там багато історичних та філолоґічних матеріялів, але передчасна смерть не дала йому змоги самому все те використати й обробити.

В 40-х роках уже бачимо доволі живий болгарський рух: засновуються болгарські

*) Ів. Шишманов. Роля України в болгарськім відродженню, Відень, 1916, ст. 3-тя.

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

друкарні, видаються альманахи, часописи, підручники, з початку все переважно на чужині (в Білгороді, Пешті, Парижі, Смирні, Одесі). В 1845. р. К. Огнянович видав у Парижі альманах „Забавникъ", а К. Фотинов тогож року в Смирні видає перший болгарський часопис „Любомудріе"; робляться спроби видавати болгарські часописи в Липську, в Царьгороді... Появляються і перші поетичні спроби („Стоянъ и Рада" Найдена Ґерова, Одеса, 1845), виходять збірки народніх пісень; в пятидесятих роках виступають на літературну арену два справді талановитих поета: Жинзіфов і Славейков.

Син македонського вчителя Райко Жинзіфов (1839—1877) здобув освіту в Росії і там провів більшість свого життя. На його мали великий вплив поезії Шевченка, і своїй першій книзі „Новобългарска Сбирка" (Москва, 1863) він дає цілий ряд перекладів з Шевченка (Тополя, Катерина, Утоплена і кілька ліричних пєс). Там же він подав переклади „Слова о полку Ігоря" і Краледворського рукопису. Р. 1870. вийшла в Браїлові його поема „Кървава кошуля", яка формою й змістом є також наслідування Шевченка. Найлюбіщі мотиви поезії Жинзіфова — се розлука і туга за рідним краєм на далекій чужині.

Далеко більш ориґінальним в своїй творчости, більш талановитим і ріжностороннім автором був другий поет доби передвизволення Петко Славейков (1827—1895); він також одначе багато завдячує Шевченкові в розвитку своєї творчости: як каже проф. Б. Пенев у своїй студії про Славейкова, „інтімне відношення Славейкова до народа, боротьба якого стала змістом життя поета, його мрія про світлу будучність

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

того народа висловлена найвиразніщ в його наслідуваннях і перекладах з Шевченка". Славейков був поетом, публіцистом, редактором, драматурґом; боровся з Турками і з Греками, багато разів сидів у тюрмі; по визволенні Болгарії був якийсь час міністром народньої освіти; його життя відбило на собі всі стадії боротьби Болгар за національне визволення і потім будови держави. Славейков, по признанню болгарської критики, з простої природної, безпосередньої мови народу створив літературну мову болгарську. Повний збірник його творів вийшов аж у 1901. році під редакцією його сина, також поета Пенчо Славейкова.

Типовими представниками революційної поезії, котра повставала серед боротьби за волю, були Юрій Раковський (1818—1868) найбільш відомий своєю поемою „Горскій путникъ" (Новий Сад, 1857) і Василь Левський (1837—1872), а ще більше, талановитий поет і повістяр Любен Каравелов (1837—1879). Як і Жинзіфов та Славейков, він зазнав на собі впливу української літератури (Квітки, Шевченка, Марка-Вовчка). В своїх поезіях Каравелов дає перевагу мотивам соціяльним і політичним; він часто послуговується поезією, як аґітаційним засобом. В своїх повістях він малює сільське життя („Блгаре отъ старо время") і боротьбу за визволення; повісти Каравелова вийшли у 8-ох томах у Рущуку 1886. року. Таким же поетом борцем був і Христо Ботєв (1847—1876), що загинув підчас повстання смертю героя. З инших письменників, що виступили на літературне поле в передвизвольну добу, визначився найбільше Василь Друмев (1838—1901), пізніщий митрополит тирновський. Йому належить перший роман в

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:19 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

болгарській літературі „Нещастна фамилія“ (1860), де змальовано добу страждань болгарського народу від кірджаліїв та яничарів на початку XIX-го століття. Він же написав і найкращу драматичну пєсу болгарську „Иванко, убиецътъ на Асѣня I“ (1872) з болгаро-візантійських відносин XII. віку. Треба згадати також Ів. Блескова, автора повісти „Злочеста Крьстинка“ (Рущук, 1870).

Визволення зпід турецької неволі і здобуття державної незалежности утворило вільний ґрунт для літературної діяльности. Повстала численна журналістика, засновувались літературні й наукові товариства, школи; утворились зовсім нові умови життя і нові стремління; це відбилось на літературі, котра, хоча певний час живе враженнями тільки ще пережитої героїчної доби, тратить уже свій ідеальний настрій і переходить до мальовання буденного життя; разом із тим росте вплив чужих літератур в їх новіщих напрямках, головним робом літератури російської.

Початок діяльности найвизначніщого болгарського письменника взагалі Івана Вазова (1850—1921) припадає ще на часи передвизвольні. Син заможного купця, він не схотів віддатись заняттю свого батька, а пішов під впливом Каравелова й Ботева працювати на полі громадському й літературному. Перші збірки його поезій „Препорецъ и гусля“, „Тъгитѣ на България“ містять елеґійні жалі над долею поневоленого народу. Збірка „Поля и горы“ уже малює красу природи й ідеалізує життя людей, що живуть близько до природи. Такий же настрій чистого естетизму малюють і дальші збірки „Звукове“, „Пѣсни скитнишки“. Вазов писав і твори епічні з часів болгарського середньовічча: „Леґенды при ца-

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 17:49 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

реветѣ", 1910. Та найбільша вага Вазова в прозі, в обсягу історично-побутового роману. В романі „Немили недраги" малює він типи болгарських революціонерів-еміґрантів в Румунії; в найпопулярніщому з усіх своїх творів, романі „Подъ игото" (під ярмом) малює він часи перед російсько-болгарською війною і повстання 1876. року*); в романі „Нова Земія" зображує болгарське громадянство в перші роки самостійности; романи „Иванъ Александръ" і „Светославъ Тертеръ" (1907) малюють часи болгарського середньовічча. „Казаларската царица" малює жіночі болгарські типи. Писав Вазов і драматизовані хроніки, але вони мало сценічні й живі („Къмъ пропасть", 1907; „Бориславъ", 1909).

Молодший сучасник Вазова, талановитий поет Костянтин Величков (1856—1907), цілком стоїть під впливом чужої культури (французької) й її письменства. Його „Цариградски сонеты" (1899) вважаються одним з кращих зразків нової болгарської лірики; дуже популярні його подорожні нариси „Писма отъ Римъ", де він дав гарні малюнки старого й сучасного Риму.

Вплив чужоземного мистецтва позначився також глибоко і на поетові-філософу, професору Стояну Михайловському (родився 1856. р.): „Въ животѣ щомъ се свечери, въ душата се развидѣлява", 1908. Його поезія перейнята песимістичним настроєм і бренить дуже часто гіркою сатирою („Философически сонеты", „Книга забългарски народъ", „Отъ развала къ провала") на ріжні соціяльні болячки болгарського громадянства, властиві кожній молодій громаді: матеріялізм, карєризм, політиканство. В

*) Вийшло в укр. перекладі В. Щурата у Львові 1901.

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

подібномуж дусі писав і Алеко Константинов (1863—1897), відомий своїми перекладами з Пушкина, Лєрмонтова, Некрасова, подорожніми описами (з Америки) і сатиричними романами; повний збірник його творів вийшов у 1901. році.

Бурхливе внутрішнє життя Болгарії по визвольній добі, важка орґанічна робота будування держави в новому культурному розумінні, тяжка фінансова кріза, яку доводилося хронічно переживати болгарському громадянству в кінці XIX. віка, все це не могло сприяти спокійній літературній творчости, запевнити літературі стале й належне місце в культурному обиході життя. Тому нераз приходилося чути нарікання письменників на байдужність болгарського громадянства до своєї літератури. Доба тяжких війн, що почалась 1912. роком, не тільки припинила нормальний хід культурного життя, але й забрала багато молодих і надійних сил зпоміж нового літературного покоління.

Серед новіщої болгарської художньої літератури останніх 10—15 років можна спостерегти два головних напрямка: один намагається йти під прапором модернізма й декаденства, старається перенести на болгарський ґрунт ідеї й форми нової европейської поезії; на чолі цього напрямку стоїть Пенчо Славейков, а за ним цілий ряд молодих письменників: Хрістов та ин. Другий напрямок, з маститим Вазовим на чолі додержується старої, т. зв. народньої школи, стараючись витворити самостійну індівідуальну літературу на основі самобутних проявів болгарського життя*).

*) Про нових болгарських письменників див. статтю: „Болгарська література в 1901. році“. „Літер.-Наук. Вістник“, 1902, кн. VII—VIII.

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:24 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Головним представником нової болгарської поезії треба вважати Пенчо Славейкова (1866—1913), сина славного поета Петра Славейкова. Перші його твори-балади, ідилії й пісні — формою й мотивами були ще наслідуванням народньої поезії. Пізніще його поетичний обрій поширюється і його настрої глибшають. Верхом творчости Славейкова є цикл „Коледари“ (колядники), де в рамці колядницьких пісень і звичаїв подається образ душі і життя сільського люду. В 1901—1906. роках вийшла епічна поема Славейкова „Кървава пѣсень“, у 8 частинах; в ній поет дає образ народньої боротьби за волю в повстанні 1876. року; критика вважає „Кръваву пѣсень“ за найбільший твір болгарської епічної поезії; поет не тільки змальовує героїчні події й постаті, але подає також і свої філософські рефлєксії. Цей нахил до філософування ще більше позначився в збірках „На острова на блаженитѣ“ (1910) і „Сѣнката на сврхъчовѣка“ (тінь надлюдини). Поруч Славейкова треба згадати його учнів і наслідувачів Кирила Хрістова (род. 1875. р.), автора збірок „Избрани стихотворениа“, „Самодивска китка“, „На крестопътъ“ (на розпутті), поета кохання і меланхолійної туги, і П. Яворова (1877—1915), поета мужніх настроїв, в которих раз-у-раз почувається відгук македонських боїв. („Хайдушки пѣсни“, „Подиръ сѣнкитѣ на облацитѣ“). Останні часи свого життя Яворов віддався був декадентським настроям („Пѣсень на пѣснитѣми“, 1906; „Епически пѣсни“, 1908, „Въ часа на синята мгла“, 1910). З инших молодих поетів треба згадати Ів. Андрейчина, що виступав також як літературний критик, С. Чілінґірова (перекладчика поезій Шевченка на бол-

Generated on 2015-06-06 15:24 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

гарську мову), поетесу Дору Габе.

З новіщих белетристів треба зазначити Т. Влайкова (род. 1865. р.), Д. Страшимірова (род. 1870. р.), автора також кількох драм („Отъвдѣ", 1906; „Пѣсень на пѣснитѣ", 1910), а особливо Петка Тодорова (1879—1916), талановитого повістяря з народнього життя і драматурґа*) (драми: „Зидари", 1907; „Първитѣ", 1907; „Змейова свадба", 1911).

Болгарська наука дуже молода ще; вона починається в справжнім розумінні слова тільки з заснуванням у Софії університету в 1888. році.

Етноґрафія болгарська веде свій початок з 40-х років минулого століття, коли Іван Боґоєв видав свій збірник „Български народни пѣсни" (Пешт, 1842); р. 1851. Найден Йованович видав у Білгороді збірку „Нови български пѣсни"; перше велике і справді наукове видання випустив російський учений П. Безсонов: „Болгарскія пѣсни изъ сборниковъ Ю. Венелина, Н. Катранова и другихъ болгаръ" (Москва, 1855). Трохи згодом сербський етноґраф Стефан Веркович (1827—1893) видав збірку „Народне песме македонских Бугара" (Београд, 1860); але він при всій своїй пильности і знанню предмета допустився підробок і фальшування, — з тих самих ідейних мотивів, що Ганка в Чехів, або Срезневський в Українців; тим він дуже позбавив ваги свої видання. Дуже велику ціну має збірник братів Костя й Дмитра Міладиновичів, що траґічно загинули в турецькій тюрмі в 1861. році; цей збірник під назвою

*) Деякі оповідання Тодорова переложено на укр. мову, див. „Літ.-Наук. Вістник", 1901, II і 1906, IV та X.

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:24 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

„Български народни пѣсни“ видано 1861. р. в Загребі коштом єпископа Штросмаєра. Усього тут надруковано 674 епічних та ліричних пісні*). Важні збірки А т. І л і є в а (Софія, 1889) та К. Ш а п к а р е в а: „Български народни приказки и вѣрования“, Пловдивъ, 1885, і „Сборникъ отъ български народни умотворения“, „Простонародна българска философия“, София, 1891—1892.

Нова болгарська історіоґрафія починається з Ю р і я Р а к о в с ь к о г о (див. вище), що в 1859. р. видав в Одесі „Показалецъ или руководство“ що до збірання етноґрафічних матеріялів, де подав і чимало історичних відомостей. Але ця праця не мала наукової ваги. Так само застарілою що до своїх методів явилась і „История Българска“ Г а в р и л а К р е с т о в и ч а (Царьгород, 1869—1871).

Дуже багато зробив як для дослідження болгарського фольклору, так і взагалі для розвитку наукових інтересів і наукової праці в Болгарії М и х а й л о Д р а г о м а н о в**) що між 1889—1895. рр. був професором софійського університета. Драгоманов вияснив міжнароднє наукове значіння болгарського фольклору, а своє становище професора використав на те, щоб „серед своїх численних одушевлених слухачів виложити

*) В 1891. р. вийшло в Софії 2-ге видання.

**) Розправи, друковані в „Сборнику за народни умотворения, наука и книжнина“ за 1889—1893. роки, напр. про „Славянски сказания за пожертвование собственно дѣте“, „Славянскитѣ прѣправки на Едиповата история“, „Забѣлѣжки за славянскитѣ религиозно-етически легенди“ та ин. Усе це в україн. перекладі М. Павлика видано Науковим Тов. ім. Шевченка у Львові в 1906—1907. рр.

Generated on 2015-06-06 15:24 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

принціпи високої гуманности, соціяльної правди та рівночасно і великого критицизму*)" З його учнів найбільше видвигнувся проф. Іван Шишманов (род. 1862. р.), один час міністр народньої освіти, а в 1918. році посол Болгарії в Київі. Найбільшим істориком Болгарії і взагалі її найбільшим вченим явився Марин Дринов (1837—1906), професор харьківського університету; важніщі його праці: „Исторически преглед на българската църква от самото начала до днесь" (Відень, 1869), „Заселеніе балканскаго полуострова славянами" (Москва, 1873), „Погледъ върхъ происхожданьето на българскій народъ и началото на българска история" (Відень, 1869) та цілий ряд розвідок і статтів, друкованих по російських та болгарських наукових виданнях. В 1909. р. болгарська академія наук видала в двох томах „Сочиненія" Дринова по болгарській і славянській історії під редакцією проф. В. Златарського. Цей проф. В. Златарський сам належить до видатніщих сучасних істориків болгарських („Студии на българската история", София, 1902). Зпоміж учених філолоґів назвати треба проф. Б. Цонева, автора праці „Уводъ въ историята на българскій езикъ", София, 1901—1903, Ст. Младенова, Д. Мірчева, Д. Маринова, літературного критика К. Крстева-Міролюбова.

Наукове життя Болгарії купчиться біля університету й академії наук, заснованої в 1910. році. Академія ділиться на два відділа: історично-філолоґічний і філософсько-соціяльний та природничо-математичний; вона видає в двох серіях „Списание на Българската Академия на наукитѣ", Болгарську

*) Шишманов, ст. 5-та.

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:24 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Бібліотеку та инші видання. Найважніщий науковий орґан болгарський — „Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина“, заснований р. 1889 Міністерством Народньої Освіти і з XIX-го тому перейнятий „Книжовнимъ Дружствомъ“; крім того виходить ще „Периодическо списание“ (з 1876. року), як орґан товариства „Книжевно Дружство“ в Браїлові; потім товариство було перенесене до Софії і орґанізоване в академію наук, а „Списание“ в „Сборникъ“. З 1909. р. почав виходити в Софії квартальник „Минало, Българо-Македонско научно списание“. Дуже багато зробив для дослідження болгарської старовини учений Чех Костянтин Їречек (1854—1918), професор пражського, а пізніще віденського університету, один час міністр народньої освіти в Болгарії (1879—1884); його праці: „Dějiny narodu bulgarského“ (Praha, 1875), „Cesty po Bulgarsku“ (Praha, 1888), „Das Fürstentum Bulgarien“ (Wien, 1891) мають велике значіння для науки про Болгарію.

Література.

А. Пыпинъ и В. Спасовичъ. Исторія славянскихъ литературъ. Т. 1. СПБ., 1879. M. Weingart. Přehled literatury bulgarské. Praha, 1919. А. Тодоровъ. Българска литература. Кратъкъ исторически прѣгледъ. Пловдивъ, 1901. Д. Мирчевъ. Българска литература. Плевна, 1911. Д. Мариновъ. Историята на българската литература. София, 1886. W. Wegnerowicz. Bulgarská literatura v posledním pětileti (1906—1910). „Slovanský Přehled“, 1911, XIV. Ів. Шишманов. Роля України в болгарськім відродженню. Відень, 1916. Ів. Шишманов. Тарасъ

Generated on 2015-06-06 15:24 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

Шевченко, неговото творчество и неговото влияние върху българскитѣ писатели прѣди освободжението. София, 1914. Про Богумілів дуже важна праця: F. Rački. Bogomili i Patareni. Rad Jugoslavenske Akademije Znanosti i umejetnosti, тт. VIII—IX.

Generated on 2015-06-06 15:24 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

Великоруси.

Великоруси (инакше: Москвини, Москалі, Росіяне чи просто „Русскіе", як здебільшого звуть вони сами себе) — найбільший і найсильніщий з усіх славянських народів, належить до східної ґрупи славянських племен. Осередком великоруської народности явилися вже за історичних часів басейн озера Ільменя і басейн верхньої Оки. Вже в VIII. столітті Великоруси сколонізували межиріччя Волги й Оки, заложили тут державний центр і виступають з яскравими ознаками сформованої народности. Ця народність прийняла в себе багато чужородних елєментів; насамперед — багато українських пересельців, що йшли з свого півдня під захист північних лісів протягом XII—XIII. століттів; ще може більше ввійшло цілком уже чужого елєменту —фінського, що, як признає один з видатніщих російських антропологів Д. Анучин, мало певний вплив на зміну первісного славянського типа Великорусів, хоч і не такий уже сильний, як у свій час доводила ґрупа польських письменників з Духінським на чолі. І пізніще великоруська народність, особливо в своїх вищих верствах, прийняла в себе чимало сторонніх етнічних елєментів, наприклад татарського. Але вплив сторон-

Generated on 2015-06-06 15:24 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

ніх, східних елементів відбився може не стільки на зміні самого етнічного типу Великорусів, скільки на їх побуті, культурі і на національній вдачі. В боротьбі з суворою, непривітною природою, у вікових змаганнях з хижаками-Татарами, викувався тип сильної, сконсолідованої народности, перейнятої духом солідарности й дисціпліни, з перевагою громадського начала над індівідуальним, особистим. Патріярхальний характер сем'ї, де голова її, батько чи дід панує над усіми членами сем'ї, і де все майно являється спільною власністю; спільне, комуністичне володіння землею в сільській громаді („община") і взагалі повне панування громади над особою, ці основні риси громадського побуту Великорусів, виявлені на світанку історії й на всьому протязі їх історичного життя, збереглись в головному і до нашого часу.

Як в антрополоґічному, так і в етноґрафічному відношенні Великоруси не складають одноцільного типу, але виявляють певні відмінні ґрупи, в залежности від ріжниць окремих частин величезної, занятої ними території, від впливу сусід і від тої або иншої домішки чужородного елементу. Наприклад, поміри зросту мужського населення дали в середньому найбільший коефіцієнт в новгородській та псковській ґуберніях; чим далі на схід і на північ, тим цей коефіцієнт робиться меншим, а на сході, в Сибіру виступають уже й явні ознаки монґольського типу (вузькі очи, скуластість, безборіддя), як продукт асиміляції з тубільчими племенами. Але там, де істнують дуже давні колонії, заселені виходцями з колишньої новгородської землі, там зріст населення вищий. Одміни великоруського народнього типа найлекше позначаються на основі одмін

Generated on 2015-06-06 15:24 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

діялектичних. Філологія установила досі такі діялектичні ґрупи в межах великоруської мови: 1) наріччя північно-великоруське і 2) південно-великоруське. Перше своєю чергою ділиться на а) північне або новгородське (новгородська, петербургська, олонецька, вологодська, архангельська, вятська, пермська ґубернії, почасти псковська, тверська й костромська і цілий Сибір, котрий має також і свої місцеві одміни) і б) східне або суздальське: ґубернії володимирська, ярославська, костромська, нижегородська, казанська, симбірська, почасти пензенська, саратовська, оренбургська. Південно-великоруське наріччя (його звуть також рязанським) також поділяється на дві ґрупи: а) східне, або властиве рязанське (ґубернії рязанська, тамбовська, почасти пензенська і саратовська) і б) західне: ґубернії тульська, орловська, курська, частини вороніжської, калужська і частина смоленської.

Великоруси сидять компактною масою в Европейській Росії, заселяючи цілком ґубернії: новгородську, московську, калужську, орловську, тульську, рязанську, тамбовську, пензенську, нижегородську, володимирську, ярославську, костромську; більшу частину ґуберній: петербургської, псковської, тверської, курської, вороніжської, области війська донського, ставропольської, саратовської, самарської, уральської области, пермської, вятської, вологодської, олонецької і архангельської; крім того заселяють вони частини астраханської ґубернії, оренбургської, казанської і владикавказької. Більшими або меншими колоніями, яко бувші урядовці, купці, люде ріжних вільних професій мешкають вони й досі на Україні, Білорусі, на Кавказі, Естонії, Латвії, Литві, Польщі, в

Generated on 2015-06-06 15:24 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

Бесарабії й Криму. В Азії живуть вони по всьому Сибіру, в південній його частині і невеликими колоніями в Середній Азії — в Туркестані. Величезну російську еміґрацію останніх трьох літ, майже в усі сторони й части світа, як наслідок політичних обставин і явище до певної міри тимчасове, не можемо брати на увагу.

Етноґрафічна межа великоруської народности, як цільного населення, іде від південного побережжа Білого моря приблизно проти соловецьких островів просто на південь до західних кінців Онежського озера на Петрозаводськ. Звідси переходить на східний берег озера і йде ним, повертаючи на захід понад річкою Свирю, Ладожським озером, потім границею петербургської ґубернії аж до устя річки Нарови (на південь від побережжа Фінської затоки багато фінських островів), потім іде на південь вдовж тії річки до озера Пейпус на Ізборськ, і потім до ст. Корсовка петербургсько-варшавської залізниці, звідки поверта на схід уже вдовж білоруської границі (див. розділ про Білорусів) і потім на півдні вдовж української (див. розділ про Українців). Границею розселення Великорусів на півдні, на Кавказі, служить річка Терек аж до її впаду в Каспійське море. З цього пункта межа йде берегом Каспійського моря аж до Астрахані, іде лівими рукавами Волги в гору приблизно до озера Баскунчак, потім одхиляється на схід до Уралу; тоненькою смужкою тягнеться великоруське населення (уральські козаки) майже вдовж усього Уралу од його устя в гору. На сході межа переходить в Азію, і тут доволі тяжко її означити, як якусь сталу лінію. Смуга великоруського населення тягнеться більш менш по обидві сторони великого сибірського шляху аж до р. Амура і його лівим берегом

Generated on 2015-06-06 15:24 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

до самого його устя, а також понад великими сибірськими річками.

В Европейській Росії великоруське населення має серед себе більш-менш значні чужі етноґрафічні острови: в петербургській ґуб., новгородській і тверській Карели (усього їх з кінцем XIX. стол. нараховувалося понад 200.000); в ґуб. казанській, вятській а почасти в уфімській та пермській живуть Череміси (коло пів-міліона); в ґуб. нижегородській, пензенській, симбірській і саратовській живе численна колись Мордва; тепер їх трохи більше як 1 міліон. На північному сході живуть розкидано Вотяки, Пермяки і Зиряне. На далекій півночі, в тундрах арханґельської ґуб. кочують Самоїди. Все це фінські племена, останки колись численних народів, що жили ще на очах історії на більшій частині теперішньої великоруської території, але потім були, як елемент слабший фізично і культурно, засимільовані Великорусами. Туркська ґрупа народів має своїх представників серед великоруської етноґрафічної території в Чувашах, що живуть в казанській ґуб., симбірській, самарській, уфімській, саратовській, оренбургській (всього їх коло 1900. р. було 650.000); в Татарах — у казанській та инших надволжських ґуберніях, усього їх буде тепер понад 1.500.000; Ногайцях, що живуть у ставропольській та астраханській ґуберніях (в 1900. р. було їх понад 100.000); Кірґізах (в астраханській ґуб. коло 300.000) і Башкирах (уфімська та оренбургська ґуб., коло 2-х міліонів). В межах астраханської ґуб. живуть Комлики, народ монґольського племени; при кінці XIX. ст. їх нараховувано 120.000.

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:24 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Історія Великорусів.

Великоруська народність сформувалась, зорґанізувалась і виступила активним чинником на арену історії одною з наймолодших серед других славянських народностей. Основою її послужили два східно-славянських племени, що належали до т. зв. „руської" ґрупи: Словяне, що жили в басейні озера Ільменя, доходячи в своїм розселенні — на заході до озера Чудського, а на сході до Білого озера і мали своїм центром Новгород на р. Волхові, і Вятичі, що жили по верхівях річки Оки. Маючи своїми сусідами на півночі і на сході фінські (або чудські) племена, як новогородські Словяне, так і Вятичі з дуже ранніх часів змагалися до колонізації земель, дуже негусто заселених Фінами. Так помалу серед фінського населення виникали славянські осади і вже в XI. в. на території фінського племени Меря істнувало славянське місто Ростов, а на території Муроми — місто Муром. Пізніще колонізаційний рух збільшився, а разом із тим збільшився і процес асиміляції славянськими колоністами туземного фінського елементу. Державна орґанізація виникла з початку в новгородській землі, де її основу поклали варяжські дружини з своїми конунґами „князями". Дуже імовірно, що варяжська дружина, що запанувала в Новгороді, передала свою племінну назву „Русь" на засновану нею державу, а згодом ця назва „Русь" простяглася і на цілий комплекс східно-славянських племен, що увійшли в засновану варяжською династією державну орґанізацію, і що вже тоді формувалися в три відрубних славянських народности, відомі пізніще під назвою Великорусів, Українців і Білорусів. Походження й характер

Generated on 2015-06-06 15:24 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

імени „Русь“ належить до найбільш спірних в славянській науці.

Літописна традиція звязує початок державної орґанізації з іменами трьох конунґів-князів: Рюрика (княжив між 862—879), що засів у Новгороді, Синеуса, що засів на Білому озері, і Трувора, що сів в Ізборську. З них заснував династію Рюрик. Уже його наступник Олег (879—912) з сином Рюрика Ігорем (912—945) поширили свою власть на білоруський Смоленськ та український Київ, сюди було перенесено центр державної орґанізації, і Київ зробився її столицею. Новгород заняв підрядне становище, хоч довший час був опорою київських князів, котрі в своїх усобицях між собою раз-у-раз звертались до новгородців за допомогою. Так новгородці допомогли князю Ярославу Володимировичу (1019—1054) опанувати Київ в боротьбі з його старшим братом Святополком (1015—1019). Будучи віддаленим від Київа і маючи собі певну опору в зносинах з Варягами і взагалі з Заходом, Новгород помалу відокремився від української держави і перетворився в своєрідну міщансько-аристократичну республіку, котра, правда, закликала до себе й князів — усе з тогож Рюрикового дому — але виключно на роль начальника оборонної сили й верховного судді, звязаного в своїх учинках певним договором. Державний устрій Новгорода вилився в форму народоправства, втіленого у „віче“ усіх вільних громадян республіки, з виборним „посадником“, „тисяцьким“ та иншими властями і з радою вислужених членів, свого рода сенатом коло посадника. Цей устрій скристалізувався, правда, аж пізніще, десь в XII—XIII. століттях. Від Новгорода в XIV. ст. відокремився його „пригород“ Псков

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:24 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

і склав з себе самостійну республіку, до певної міри, одначе, залежну в своїй політиці від Новгорода; Новгород і Псков завели безпосередні торговельні зносини з Заходом, особливо з Ганзейською Спілкою і дуже забагатіли з тієї торговлі. В половині XII. в. Новгороду і Пскову довелось витримати натиск ворогів з двох боків: німецьких лицарів з заходу і Шведів з півночі; але і ті і другі були відбиті. Ця боротьба звязана з іменем князя Олександра Невського (помер 1263. року), закликаного новгородцями для оборони і прозваного так за свою перемогу над Шведами на р. Неві. Новгородці успішно колонізували і діяльно експлоатували північ і північний захід теперішньої Росії аж до Ледового океану й уральських гір. Перед в цій колонізації вели ватаги напів промисловців, напів кондотієрів, т. зв. „ушкуйників". Та не вважаючи на своє багатство й великі володіння, республіка новгородська не була міцна: її знесилювали внутрішні сварки між заможніщою й бідніщою частинами населення. Цим користувалися з початку Литва, а потім Москва, котрі втручались у внутрішнє життя Новгорода й творили там свої партії. В XV. ст. Москва придбала повний вплив на новгородську політику й нарешті 1478. р. скасувала його самостійність і приєднала до себе. В 1510. р. та сама доля спіткала й Псков.

Християнство прийшло в Новгород в кінці XI. в., зараз після Київа. На землях Вятичів і по великоруських осадах на фінській території воно поширювалось доволі мляво, і ледве в кінці XII. віку всі Великоруси були охрещені в християнську віру. З ієрархічного погляду великоруські епархії довго залежали від київського митрополита, і

Generated on 2015-06-06 15:25 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

тільки на початку XIV. ст. повстала самостійна великоруська митрополія в Володимирі, перенесена потім до Москви. Певну автономію добув собі єпископ новгородський, котрого вибирали самі новгородці (з другої пол. XII. в.) і котрий з 1165. р. дістав від царьгородського патріярха титул архієпископа.

На землі Вятичів і на фінських територіях між верхньою течією Волги й Оки, подекуди колонізованих виселенцями з новгородської та инших областей, вже в кінці X. в. сформовались певні адміністраційні центри, залежні від Київа. Велодимир Великий садовить своїх синів на князівство: Бориса в Ростові, Гліба в Муромі. Але ці землі довший час не відогравали поважніщої ролі в системі князівств під пануванням потомків Володимира Великого. Вони набувають значіння тільки в першій половині XII. в., коли досяг великого розвитку колонізаційний рух, який ішов тепер з півдня, з України. Наслідком страшних спустошень, які чинили степові хижаки на українських землях, з початку Печеніги, а потім Половці, людність південних частин української землі, з князівства переяславського й черніговосіверського, починає кидати свої оселі і через дрімучі ліси на землях Вятичів пробивається подалі на північ, в „заліську" землю, між Окою й Волгою і скоро її колонізує. Бідність ґрунту і важкі умови життя викупились тут певної захищеністю і зовнішнім спокоєм. Переселенці, приходячи на нові місця, давали осадам назви місцевостей в рідному краю; так виникли: Стародуб Заліський, Переяслав Заліський, Галич, Вишгород, Звенигород та инші. Українські переселенці принесли з собою й свої місцеві традиції, свої спогади, свій епос про київських

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:25 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

героїв і боротьбу з степом; цим пояснюється збереження в великоруських „билинах" памяти про українських князів і богатирів. Перемішання прежніх славянських насельників краю з новими пересельцями з України, вкупі з домішкою місцевого фінського елементу привело нарешті до сформування й остаточного витворення великоруської народности. Боротьба з суворою природою, а пізніще важкі історичні умови життя витворили з Великорусів сильний, витревалий народ, загартований в недолі, з дуже розвиненим громадським інстинктом, з перевагою громадського колєктиву над окремою людською одиницею.

Вже зразу, оселяючись на нових місцях, чи на землях, що належали певному князю, колоністи мусіли дуже рахуватися з суверенітетом князя і з його розпорядками. Власть віча була тут дуже незначною і помалу зовсім зникла. Удільні князівства вважались за власність окремих князівських фамілій і дуже маліли, ділились між представниками княжого роду. Населення почувало себе цілком залежним од князя. Адміністрація краєм зосереджувалась в руках князя та його слуг, котрі одержували посади, як тоді називалось, на „кормленіє".

В половині XII. віка на княжому престолі в ростово-суздальській землі явився сильний князь Юрій Долгорукий, син Володимира Мономаха. Він перший підняв значіння цієї землі на висоту рішаючого чинника у відносинах українських та великоруських князівств. Він зайняв Київ і зоставався там великим князем до самої смерти (1154—1157). Його син Андрій Боголюбський, що переніс у своїй землі столицю з Суздалі до Володимира над р. Клязьмою, був типовим великоруським

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:25 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

князем. Він узяв року 1169. Київ і варварськи його спустошив, але сам не залишився в ньому, а повернувся до себе на північ. Це був для Київа удар, після якого він уже не міг піднятися. Політичне значіння Київа падає; осередок українського життя пересувається далі на захід, до Галича, а Володимир робиться центром системи великоруських князівств. Андрій Боголюбський впав жертвою боярської змови (1174) за свої автократичні змагання і сувору вдачу. Але його діло продовжував його брат Всеволод III. „Велике Гніздо" (1176—1212). Він весь час держав у своїх руках геґемонію над українськими землями Київщиною й Чернігівщиною і був одним з сильніщих володарів свого часу на сході Европи.

В XIII. столітті великоруські землі ділились на кілька важніщих князівств: володимирське, котре вважалось за найвище (і там сидів великий князь), ростовське, переяславське, юрієвське, стародубське, костромське, нижнєгородське, тверське, муромо-рязанське, смоленське; кожне з них виділяло з себе ще дрібніщі князівства. Окремо стояла республіка новгородська з своїми „пригородами" Псковом і Вяткою. Князівства дробились безупинно, зберігаючи між собою династичний звязок одного Рюрикового дому і признаючи зверхність одного великого князя. Вже в XIV. віку поруч одного князя „всея Руси", за титул котрого змагались сильніщі князі ріжних земель, іще було чимало „великих" князів у кожному значніщому князівстві. Коло половини XIII. в. Великорусь зазнала страшного татарського погрому. Хан Батий прийшов з великою ордою зза Волги, напав на рязанську землю, зруйнував її, потім пішов на північ, узяв

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Володимир і побив самого великого князя Юрія II. на річці Сіті (1238); Юрій поляг головою в сім бою. Не дійшовши до Новгорода Татари повернули назад і пройшовши так само огнем і мечем незруйновані землі Великорусі, подались назад за Волгу. Через рік після розгрому Великорусі Татари пішли на Україну, і далі на захід, але за пару років вернулись назад і над нижньою Волгою заложили своє царство, т. зв. Золоту Орду. Татарське панування налягло головним робом на Великорусь за винятком новгородської республіки. Хан уважав себе за верховного господаря Великорусі і дивився на неї як на свій „улус". Одначе Татари залишили непорушним прежній устрій Великорусі з її князями, тільки вимагали затвердження князів ханом і виплати дані. Так само не чіпали Татари і внутрішнього життя великоруських земель.

Татарське лихоліття, що налягло над Великорусю на цілих 2½ ст., мало для неї дуже тяжкі наслідки. Перш за все вона одірвалась од усякого звязку з Україною, а через неї і з культурним Заходом. Цей звязок зник зовсім після того, як у Володимирі заснувалась своя осібна митрополія (1299. р.), коли туди перейшов митрополит Петро, покинувши зруйнований Київ. Одрізана від культурніщих країн, залишена вічна-віч з півдикими Монґолами, Великорусь замкнулась в собі, закостеніла в своїм розвитку і запозичила від своїх татарських сусід багато неґативних рис: жорстокість звичаїв, замкненість жінки, азіятське хитрування в політиці, суворість державних і громадських відносин. Усі ці прикмети з особливою виразністю виявились в рисах московського князівства, котре почало відогравати поважніщу роль в житті великору-

Generated on 2015-06-06 15:25 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

ського народу з половини XIV. ст. і згодом об'єднало коло себе всі великоруські землі.

Але татарське панування повело з другого боку до зменшення числа князівств, до скріплення княжої власти і сприяло тим самим об'єднанню великоруського народу. Татари були заінтересовані в тому, щоб дань приходила справно, і скоро замість ханських баскаків збірати її було доручено самим князям за їх одповідальністю. Затверджений ханською „басмою" і піддержуваний усією потугою татарської сили князь ставав що до своїх підданих необмеженим володарем. Всяка тінь вічевого ладу зникла. Особливу вагу придбав великий князь, як посередник між великоруською землею та ханом.

За титул великого князя змагались між собою князі володимирський і московський, аж поки він не залишився на стале в руках московського князя. Окреме московське князівство виникло на початку XIII. в., але більше значіння воно здобуло собі з того часу, як тут запанувало потомство Данила Олександровича (помер 1319. р.). Кілька факторів сприяло розвитку й зросту московського князівства: перш за все вигідне ґеоґрафічне положення Москви, в осередкові великоруських земель, захищеному від чужого небезпечного сусідства другими князівствами, на перехресті торговельних шляхів зі сходу на захід і з півночі на південь; обережна і зручна політика московських князів, що зуміли зберегти добрі відносини з Ордою і тим забезпечили своїй землі відносний спокій, прихилили до московських князів симпатії ширших мас, і пересельці охоче селились на землях московського князя, кидаючи менш спокійні і безпечні околиці других князівств. Підку-

Generated on 2015-06-06 15:25 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

пами і інтриґами здобувши собі прихильність при дворі татарських ханів, сини Данила, Юрій (1319—1326) та Іван Каліта (1328—1341) добули собі ханський ярлик на велике князівство і за допомогою Татар знищили своїх конкурентів, князів тверських. За Івана Каліти перенесено було митрополію з підупалого Володимира до Москви і тим саме засвоєно їй значіння релігійного центра Великорусі.

Наступники Івана Каліти продовжували його політику „збірання" великоруських земель. То силою, то за гроші, то по наслідству прилучають вони до свого князівства одне за другим міста, волості і цілі уділи. Малочисленність княжої сім'ї в роді Данила Олександровича і встановлений звичай не ділити всього князівства, а передавати усі землі разом з титулом великого князя старшому синові, залишаючи для менших невеликі частини, вели до того, що князівство московське не дробилося і в йому виробився строгий принціп єдинодержавія. Внук Івана Каліти, Дмитро Донський (1363—1389) об'єднав у своїх руках вже широкі простори від Оки на півдні до Білого озера на півночі, володів Костромою, Володимиром, Галичем і почував у себе вже на стільки сили, що зважився на оружну боротьбу з Ордою. Він одержав славну перемогу над ханом Мамаєм в т. зв. Куликовській битві коло верхів'їв Дону (1380), але ще не здужав зовсім звільнитись.

Син Дмитра Василь (1389—1425) продовжував збірання великоруських земель. При його синові Василю II. Темному (1425—1462) відогралась в князівському домі остання усобиця: двоюродні брати великого князя оспорювали в нього престол, але

Generated on 2015-06-06 15:27 / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

він вийшов з цієї боротьби переможцем, хоч і позбувся очей, осліплений своїми ворогами, коли одного разу попав в полон. Уже Дмитрові Донському довелось мати діло з Литовським князівством, котре об'єднало тоді білоруські й українські землі і почало захоплювати слабкі, дрібні уділи західно-білоруських князів, т. зв. „Верхівські землі" (по верхівю р. Оки та її допливів). Перевага деякий час схилялась на бік Литви; Іванові III-му (1462—1505), найталановитіщому з московських князів, удалось перехилити перевагу на бік Москви: Іван III. одвоював од Литви не тільки великоруські землі над верхньою Окою, але й українську Сіверщину з Черніговом та Новгород-Сіверським. Іван III. прилучив до себе Ярославль, Тверь, більшу частину Рязані і нарешті завоював республіку новгородську (1478), не залишивши їй навіть тіні якогось автономного устрою. Без великих зусиль удалось йому нарешті скинути з себе формальну залежність од Золотої Орди (1480), котра скоро по тому розпалась на три татарських царства: Казанське, Астраханське й Кримське. Одружившись з племінницею останнього візантійського імператора Софією Палеолоґ, Іван III. став уважати себе ніби спадкоємцем власти візантійських імператорів. Його власть прийняла характер цілком самодержавний і разом з тим національний. Уже тоді серед провідних московських кругів почала висловлюватись думка про Москву як про „третій Рим" в геґемонії над східно-православним світом. Іван став титуловатись „государем всея Руси" й заявляти про свої права на землі українські й білоруські, як на свою спадщину по тамошніх князях-Рюриковичах. Разом з тим серед московської людности росла

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:25 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

національно-релігійна замкнутість і відчуженість від „єретицького“ Заходу.

Василь III. (1505—1533) довершив об'єднання всіх великоруських земель, прилучивши до Москви решту рязанського князівства, Псков і добувши від Литви Смоленськ. Потомки колишніх удільних князів, володіючи останками колишніх уділів уже тільки як своєю „вотчиною“ без суверенних прав, зібрались помалу до Москви і тут разом з значніщим боярством утворили коло великого князя аристократичне коло, котре складало при йому найвищу раду, „боярську думу“, і почало заявляти претензії на участь у владі. Ці претензії родової аристократії вилились особливо в яскраву форму підчас реґенства бояр в малолітство Василевого сина Івана IV. (1533—1584). Але Іван IV. положив цим претензіям рішучий край.

Іван IV. був дуже високого погляду про свою власть та її прероґативи. Він формально прийняв царський титул. Його царювання позначилося рядом дуже важних подій в зовнішній політиці і у внутрішньому житті. Перш за все було зруйновано царство Казанське (1552) й Астраханське (1558) і їх землі прилучено до Москви. Волга на всьому свойому протязі зробилась великоруською рікою і одкрилась змога безпосереднього звязку з прикаспійським краєм. Тепер стали вільними для колонізації широкі чорноземні простори на південному сході. Населення широкими масами посунуло з центра на південь і швидко заселило родючі землі між верхнім Доном і середньою Волгою. Уряд селив вдовж пограничної смуги військових „служилих“ людей, будував укріплені міста й оборонні лінії (од кримських Татар). Населення центральних областей значно порідшало, а це, між иншим, ослаблю-

Generated on 2015-06-06 15:25 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

вало силу і вагу місцевого боярства, що володіло заселеними „вотчинами“.

Змолоду озлоблений проти боярства Іван IV. в 60-х роках XVI. ст. розпочав з ним рішучу боротьбу. Крівавим терором Іван IV. майже знищив стару родову аристократію, місце котрої заняла нова службова аристократія, всім зобовязана цареві і цілком од його залежна. Підозріваючи Новгород в стремлінню до старих республіканських вільностей, Іван IV. пішов на його походом і варварськи спустошив беззахистне мирне місто, вирізав кілька тисячів людности, до 15.000 виселив на Московщину, а натомість переселив у Новгород Москалів.

В 1563. році Іван IV. почав війну за Ливонію, думаючи опанувати побережжам Балтики. Ця війна затяглась на 30 років, привела до війни з Литвою, Польщею й Швецією і викликала страшне напруження всіх сил московської держави. Уряд мусів дбати не про поліпшення народнього добробуту, але про мобілізацію всіх сил держави на потреби національної самооборони, і цією потребою обумовлена була вся внутрішня політика. Усі класи суспільства були прикріплені до державної служби, до т. зв. „тягла“, і відбували її кожен по своєму: колишні „вільні княжі слуги“ удільної доби вже давно переформувалися в клас „служилих людей“, зобовязаних військовою службою. Вони були прикріплені до своєї служби, за котру діставали земельні маєтки, „помѣстья“, а селяне були змушені працювати на цих „поміщиків“ і помалу були прикріплені до землі, котру мусіли обробляти в інтересах держави. Вже в кінці XVI. в. вони були формально позбавлені права вільного переходу з місця на місце і обернулись в кріпаків держави через — „по-

Generated on 2015-06-06 15:25 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

міщиків". Разом з городянами — „посадськими" людьми, селяне складали один тяглий клас населення. Введене Іваном IV. місцеве самоврядування розумілось також як державний обовязок населення самому утримувати свою виборну адміністрацію. Поруч з військом служилих людей, котре скликалось тільки на час війни, було заведене постійне реґулярне військо, т. зв. стрільці. Все збільшуваний тягар державних повинностей та обовязків викликав серед населення глибоке незадоволення; з відкриттям широких степових просторів на півдні, багато людей почало тікати на далекі окраїни і там складати вільні козачі ватаги; так зароджувалось донське, яїцьке (а пізніще терське й сибірське) козацтво, котре на сході відограло поважну роль в ділі колонізації.

Ливонська війна закінчилась в 1582. році зреченням Івана IV. од усіх претензій на Ливонію. Скоро Іван IV. помер і йому наслідував його син Федор (1584—1598), позбавлений усякої енерґії й волі. За нього правив його шурин, талановитий боярин Борис Ґодунов. Царювання Федора позначилось встановленням у Московії патріярхата, що мало задовольнити національно-релігійні гордощі Москвинів. Загадкове убивство меншого сина Івана IV., царевича Дмитра, що мав наслідувати бездітному царю Федору, одкрило Борису Ґодунову шлях на престол по смерти Федора. Але воно послужило вихідним пунктом з початку політичної, а потім і соціяльної революції. В 1605. році на Литві появилася таємна особа, що назвала себе царевичем Дмитром (відома в російській історії під іменем Лжедмитрія І-го) і підняла повстання проти Ґодунова. Без сумніву, це була справа бояр, незадоволених, що престол дістався неродовитому

Generated on 2015-06-06 15:25 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

Ґодунову. На самім початку повстання царь Борис помер і „Царевичу Дмитру“ без усяких труднощів удалось скинути сина Бориса, Федора, і самому заняти царський престол. Але він не продержався й року, як був скинутий, і бояре поставили царем свою людину, родовитого князя Василя Шуйського (1606—1610). Але незадоволений боярським режімом, служилий клас підняв повстання, до котрого скоро прилучилося й селянство — „холопи“. Почалась соціяльна революція. В московські справи вмішалась Польща, потім Швеція, царя Василія було скинуто, і польська партія в Москві висунула кандидатуру королевича Володислава, піддержаного походом польських військ. Поляки взяли Смоленськ і заняли Москву. Але чужоземне втручання викликало національно-релігійну реакцію, котра почалась на північно-східній Московщині, менше всього зачепленій революцією. Сформувалось національне військо під проводом двох патріотів: нижегородського купця Кузьми Мініна і воєводи князя Дмитра Пожарського, котрому після важких зусиль удалось сяк-так побороти внутрішню смуту і вибити Поляків з Москви.

В 1613. році в Москві зібрався „земський собор“ і вибрав царем молодого боярина Михайла Романова (1613—1645), родича вимерлої царської династії Рюриковичів. З великими труднощами удалось йому одбитись од Поляків, котрим Москва змушена була відступити Смоленськ і сіверську Україну (1634), і від Шведів ціною уступки побережжа Фінської затоки й Ладожського озера. Удалось сяк-так привернути певний лад та порядок в державі. При Михайлі майже безперестанно засідав „земський собор“, станове представництво московського

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:25 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

царства. При наступникові Михайла, царю Олексію (1645—1676), Москва, не вважаючи на деякі внутрішні розрухи на початку царювання на стільки вже поправилась від руїни „Смутного часу", що змогла перейти до активної політики і, поєднавшись на основі переяславської унії (1654) з Україною, почала війну проти Польщі. Ця війна пішла з початку дуже успішно, але короткозора й еґоїстична московська політика не зуміла використати успіхів війни. Приваблений обіцянками польської корони, царь Олексій без порозуміння з своїми українськими союзниками замирився на якийсь час з Польщею і навіть оповістив війну Швеції в обороні неподільности своїх польських володінь.

Недодержання умов з Україною і спроба запровадити там московські порядки викликали незадоволення і повели до розриву. Український гетьман Іван Виговський розгромив московське військо під Конотопом (1659), а гетьман Юрій Хмельницький спричинився до другого розгрому Москалів під Чудновим (1660). Не розуміючи національних стремліннів Українців до об'єднання і знемагаючи в боротьбі за Україну з Польщею, Татарами й навіть Туреччиною, Москва погодилась з Польщею на поділ України і по умові в Андрусові (1667) одержала Смоленськ і лівобережну Україну, як автономне Гетьманство, з містом Київом на правому березі Дніпра. Український гетьман Петро Дорошенко, що стояв за відбудову самостійної України і спірався на допомогу Туреччини, втяг Москву в турецьку війну, яка закінчилася уже за Олексієвого наступника царя Федора (1676—1682) миром (1681), по якому Москва зрікалась претензій на правобережну Україну на користь Туреччині. У внутрішньому житті московського царства за Олексія

Generated on 2015-06-06 15:25 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

окрім нової спроби кодифікації законів („Соборноє Уложеніє“ 1649. року) найбільше значіння мала церковна реформа, звязана з іменем патріярха Никона. Реформа ця торкалась виключно обрядової сторони, але вона знайшла гарячих ворогів серед прихильників старовини, котрі мали за собою симпатії народніх мас. Діло дійшло до розколу: значна частина населення не схотіла підлягати офіціяльній ієрархії і приймати її „новини“, не вважаючи на жорстокі переслідування з боку уряду. Розпавшись на багато сект, під спільною назвою „старообрядців“, ці старовіри істнують і досі в числі кількох міліонів.

Після короткого царювання Федора, власть захопила в свої руки царівна Софія, зробивши при помочи стрільців дворцову революцію (1682). За часів її правління Москва відновила боротьбу проти Туреччини в спілці з Польщею, Австрією й Венецією. Московсько-українське військо двічи ходило походом на Крим, але без реальних наслідків. В 1689. році молодий царевич Петро Олексієвич (1689—1725) усунув Софію і сам зробився царем. З Петром І. тісно звязана справа реформи цілого устрою московського царства та його культурного побуту і вступ Московщини в систему европейських держав. Уже в першій половині XVII. в. в Московщину почали доходити західно-европейські впливи, головним робом через відносини з Польщею й Україною. Ці впливи збільшились після поєднання з Україною. Українські вчені відогравали поважну роль в культурному побуті Москви, реформуючи в їй шкільництво і обновляючи церковне життя. В останніх десятиліттях XVII. в. серед московських політичних діячів було вже чимало людей з европейськими понят-

Generated on 2015-06-06 15:25 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

тями і симпатіями, як напр. боярин Ртіщев, дипломат Ордин-Нащокин, князь Ґоліцин. Петро І. поставив справу дуже радикально і звертаючи головну увагу на практичний та формальний бік західно-европейської культури він вислав цілі десятки молодих людей за кордон для вивчення ріжних спеціяльних відомостей, що стосувались військової, морської й інженерної справи, а потім для такої безпосередньої науки виїхав і сам через Німеччину до Голандії й Анґлії (1697); по повороті Петро звелів усім боярам і урядовцям одягти німецьку одежу, заборонив носити бороди і взагалі почав силоміць прищеплювати московському громадянству зовнішні форми европейського життя. Армію Петро ще раніще почав реорґанізувати на европейський кшталт; почала зверху насаджуватись фабрична індустрія; купецтво спонукувано до закордонної торговлі і нарешті приступлено до орґанізації військового і комерційного флота. Придбання виходу в море було головним двигачем зовнішньої політики Петра. Північне Біле море було дуже далеке, Каспійське не мало значіння для ширших зносин. Ще в 1695—1696. роках Петро спробував пробитись до Азовського побережжа і добув Азов в результаті двох походів. Але здобуття устя Дону й вихода в Азовське море не виправдували великих жертв, принесених задля того.

Тоді Петро вернувся до думки Івана IV-го про Балтійське море. Замирившись р. 1700. з Туреччиною, він тогож року оповістив війну Швеції в спілці з Данією й Польщею (король польський Авґуст був той же час і курфюрстом саксонським). Ця війна почалась для Петра нещасливо: шведський король побив Данію, розгромив московське військо під Нарвою, але Петро виявив над-

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

звичайну присутність духа і колосальну енерґію. Використавши боротьбу Карла XII. з королем Авґустом, Петро потроху завоював Лівонію й Естландію, укріпився в Карелії, збудував добрий воєнний флот і заснував при усті Неви портове місто Санкт-Петербурґ (1703), куди незабаром переніс і столицю. Коли Карл XII. обернувся знов проти Москви, Петрові пощастило розбити його під Полтавою (1709) і виграти кампанію, не вважаючи навіть на перехід українського гетьмана Івана Мазепи на бік Шведів. Петро програв війну з Туреччиною, викликану заходами Карла і мусів уступити їй (1711) побережжа Азовського моря. Але це не вплинуло на щасливе закінчення війни з Швецією, завершеної ніштадським миром 1721. р., по якому Москва одержала Лівонію, Естландію, Інґерманландію й частину Фінландії з Виборгом. „Вікно в Европу" було прорубане й забезпечене за Москвою, що з цього часу почала зватись Російською імперією, або Росією.

Протягом великої війни з Шведами Петро переводив ряд реформ адміністрації, фінансової системи, культурно-просвітної справи, поводячись в усьому радикально, різко, не терплячи жадної опозиції. Він скасував патріярхат і установив „Святійший Сінод" (1721). Ще раніще замість старої боярської думи завів Сенат (1711). Старе самоврядування було скасовано, земський собор більше не скликався, адміністрацію централізовано в 12 колеґіях (замість прежніх „приказів"), державу поділено на ґубернії й провінції. Податне населення обложено подушним податком, урівняно всі катеґорії селян в кріпацькому безправ'ї, дворян зобовязано примусовою довічною службою у війську або в цивільних урядах. Тягарь державних повин-

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ностей досяг за Петра небувалого ще напруження. Безконечні війни поглинули страшні жертви. Переймання зовнішніх форм европейської цивілізації мало викупало страшну суворість і навіть жорстокість державної практики в заведенні реформ і — особливо — в подавленні всякої, хочаб навіть лиш пасивної опозиції проти руйновання старого, освяченого національною традицією ладу, так само як і в приниженні національних форм життя.

Відсутність прямого наслідника (син Петра Олексій загинув в тюрмі жертвою батькових підозрінь в опозиції до реформ) і встановлення закону про право монарха самому по власному вибору призначити собі наступника, зробили протягом XVII. століття імператорський трон іграшкою в руках ріжних претендентів, претенденток та їх фаворитів („временщиків") і повели до цілого ряду дворцових переворотів, при чому рідко який імператор, або імператриця вступали на трон не скинувши, або й не вбивши свого попередника. Рід Романових припинився і по смерти дочки Петра I. Єлизавети (1741—1761) престол дістався далекому родичу Романових, прінцу Гольштейн-Ґотторпському, що став імператором під іменем Петра III-го (1761—1763), але скоро був скинутий своєю жінкою, прінцесою Катериною Ангальт-Цербтською і вбитий. Підчас цих царюваннів Росія воювала з Туреччиною і здобула від неї запорожські землі (Запорожці повернулись під російське підданство), з Швецією, од якої здобуто частину Фінландії, і брала участь у Семилітній війні.

Катерина II. (1763—1796) цілою головою стояла вище від усіх своїх попередників і попередниць після Петра I-го. Йдучи по стопах Петра в його великодержавній та

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

імперіялістичній політиці, вона вела війни з Туреччиною, котрі закінчились здобуттям Криму (1783) і всього північно-чорноморського побережжа, і взяла участь в розділах Польщі, котрі дали Росії колосальні простори: Курландію, Литву, Білорусь і цілу правобережну Україну (1772—1795). Разом із тим було скасовано автономію лівобережної України і зруйновано Запорожську Січ (1775). У внутрішньому житті Катерина спробувала з початку скликати щось наче законодавчий парламент (1767), але скоро розпустила його і правила до кінця в дусі повного абсолютизму. В системі адміністрації Катерина звернулась до певної децентралізації і колеґіяльної форми ґуберніяльних інституцій і завела станове самоврядування для дворян (увільнених од примусової служби) і міщан. За те кріпацтво селян досягло свого найвищого розвитку і було формально запроваджене там, де раніще йшов тільки процес його фактичного заведення, як от на лівобережній Україні й Слобожанщині. Взагалі зріст державної потуги Росії, її міжнародного значіння й формального блиску йшов у різкій діспропорції до матеріяльного добробуту, правного стану і культурного розвитку широких народніх мас. Европеїзація громадянства, не вважаючи на істновання академії наук (1727), університету (в Москві, 1759), ріжних середніх шкіл, на розвиток журналістики, літератури — ішла дуже помалу, та й то захоплювала виключно вищі, привилейовані круги. Бідування кріпацької маси вже тоді почало звертати на себе увагу освічених і гуманних представників громадянства, як напр. Радіщев, але той самий Радіщев за спробу літературного осудження кріпацтва (1790) попав у довічну тюрму. Уже в кінці XVIII. віку могуча імперія держалася примусом і темнотою на-

Generated on 2015-06-06 15:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

родніх мас, котрі, одначе, не переставали час од часу повставати, і ці повстання иноді досягали величезних розмірів („Пугачовський бунт“ 1773—1775. років).

Розповсюдження ліберальних ідей в звязку з французькою революцією хоч майже і не досягало Росії, проте дуже турбувало ще Катерину II. Її наступник Павло (1796—1801) не тільки виступив збройно проти Франції і втягнув Росію в тяжку й безкорисну для неї війну на полях Італії, Швейцарії й Голандії (в цих походах уславився ґенерал Суворов, герой попередніх війн з Польщею й Туреччиною), але завів страшний терор в своїй державі, особливо знущаючись над ближчими до нього військовими й горожанами Петербурга. Це привело до офіцерської змови й замордовання імператора. За царювання Павла Росія прилучила до себе Грузію. Його син Олександер I. (1801—1825) носився з початку з проєктом ліберальних реформ, конституції й законодатної палати; тим він дуже оживив ліберальні настрої серед освіченого громадянства Росії і добув собі у нього популярність, але скоро занехаяв свої проєкти, обмежившись тільки чисто формальними реформами (заведенням Державної Ради з призначених високих урядовців, переформуванням Колеґій в Міністерства) і продовжував правити в звичайному абсолютистському дусі. З 1805. р. Росія починає приймати участь у війнах з Наполеоном, котрі ускладнювались ще війнами з Туреччиною (1806—1812) і Швецією (1808—1809). Перша кампанія проти Наполеона в спілці з Австрією й Прусією (1805—1807) закінчилась розгромом російських військ під Австерліцом і під Фрідландом і повела до тільзітського мира, в якому Наполеон і Олександер порозумілись що до поділу впливу: Наполеон

Generated on 2015-06-06 17:49 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

залишав за собою геґемонію на Заході, обрізав Пруське королівство до $^1/_3$ його володінь, і утворив з частин колишньої Польщі, забраних Прусією, герцоґство Варшавське; Олександер дістав свободу дій на Сході і міг закінчити війну з Швецією здобуттям цілої Фінландії, а з Туреччиною — здобуттям Бесарабії. В 1812. році почалась нова війна з Наполеоном, котрий пішов походом на Росію і взяв був Москву, але не міг вдержатись там і мусів серед зіми відступати, загубивши в часі відступу свою велику армію. Росія перенесла війну на територію Німеччини і вкупі з Прусією та Австрією подолала Наполеона. Російське військо вмаршировало до Парижу. На віденському конґресі Росія одержала герцоґство Варшавське, котре під назвою Царства Польського дістало автономію і конституційний лад.

По віденському конґресі російська політика приняла яскраво-реакційний характер; Олександер поставив собі метою охороняти в Европі принціпи „Святого Союза" проти ліберальних і революційних ідей. Такаж реакція запанувала і в середині держави, що йшло в розріз з настроями поступовішої частини російського громадянства й армії, в котрій офіцерство в часі европейських походів перейнялося конституційно-ліберальними ідеями. При вступленні на престол, по смерти Олександра, його брата Миколи I. (1825—1855) в Петербурзі вибухло повстання деяких гвардійських частин (звісне під назвою „декабрського" од місяця грудня-декабря, коли воно відбулося; учасники його звісні під іменем декабристів), але було дуже суворо приборкане, а провідники заплатили своєю головою. Нове царювання почалось під знаком реакції, і довело її до вповні закінченої й строгої системи. Основними

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

принціпами державности російської офіціяльно проголошено ідеї „православія, самодержавія й народности“ (розуміється — казенної, російської); з нечуваною суворістю переслідувалися старовіри й ріжні сектярі; унію на Білорусі скасовано насильно (1839); церква зробилась зовсім офіціяльною інституцією на послугах держави; рештки автономних прав окремих історичних країв нищилися до краю: на Україні скасовано Литовський Статут і останки колишньої адміністраційної системи, скасовано негайно українські козацькі полки, як тільки вони були сформовані для військової потреби; в Польщі по втихомиренні повстання 1830—1831. років скасовано автономно-конституційний лад; по всіх краях з неросійською людністю почато систематично обрусіння в школі, церкві, в усіх проявах культурного життя. Пресу майже задавлено, а літературу й науку взято під строгий цензурний догляд. Українське „Кирило-Методієвське братство“ покарано ніби за якусь політичну змову, так само, як і російське літературне товариство т. зв. „петрашевців“ (од імени літератора Петрашевського). Так само вживано суворих репресій проти польського й римо-католицького елементу на Литві, Білорусі й Україні.

Тоїж самої реакційно-охоронної системи держалась Росія і в европейській політиці; збройна поміч для Австрії в приборканні мадярської революції 1849. року придбала Росії імя „жандарма Европи“. На сході Росія держалась завойовницької політики, звернувши головну увагу на мусульманський схід. На Кавказі ввесь час велась боротьба з гірськими племенами, котрі уперто боронили свою вільність і незалежність. В Азії поширено володіння над нижньою Сир-Дарією і на південь од Байкальського озера, хоч спроба

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-15:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

завоювати Хіву скінчилась невдачно. Росія двічи втручалась в турецькі справи під претекстом заступництва за християн, але коли вона вмішалась у третє, — це викликало проти неї коаліцію Анґлії, Франції й Сардинії, котрі піддержали Туреччину. Росія програла цю війну, що зосередилась, головним робом, в Криму і скінчилась здобуттям союзниками Севастополя. Микола І. не дожив кінця війни і його наступник Олександер II. (1855—1881) мусів заключити мир, по якому Росія зріклась права тримати військовий флот на Чорному морі і уступила на користь Румунії південно-західну частину Бесарабії.

Військовий погром Росії виявив цілком ясно її повну відсталість як наслідок бюрократично-поліційського режіму і подавлення всякої громадської ініціятиви. Потреба широких реформ відчувалась по всій державі: уряд мусів дати змогу громадянству висловлюватись в пресі і в літературі; в области духового життя почався в Росії жвавий рух. Пригнічені національности, перш за все Поляки і Українці підняли голову; серед перших почався політичний рух, котрий привів до невдалого повстання 1863—1864. років; повстання було втихомирене дуже суворо і за тим почався страшенний утиск над Поляками як в самій Польщі, так і на Литві; серед Українців рух виявився майже виключно в культурно-національній сфері, але також був задавлений урядовими репресіями; в самім зародку знищено національний рух Литовців та Білорусів. Тимчасом уряд почав свої загально-державні реформи: року 1861. скасовано кріпацтво; р. 1864. заведено новий суд і місцеве т. зв. земське самоврядування (запроваджене тільки на Великорусі, а на Україні лиш на лівому березі Дніпра, а пізніще на півдні), р. 1874. заведено за-

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ґальну військову повинність; міста дістали в 1870. р. самоврядовання. Але ці реформи вже не вдовольняли російське громадянство. Ліберальні круги сподівались конституції й парламенту, радикальніщі круги, особливо молодь, захопилась ідеями революційного соціялізму. Уряд дуже суворо боровся з проявами соціялістичної пропаґанди, навіть із т. зв. „хожденієм в народ", себ-то культурною працею інтеліґентів серед народу; але це викликало страшне озлоблення і повело до політичного терору революційних ґруп. Російські соціялісти, засновуючись на „общинному"*) способі володіння землею у великоруського селянства та на його звичках, вже тоді вважали можливим викликати в Росії соціяльну революцію і відразу перейти до комуністичного ладу. Вони мало дорожили державністю, а на політичні свободи дивились тільки як на спосіб швидче досягти своєї соціяльної мети.

В зовнішній політиці Росія, не маючи змоги іти на Захід, усю свою експансію звернула на Схід і на Балкани. Року 1864. було закінчене завойовання Кавказу; між 1864—1873. роками завойовано великі простори Середньої Азії од Каспійського моря до Пальмірських гір. Ставши підчас франко-пруського конфлікту 1870. р. на боці Прусії, Росія анулювала заборону парижського миру і знову почала заводити військовий флот на Чорному морі, а в 1877. році під претекстом „увільнення Славян" почала війну з Туреччиною. Берлінський конґрес 1878. р. зменшив здобутки цієї війни для Росії, але всеж вона дістала назад уступлену р. 1856. частину Бесарабії, а від Туреччини — батумську й карську округи за Кавказом.

*) „Община" — наша громада.

Generated on 2015-06-06 15:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

Болгарія дістала незалежність, але Росія мусіла розчаруватись в надіях мати в їй свого слухняного васала.

Олександер II. впав жертвою терористичного замаху, але його наступник Олександер III. (1881—1894) повів політику реакції й російського націоналізму, поширивши систему обрусіння і на остзейських Німців. Почались спеціяльні переслідування Жидів,-для котрих створено „межу осілости". Реформи Олександра II. в значній мірі було звужено й обкроєно. Школа зробилась об'єктом особливих заходів уряду: було запроваджено класицизм, обмежено доступ до середньої школи дітям бідніщих класів, низчу освіту віддано в руки духовенства. Всякі прояви лібералізма в земських установах, в пресі і в літературі здавлювано безоглядно. В зовнішній політиці Росія зірвала з традиційною приязню до Німеччини і в противвагу потрійній спілці австро-німецько-італійській оперлась на союз з Францією. В середній Азії експанзія Росії посувалась усе далі, але вже в 1885. році зустрілась з опором Анґлії, затрівоженої наближенням до її володінь в Азії.

Царювання Миколи II. (1894—1917) почалось з його заяв, котрі розвіяли всі надії ліберальної частини громадянства на якісь конституційні реформи. Це збільшило опозиційні настрої інтеліґенції; тимчасом уже виступав на політичну арену новий чинник — міський пролетаріят, котрий зростав дуже швидко в міру насадження фабричної індустрії, дуже протеґованої урядом. Цей пролетаріят дуже скоро підляг впливу соціялістичних партій і орґанізований ними вже в кінці XIX. ст. заявив про себе цілим рядом страйків і розрухів. Система національного гніту викликала все більше

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

подражнення в міру того, як виникав національний рух і зустрічався з репресіями уряду в дрібніщих народів: Грузин, Вірмен, Латишів, Естонців, Татар та ин. В 1899. році російський уряд почав боротьбу з конституційним устроєм Фінландії, котрий шанували всі попередники Миколи II-го. Імперіялістична політика Росії на далекому сході привела її до війни з Японією 1904. року; ця війна скінчилась повним розгромом російських сил на суші й на морі, положила край російському поширенню на сході, а разом із тим, як це було й по програній кримській кампанії, викликала жвавий рух серед російського громадянства, котрий перейшов у революцію в кінці 1905. р. Уряд, опершись на деякі реакційні елементи в державі, на цей раз подужав революцію. Помірковані круги були зацитькані деякими пільгами що до волі друку й громадського життя і скликанням державної „Думи", збройні повстання було придушено, так само як робітницькі та селянські розрухи. В І-ій Думі (1906), бойкотованій крайніми лівими (соціял-демократами і соціялістами-революціонерами) взяли гору конституційні-демократи („кадети") й радикальні елементи, і її по трьох місяцях було розпущено за „опозиційний" характер. Та сама доля стріла й 2-гу Думу 1907. року, де вже були й соціялісти-революціонери та соціял-демократи. Допіру 3-тя Дума, де утворився центр з „октябристів" (поміркованих лібералів) і де „кадети" вже грали роль лівої опозиції, відбула свою сесію. В 3-ій та 4-ій Думі виросла партія російських націоналістів, котра рекрутувалась з послів з України й Білорусі; ці націоналісти почали надавати тон усій внутрішній політиці Росії. Протягом 1906—1908. років реакція запа-

Generated on 2015-06-06 15:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

нувала по цілій лінії і багато „здобутків революції“ було анульовано практикою життя. З усією силою й енерґією реакція обернулась проти „инородців“, скрізь добачаючи сепаратизм і переслідуючи його. Провідником цієї політики явився премієр-міністр Столипін, котрий і впав жертвою замаху од руки Жида в осени 1909. р. в Київі.

Росія встигла за кілька років оправитись після погрому на далекому Сході, орґанізувати наново свої бойові сили і підготовитись до нового виступу на полі імперіялістичної політики, зазіхаючи на сусідню Галичину, як гніздо „мазепинського“ (себ-то українського) руху. В літку 1914. року Росія взяла участь у світовій війні і з усією силою кинулась на Австрію. Вона скоро побила австрійське військо і заняла Галичину й Буковину, де завела страшний терор проти українства, але вже весною 1915. року мусіла відступити під напором австро-німецького війська і протягом чотирьох місяців очистила не тільки Галичину й Буковину, але усю Польщу, Курландію, Литву й частину Волині й Білорусі. Вона ще витримала кампанію 1916. року і навіть здобула знову Буковину й частину Галичини, але внутрішнє становище її все гіршало. Виявлялись ріжні зловживання в міністерстві війни, і це дуже обурювало громадянство російське, котре з початку війни захопилось було войовничим патріотизмом і на якийсь час дало „Божий мир“ урядові; безглузда політика примусового виселення людей з прифронтових місцевостей зруйнувала міліони людей і вносила хаос у внутрішнє життя держави; уряд ні в чім не хотів іти на зустріч громадянству, а царський двір, оточений негідною камарілею, робив усе, щоб дратувати суспільство. Безладдя в продовольчій справі, і через це

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

незадоволення бідніщих класів, довершило справу, і коли в початку березня 1917. року вибухла в Петербурзі революція, то виявилось, що ніхто крім столичної поліції не виступив в обороні династії і царського режіму. За кілька день царь Микола II. мусів зріктися престолу й був заарештований (пізніще він був замордований з усією родиною на місці свого заслання) і влада перейшла в руки тимчасового уряду з представників ліберальної й радикальної буржуазії. Але виявилось, що в Росії мало є охочих боронити цілість держави та її імперіялістичну політику. З початком революції почався могучий національний рух серед усіх недержавних народів і в першій мірі Українців. Тимчасовий уряд не зумів дійти з ним до порозуміння ціною потрібних політичних уступок, а його змагання продовжувати війну розбились о небажання перемученої і вже здеморалізованої армії воювати далі. Літом на чолі уряду став соціяліст-революціонер Керенський, з початку дуже популярний, але він не міг нічого зробити проти пропаґанди комуністів т. зв. „большевиків", не зумів вдержати країну перед анархією, і в кінці жовтня 1917. року був скинутий. Владу захопили комуністи, з Леніним та Троцьким-Бронштейном на чолі і проголосили в Росії „Совєтську республіку". Її уряд заключив з центральними державами мир в Берестi-Литовському (1918).

Ще в літку 1917. р. фактично відділилась від Росії Фінландія, а в жовтні тогож року проголосила свою незалежність Україна. Але комуністичний уряд Москви (куди перенесено столицю з Петербурга) спробував підняти повстання у Фінляндії й на Україні при допомозі тамошніх комуністичних елементів, і на якийсь час большевики опанували були

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-[illegible] 20:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

й Фінландію й Україну. Але з обох країв вони були вигнані при допомозі Німців. Совєтська Москва мусіла завести переговори про мир з Україною в літку 1918. року, та обставини знову змінилися на її користь, коли в кінці 1918. р. на Україні вибухло повстання проти Гетьмана. Червона московська армія, піддержувана місцевими комуністами, скоро розбила війська української директорії й окупувала Україну знову. Втягнута через українські та білоруські справи у війну з Польщею літом 1920. року, сов. Росія програла цю війну і мусіла по трактату в Ризі відмовитись від претензій на частину Білорусі й України (Західня Волинь). За те червона армія з успіхом одбила всі військові напади контрреволюційних сил, що велись в ріжних кінцях краю під проводом ґенералів Колчака, Юденіча, Денікина, Вранґеля та ин., піддержуваних Анґлією й Францією. Переконавшись в безуспішности збройних інтервенцій, держави „Антанти" почали з сов. Росією торговельні зносини. Тимчасом провідники большевицького уряду багато в чому зріклись від своїх замірів відразу запровадити комуністичний лад, привернули частинно приватну власність, потім дозволили приватну торговлю, почали давати концесії чужим капіталістам і т. д. Тепер сов. уряд Росії стоїть на порозі формального визнання його головними державами Европи. Безперервна боротьба з зовнішніми інтервенціями, довголітня громадянська війна внутрі самого краю, страшний терор проти опозиційних елементів, стихійні нещастя, такі як нечуваний голод і епідемії, все це довело Росію й насильно сфедеровані з нею Україну, Білорусь, Грузію та инші краї до страшної матеріяльної руїни й культурного занепаду.

Generated on 2015-06-06 15:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

Література.

С. Платоновъ. Лекціи по русской исторіи. СПБ., 1912 (новіще видання). В. Ключевскій. Русская исторія. 4 томи. Москва, 1904—1908. С. Соловьевъ. Исторія Росіи съ древнѣйшихъ временъ. А. Трачевскій. Русская исторія. П. Милюковъ. Очерки по исторіи русской культуры. 4 томи. Д. Багалѣй. Русская Исторія. Х., 1912. В. Ковалевскій. Россія въ концѣ XIX. в. СПБ., 1900. Теж французькою мовою: La Russie a la fin du XIX. siècle. Paris, 1900. Россія. Ея настоящее и прошлое. Отдѣльное изданіе статей о Россіи изъ „Энциклопедическаго словаря" Брокгауза и Ефрона. СПБ., 1900. Д. Менделѣевъ. Къ познанію Россіи. СПБ., 1907.

Література великоруська (російська).

Письменство серед Великорусів виникло найперше в Новгороді під безпосереднім впливом Київа, з котрого прийшло туди християнство і прищепило серед письменних людей світогляд, вироблений уже візантійсько-болгарською літературою. Уже в 1017. році в Новгороді єпископ Йоаким зложив місцевий літопис, доповнений в 1036. році. На підставі цих двох літописів і місцевих устних переказів в 1050. році зложено було т. зв. „Найстарший новгородський звід". В 1167. році зложено новий звід, котрий в 1169. році зредаґував Герман Воята і довів до свого часу. Як новгородські літописи, так і инші памятки письменства,

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

зложені там, відзначаються певною стислістю й лаконізмом вислову, що вповні відповідало діловитому характерові новгородців і їх вдачі, загартованій в боротьбі з суворою природою. До другої половини XII. в. належать „Вопрошаніе Кириково" — запитання ченця Кирика про ріжні релігійні питання — і відповідь на нього новгородського єпископа Ніфонта (1129—1156), родом Українця. До тогож часу належить і „Поученіе священникамъ" архієпископа Ілії-Іоана (1165—1186). Коло 1200. р. написане було „Путешествіе въ Царьгородъ" Добрині Ядрейковича, пізніщого архієпископа Антонія. В ньому дається доволі сухий опис царьгородських святинь і їх чуд.

На Ростово-Суздальській землі письменство розвивається значно пізніще і так само під впливом Київської Руси. До першої половини XIII. в. належать тут посланія Симона до Полікарпа, й Полікарпа до Акиндина. Симон, чернець київо-печерського монастиря, зробився єпископом володимирським (1214—1226). Він залишив „Посланіє" до ченця також київо-печерського монастиря, Полікарпа, котрому оповідає про збудовання печерської церкви, про святих, що жили в монастирі, та їх чуда, і повчає Полікарпа про завдання й характер чернечого життя. „Посланіє" Полікарпа до ігумена Акиндина також містить оповідання про київо-печерських чудотворців. До тогож самого, більш-менш, часу належить і оригінальне „Моленіе" Данила-Заточника, родом з Переяславля-Залеського, до свого князя, Ярослава Всеволодовича (1213—1236), з проханням прийняти до себе на службу. Своє прохання він обернув в форму цілого ряда притчей, приказок, порівнаннів, як з книжньої, так і з устної

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

словесности, що надає цілому творові характер збірника притч і моралізаційних приповідок. Так само невідомому якомусь переяславцю належить і „Слово о погибели русской земли“ (коло 1238. р.), од якого збереігся тільки уривок, котрий малює колишню славу руської землі, яко антитезу до її сумного стану в сучасний авторові момент.

Татарський погром наніс страшний удар культурному розвиткові Великоруси. Перш за все її відтято від України, від Заходу. Енерґія народу на довший час мусіла іти виключно на самозбереження, і кращі сили нації протягом ряду століттів приносились в жертву державности. Моральний рівень національного розвитку, почуття людської самоповаги й чести — зазнали великого занепаду. Просвіта й письменство так само підупали, не маючи звідки черпати зміст і сили для свого обновлення і розвитку. Тільки релігійне почуття розвинулось з особливою силою, але й воно прибрало суворий аскетичний характер; монастирі грають виключну роль в культурному житті краю; стичність з „поганством“ викликала свідомість своєї моральної вищости й переваги, але згодом вона повела до крайньої виключности не тільки що до поганського Сходу, але й до европейського Заходу. Літературні памятки другої половини XIII. ст. і XIV. ст. дуже бідні ориґінальним змістом. Національне лихоліття дуже відбилось на письменстві.

До другої половини XIII. ст. належить кілька поучений єпископа володимирського Серапіона, що почав свою діяльність на Україні, а також „Правило“ та „Поученіе попамъ“ митрополита Кирила II. і „Слово нѣкоего христолюбца и ревнителя по правой вѣрѣ“ невідомого автора. Всі ці поученія

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

дуже повстають проти пережитків поганської старовини, що заховались в народньому побуті і перейшли навіть до християнських обрядів. В кінці століття в Новгороді списано було „Книгу Кормчую“ (1282), де, між иншим, уміщено словник незрозумілих слів: „Рѣчь жидовскаго языка преложена на русскую, неразумно на разумъ въ Евангеліи и въ прочихъ книгахъ“.

Виключно повчаючий характер мають „посланія“ XIV. ст.: митрополита Петра (родом з Волині), єпископа сарайського Матвія, митрополита Кипріяна (1376—1406), Кирила Белозерського, єпископа новгородського Василія (1331—1352) та ин. Коло 1306. р. виник т. зв. „Суздальський літопис“, зложений на підставі окремих ростовського, володимирського та ин. літописів. Цей літопис уділяє багато уваги навіть дрібницям церковного життя і далеко уступає своїми літературними прикметами літописам українським і навіть новгородським. Доволі численна в XIV. ст. була література подорожей: „Сказаніе“ Стефана Новгородця, що ходив до Царьгороду, „Хожденіе“ архімандрита Агрефенія до Палестини, „Хожденіе“ смоленського дяка Ігнатія в 1387. р. до Царьгороду, „Сказаніе“ дяка Олександра про подорож також до Царьгороду; до цьогож роду памяток можна зарахувати і „Бесѣду о святыняхъ Царьгорода“, приписувану згаданому вже архієпископу новгородському Василію. Одинока поетична памятка XIV. ст. в великоруському письменстві — епічне оповідання „Сказаніе о мамаевомъ побоищѣ“ рязанського священника Софронія. Вже в XIV. ст. почали розповсюджуватись напів житійні, напів історичні „повѣсти“ („О житіи и храбрости

Digitized by Google

Original from PRINCETON UNIVERSITY

Generated on 2015-06-06 15:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Александра Невскаго", „О благовѣрномъ князѣ Довмонтѣ", „Объ убіеніи князя Михаила Черниговскаго" та ин.) та ріжнородні перекладні й перероблювані „сборники": „Златая цѣпь", „Матица", „Златоструй", „Маргаритъ", — ті самі, що обертались і на Україні; в. XIV. ст. появився переклад наукових праць: „Шестоднева" Іоанна болгарського, „Физіолога", „Христіанської Топографії" Козьми Індікоплова, і ріжні апокрифічні сказанія, котрі, не вважаючи на свою приналежність до забороненої, „отреченної" літератури, користувались великою популярністю навіть серед вищого духовенства.

В XV. ст. політичним і культурним центром великоруського народа стає Москва. Культурно-просвітне життя Московщини замикається в сфері релігійних інтересів і вражає своєю виключністю й нетерпимістю. Вплив візантійських та південно-славянських книжників, котрі з упадком християнських держав на Балканах все частіще й частіще шукають притулку в Московщині, ще більше скріпляє тут національно релігійну замкненість і прищеплює формальну сторону візантійського письменства часів його упадку. Вітієватість стилю, напушистість вислову стають загально прийнятою літературною модою, скриваючи за собою шаблоновість змісту й неориґінальність думки. В числі культурних діячів Московщини XV. в. бачимо цілий ряд Греків і південних Славян: митрополит Фотій (1410—1431), автор дуже шаблонових і вялих поучений; Григорій Цамблак (пізніще митрополит київський), автор численних поучений та сказаній; Пахомій Логофет, котрий писав канони, похвальні слова святим і житія. Розвивається на південно-славянський зразок ве-

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

лика література житій, типовим представником якої являється Єпіфаній „Премудрий“. Типовим представником московської книжности, перейнятої духом релігійної самовпевнености й крайньої нетерпимости до всякого іновірства, є ігумен Йосиф Волоцький (1440—1515), який боровся проти новгородських єретиків і вільнодумців і написав цілий ряд обличительних посланій, з котрих склалася збірка „Просвѣтитель“. Практику цієї боротьби переводив настановлений з Москви архієпископ новгородський Генадій (1482—1504), котрий держався погляду, що єретиків замість усяких умовляннів найкраще „жечи да вѣшати“. Новгородські „єреси“, котрі не обмежувались тільки обрядовою стороною релігії, але зачіпали основні питання по сути (єресь „стригольників“ а потім „жидовствующих“) були останнім відгуком вільного й податливого на чужі культурні впливи новгородського життя, котре занепадає в кінці XV. ст. разом з політичним упадком цієї великоруської республіки. XV. століття приносить ряд цікавих памяток паломницької літератури: „Хожденіе инока Зосимы“ (1419—1422) до Царьгороду, Афону й Єрусалиму; „Хожденіе гостя Василія“ (в кінці XV. в.) так само до Святої Землі; „Хожденіе священноинока Варсонофія ко святому граду Іерусалиму“ (1456 і 1461 — 1462), „Путешествіе“ суздальського ченця Симеона, що з почетом митрополита Ісидора їздив до Італії через Австрію й Тироль; записки другого сопутника Ісидорового, єпископа суздальського Авраамія; надзвичайно цікаве й мальовниче „Хожденіе за три моря“ Афанасія Никитина (1466—1472), тверського купця, що побував у Персії та Індії; до XV. ст. належить при-

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 17:49 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

стосована до сучасних московських обставин переробка східного сюжету про неправого суддю, т. зв. „Шемякинъ Судъ", сатира на судові порядки, звязана з імям князя Дмитра Шемяки. В половині XV. в. у Новгороді зложено було другий словник при книзі Іоана Ліствичника „Тлъкованіе неудобь познаваемыхъ въ писаныхъ речемъ" (1431).

Доба Василя III. (1505—1533) та Івана IV. (1533—1584) була добою розцвіту ідей московського самодержавія й національно-релігійного самовеличання. Концепція Москви яко „Третього Риму" знайшла свій типовий вислов в писаннях псковського ченця Філофея (20-ті роки XV. в.). Ті самі погляди на високе значіння царської власти висловив сам Іван IV. в своїх листах до князя Курбського. Боротьба з єресями і спір про деякі питання внутрішнього устрою церкви (напр. про монастирське землеволодіння) займали найбільш уми московських книжників; памятками цих відносин залишилася полємічна праця ченця Зіновія (помер коло 1568. р.) „Истины показаніе къ вопросившимъ о новомъ ученіи" і анонімний памфлет „Бесѣда Валаамскихъ чудотворцевъ Сергія и Германа". В самому поч. XVI. в. було запрошено до Москви з Афона вченого ченця Максима Грека (1480—1556); він написав цілий ряд доґматично-полємічних творів, перейнятих духом західно-европейської просвіти (Максим учився в Італії саме в часі розцвіту там гуманізму), але це викликало проти нього підозріння в єреси і він попав до тюрми. Видатніщим письменником зпоміж самих Великорусів явився митрополит Макарій (1542—1563); йому належить редакція постанов т. зв. Стоглавого собору, перейнятих, одначе, консервативним духом, і великий збірник житій

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

святих — „Четіи-Минеи“, котрі явились свого роду енциклопедією; нарешті митрополит Макарій склав і „Степенную книгу царскаго родословія“, історичну працю, зложену в формі ґенеалоґічної розвідки про династію Рюриковичів. Другою важною історичною працею його часу була „Исторія великого князя московскаго“ князя Андрія Курбського (1528—1583), перша спроба праґматичної історії з певною тенденцією і суб'єктивним поглядом на діяльність Івана IV. Томуж Курбському належить і ряд дуже цікавих полемічних листів до Івана IV-го. Та найхарактерніщим, може, памятником для з'ясування світогляду московського громадянства XVI. віку служить „Домострой“, приписуваний священнику Сильвестру, одному з співробітників Івана IV. в першу добу його царювання. В цьому збірнику поучений і наставлений, як жити семянинові, виховувати дітей і провадити господарство, яскраво позначився патріярхально-деспотичний, суворий і наскрізь консервативний характер громадських і родинних відносин Москви часів Івана IV-го. Поруч з офіціяльною книжностю, виключно релігійного характеру, котра вже тоді далеко не задовольняла умових інтересів громадянства, особливо його молодших поколіннів, розвинулось в XVI. віці обширна література сказаній, повістей, котрі ведуть свій початок од середніх віків, од ріжних апокріфів та леґенд, а пізніще ще й лицарського роману; переважна більшість їх західного походження, хоч дещо має своїм джерелом і східні та південно-славянські землі. До цього рода творів належать: „Повѣсть о Дракулѣ-воеводѣ“, „Повѣсть о Динарѣ-царицѣ“, „О турскомъ царѣ Махметѣ“, „О Еруслaнѣ Лазаревичѣ“, „Бовѣ Королевичѣ“, „Три-

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

станъ", „Королевичъ Брунцвикъ", „Римскія дѣянія", збірник „Великое Зерцало" та ин. Місцевий великоруський характер має повість „О купцѣ Басаргѣ и сынѣ его Добросмыслѣ". Усе це ходило в рукописах навіть після того, як в Москві почалось друковання книг, котре на ціле століття зробилось уділом майже виключно церковного письменства та офіціяльних виданнів. В половині XVI. в. засновано було в Москві першу друкарню.

XVII. століття в діях великоруського письменства становить уже добу зустрічи старих і нових поняттів, яка підготовила поле для реформи цілого укладу культурного життя Московщини, що наступило вже на порозі XVII-го й XVIII-го століттів. Західно-европейські впливи хоч помалу, але все таки промощують собі шлях, і провідниками цих впливів являються українські вчені, що появляються на Московщині вже в перших десятиліттях XVII-го віку. Вони приходять як учителі, як справщики церковних книжок, як авторитетні знавці в ріжних галузях церковної науки, пізніще — як ієрархи; їм доводиться зустрічатись з упередженістю, недовіррям, а підчас і ворожнечою з боку московського громадянства; але вони завойовують позиції безупинно і в кінці століття майже ціле духовне життя Московщини опиняється в руках українських ієрархів. Разом з тим вони одкривають шляхи і для безпосередніх впливів західно-европейських. В Москві вчаться по українських підручниках і видають їх там для шкільного вжитку („Граматика" М. Смотрицького видана була в Москві 1648. р., „Катехизисъ" Петра Могили видано в Москві 1649. р. і т. д.). Одним з перших прибув до Москви Єпіфаній Славинецький (помер 1675. р.), котрий

Generated on 2015-06-06 15:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

став з доручення патріярха Никона на чолі справлення церковних книг; під його редакцією надруковано цілий ряд церковних книг, між иншим, переложену з грецької мови „Новую Скрижаль“ (1656), де пояснюються літурґія та инші обряди православної церкви. Крім того Славинецький переклав і почасти надрукував ряд творів отців церкви, Фукідіда, Ґеоґрафію, Анатомію та ин. („Уставы граждано-нравоучительныя отъ Ѳукидидовой исторіи книги первыя“). В Москві пройшла майже уся літературна діяльність Симеона Полоцького (1629—1680), котрий писав панеґірики, ріжні вірші на всякі випадки, драми, комедії, проповіді, твори богословсько-полємічні („Жезлъ правленія“ 1667; „Вѣнецъ вѣры каѳолическія“ 1670, „Книги краткихъ вопросовъ и отвѣтовъ катехитическихъ“, „Обѣдъ духовный“ 1681; „Вечеря духовная“ 1683; „Комедія притчи о Блудномъ сынѣ“, 1685 та ин.). Учень С. Полоцького з Москалів Сильвестр Медвєдєв (1641—1691) написав першу спробу бібліоґрафії: „Оглавленіе книгъ, кто ихъ сложилъ“, „Извѣстіе истинное“ — історія виправлення книг, „Созерцаніе краткое“ — історична записка про стрілецький бунт 1682. р., та ин. Окрім Українців приїздили до Москви для культурної праці й Греки та Південні Славяне. Серед останніх найвидатніщий був Хорват Юрій Крижаніч, що був гарячий панславіст і покладав великі надії на московського царя, як голову великої славянської держави; але вже в 1661. р. він попав до Сибіру за свої сміливі мрії і проєкти. В кінці XVII. ст. приїхали вчені Греки, брати Ліхуди: Іоаннікій (помер 1717. р.) і Софроній (пом. 1730. р.), котрі зробились першими професорами новозаснованої в Москві (1686) „Славяно-греко-латинської Академії“. Їм

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

належить кілька полемічно-богословських трактатів і брошур: „Акосъ или врачеваніе, противополагаемое ядовитымъ угрызеніямъ зміевымъ“, „Мечецъ Духовный“ та ин.

Початок XVII. ст. з його „Смутою“ викликав доволі значну літературу політичних творів, посланій та історичних записок мемуарного характеру. Але все це зоставалось в рукописах і мало кому було відоме з сучасників, так само як і дуже цікава памятка другої пол. XVII. віку — записка поддячого Григорія Котошихина (1630—1667) про порядки в московській державі. Дуже обширною зробилась в XVII. в. рукописна література повістей і романів, частиною західного походження, перекладна й переробки, от як: „Исторія о Мелюзинѣ“, „Петръ Золотые ключи“, „Повѣсть о преславномъ римскомъ кесарѣ Октавіанѣ“, „Аполлонъ, король Тирскій“, і оригінальних: „Повѣсть о Саввѣ Грудцынѣ“, „Россійская повѣсть о Фролѣ-Скобѣевѣ“ і твір напів — книжного, напів — народно-поетичного походження, „Повѣсть о горѣ Злочастіи и какъ Горе-Злочастіе довело молодца въ иноческій чинъ“, перейнята глибоко песимістичним поглядом, витвореним завдяки дуже тяжким обставинам громадського життя Московщини.

Велика реформа політичного й культурного життя Московщини, переведена Петром І-м, зразу мало відбилась на літературному житті: реформаційні заходи торкались переважно практичних сторін життя, з поля знання вибіралося те, що мало прикладний, технічний характер, отже літературне життя виявилось головним чином в формі появи цілого ряду практичних підручників переважно перекладних, офіціяльних виданнів і т. и.,

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:30 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

хоча появились також переклади Квінта Курція, Езопа, Епіктета, Горація, Вірґілія й Гомера. В 1703. році появляється у Москві перший періодичний часопис „Вѣдомости о военныхъ и новыхъ дѣлахъ, достойныхъ знанія и памяти". Починає збільшуватись число друкарень: перед Петром на Московщині була всього одна друкарня — в Москві; в 1711. р. засновано другу друкарню — в Петербурзі; далі пішли инші друкарні, в Петербурзіж таки та в Москві. До 1708. року всі російські книжки друковалися славянським шрифтом; в 1708. році введено було т. зв. „гражданський" шрифт, і першою книгою, видрукованою цим шрифтом, була „Геометрія".

За часи Петра І. головними літературними діячами зостаються ті самі люде, що й в кінці попереднього століття — українські духовні, котрі вчать по школах, виступають в обороні реформи, виясняють її вагу, полємізують проти прихильників старовини: Стефан Яворський (1658—1722), „Камень вѣры", 1728; Гавриїл Бужинський (пом. 1731), Феофан Прокопович (1681—1796), Дмитро Ростовський (1651—1709), Феофілакт Лопатинський (пом. 1741) та ин. Взагалі вже в кінці XVII. ст. в культурному і спеціяльно літературному житті Великорусів приймають дуже помітну участь Українці: великоруське, чи як його правильніще називають з часів Петра І., російське письменство XVIII-го й XIX-го вв. розвивається при дуже значному співробітництві українських авторів, так що її до половини XIX. ст. можна вважати спільним витвором великоруських та українських сил, що дало потім підставу деяким Росіянам твердити, ніби окремої української літератури немає та й непотрібно її „утворювати".

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:30 GMT
Public Domain in the United States, Google-digitized

Літературна творчість у властивому слова розумінні розвивається в Росії вже після Петра І-го і перебуває під виключним впливом західно-европейських літературних течій та зразків; письменники, що писали в національному дусі, здебільшого старались вложити свій оригінальний зміст у форми й шаблони, запозичені з Заходу. Сама мова під впливом ознайомлення з західним життям та европейськими мовами, приймає дуже макаронічний характер; вже перед Петром письменники-Українці вносять в неї багато слів і зворотів українських та польських; з Петра починається страшний наплив німецьких та инших чужих слів; тільки в половині XVIII. ст. робляться деякі заходи очищення й виглаження мови (Ломоносов). Потреба вивчення чужих мов задовольнялася словниками („Nomenclator in lingua latina, germanica et Russica") Копієвича, М., 1700; „Букварь треязычный словенски, греческими и римскими письмены" Ф. Полікарпова (М., 1701), йогож „Лексиконъ треязычный" (М., 1704) та „Кніга Лексиконъ или собраніе рѣчей по алфавиту съ россійскаго на голанской языкъ", СПБ., 1717. В 1725. році засновано було в Петербурзі Академію Наук, але першими її членами були Німці, котрі не знали російської мови і друкували свої твори по латині, по німецьки й по французьки.

З оригінальних письменників доби Петра й його близших наступників треба назвати селянина-самоука Івана Посошкова (1670—1726), що писав в обороні реформи, і сина молдавського господаря, князя Антіоха Кантемира (1708—1744), котрий писав сатири важким силабічним складом, висміюючи ворогів освіти й людей, що схоплювали в західно-европейській цивілізації самий її формальний, поверховий бік. З Кантемира

Generated on 2015-06-06 17:49 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

звичайно починають нове російське письменство. Більш-менш до того часу належить і перший російський історик в новому розумінні слова В. Татищев (1685—1750), що склав спробу „Російской исторіи съ самыхъ древнѣйшихъ временъ", яка побачила світ уже по смерти автора (1768—1784, 4 тома); так само вийшла значно пізніще, ніж була написана, друга історична праця: „Ядро россійской исторіи" Ол. Манкієва, вихованця українських шкіл (написана 1715. р., надрукована 1770. р.). Часті зносини з чужими краями і вічні подорожи туди за часів Петра полишили слід в літературі цілим рядом описів та записок, з котрих цікавіші: записки П. Толстого, Б. Шереметієва, Б. Куракина і двох невідомих, з котрих один в 1697—1698. роках мандрував по Голандії, Німеччині й Італії, а другий в 1714—1717. — по Голандії, Еспанії, Італії й Франції.

Письменником, що вже цілком виховався під впливом нових ідей і докінчив освіту за кордоном, був Василь Тредьяковський (1703—1769); не маючи великого літературного талану, він був дуже працьовитим і плодовитим письменником, писав вірші, перекладав Горація, Буало, Фенелона; почавши по старому писати силабічним складом, він звернувся до тонічного розміру, властивого російській народній поезії. Справжнім батьком нової російської літератури явився син архангельського селянина Михайло Ломоносов (1711—1765), велика культурна сила, перший російський учений в правдивому розумінні слова, з дуже ріжноманітними науковими й літературними інтересами. Прихильник псевдокласичної теорії, що панувала в його часи у Німеччині та Франції, Ломоносов писав оди й вірші з

Generated on 2015-06-06 17:49 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

приводу ріжних значних випадків, але вкладав у їх сильне почуття і добре володів формою; його мова стисла і енерґійна. Ломоносов надавав велику вагу церковно-славянській мові і уложив теорію „трьох штілів", високого, середнього й низького, відповідно до матерії й сюжету. Ця теорія довший час уживалась на практиці російськими письменниками. Крім того він уложив теорію вірша, впроваджуючи тонічний розмір („Письма о правилахъ россійскаго стихотворства", 1739). Зразком доброї прози служить недокінчена Ломоносовим історія Петра І-го, його улюбленого героя.

Другий значний письменник Єлизаветинської доби, Олександер Сумароков (1718—1777), виховався цілком на французькому псевдокласицизмі і усердно наслідував його, пишучи в усіх родах літератури; але він не мав справжнього талану і міг задовольняти тільки невибагливий смак новоевропеїзованого російського громадянства. Важніщі од других писаннів Сумарокова були його драми („Хоревъ", „Гамлетъ", „Синавъ и Труворъ", „Семира", „Дмитрій-Самозванецъ" та инші).

Вік Катерини II-ої (1763—1796) приніс значне оживлення умових інтересів, особливо в першій частині царювання; Катерина сама брала участь в журналістиці й літературі. Але в кінці вона, налякана французькою революцією, стала скрізь добачувати вільнодумство й почала переслідувати кращих представників російської думки. В 60-х роках почала розвиватись жвава журналістика (особливо сатиричного напрямку — „Всякая всячина", 1769—1774); особливо важна була публіцистична і взагалі культурно-просвітна діяльність Миколи Новікова (1744—1818), що пристав до масонства і разом з

Generated on 2015-06-06 15:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

професором Іваном Шварцом заложив „Дружеское ученое общество“ (1782). Новіков видавав журнали „Трутень“ (1769—1770), „Живописецъ“ (1772—1773) і історичну „Древнюю россійскую Виѳліотеку“ (1773), „Опытъ историческаго словаря о русскихъ писателяхъ“ (1772), масонський „Утренній свѣтъ“ (1777—1780) та ин. Треба згадати також Українців: Василя Рубана, що видавав „Старину и новизну“, та Федора Туманського, видавця „Россійскаго Магазина“. Катерина II. (1729—1796) писала комедії, алеґоричні казки, історичні розправи; в своїх писаннях вона висміювала ріжні дрібні вади російського громадянства на ґрунті культурної відсталости і провінціяльної темноти, але не любила різкої сатири. Безумовно найповажніщим твором її доби з ідейного погляду було „Путешествіе изъ Петербурга въ Москву“ (1790) Олександра Радіщева (1749—1802), з різким осудом кріпацтва. Ця книга була зараз же заборонена з наказу цариці, а автора присуджено до довічньої тюрми, звідки він вийшов тільки коли запанував Павло I. Такаж доля стріла і Новікова: його просвітні підприємства зліквідовано, а самого посаджено до шлісельбургської вязниці, звідки він вийшов по смерти Катерини.

Найбільшим поетичним талантом Катерининської доби був Гаврило Державін (1743—1816). Він мав справжній хист, але його моральний та ідейний рівень були невисокі. Його талан пішов на пишні гремучі оди на честь Катерини („Фелица“, „Видѣніе Мурзы“ та ин.) та її вельмож. Найкращим його твором уважається релігійно-філософська ода „Богъ“ (1784). Типовим псевдокласиком був і другий поет, меншого талану, але з більш симпатичним ідейно-моральним облич-

Generated on 2015-06-06 15:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

чам, Михайло Херасков (1733—1807), автор поем „Россіада“ та „Владиміръ“ і поучаючих романів („Нума Помпилій или процвѣтающій Римъ“, 1768). Вірним учнем французького класицизму був і продовжував традиції Сумарокова Яків Княжнін (1742—1791) своїми траґедіями: „Дидона“, „Ярополкъ и Владиміръ“, „Владиславъ“, „Титово милосердіе“ та ин. Критичне відношення до сучасности, спроби змалювати дійсне життя з його неґативними типами бачимо тільки у Дениса фон-Візіна (1744—1792), що прославився своїми двома комедіями „Недоросль“ (1782) і „Бригадиръ“ (1768), в котрих неґативні типи змальовано дуже живо і влучно, але поруч них виведено й позитивні, котрі уявляють з себе ходячу мораль. Українцеві Василеві Капністу (1757—1823) належить віршована комедія „Ябеда“ і скорбна ода на заведення кріпацтва на Україні „Ода на рабство“ (1783). Легкі комедії з доволі вірним малюванням життя писав Олександер Аблесімов (1742—1783), автор пєси „Мельникъ“. Українець Іпполіт Богданович (1743—1802) написав легкими віршами переробку сюжета Апулеєвої „Псіхеї“ під назвою „Душенька“ (СПБ., 1783), котра мала великий успіх як новинка і до того доволі фрівольна. З инших авторів Катерининської доби згадати треба: псевдокласичного поета В. Петрова (1736—1799); байкаря Івана Хемніцера (1745—1784), одописця Ермілa Кострова (1750—1796).

Академія наук, не вважаючи на свій первісний чужоземний склад, усеж таки виховала й деяких російських учених, зпоміж котрих на першому місці треба поставити Мих. Ломоносова. Та всеж науковому дослідженню російської історії, ґеоґрафії

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 17:49 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

й етноґрафії найбільше прислужилось троє Німців: Зіґфрід Баєр (1694—1738), Авґуст Шлєцер (1735—1810) і Ґотфрид Мілєр (1705—1783), особливо останній, котрий згромадив велику силу архівного матеріялу до історії Росії, України й Сибіру і обробляв його в окремих статтях і моноґрафіях. З російських істориків, окрім Ломоносова, видвигнулись князь Мих. Щербатов (1733—1790), автор кілька-томової „Исторіи Россійской", написаної трошки важко і тому мало оціненої в свій час; Щербатов, між иншим, був неприхильником занадто крутої, на його думку, реформи Петра І-го; цей свій погляд він висловив у трактаті „О повредженіи нравовъ въ Россіи", ненадрукованім за життя автора. Другий історик — Іван Болтін (1735—1792), що написав „Примѣчанія на исторію древнія и нынѣшнія Россіи Леклерка" (2 т., СПБ., 1788), в котрих виявив добре розуміння історичного процесу й значну ерудицію. Дуже важними виданнями академії були: „Словарь Академіи Россійской" (СПБ., 1789—1794), перша спроба на ширшу міру наукового словника російської мови. Велике значіння для розвитку наукових інтересів мало засноване в 1765. р. „Вольное экономическое Общество". Російська мемуаристика XVIII. в. має кілька дуже цікавих і важних для історії свого часу памяток. Найцікавіші з них „Записки" княгині Наталії Долгорукої (1714—1771) про траґічну долю її чоловіка й цілої сем'ї Долгоруких, переслідуваних за часів цариці Анни; писані 1767. р., вони появились друком у 1810. р. Тогож року видано „Записки" кн. Якова Шаховського (1705—1772), що дуже добре знав верхні круги часів Анни, Єлизавети й Катерини II-ої; дуже цікаві з побутового боку мемуари

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

майора Мих. Данилова (1722—1790), Андрія Болотова (1738—1833), Семена Порошина (1741—1769), а також „Дневникъ“ Олександра Храповицького, секретаря Катерини II-ої, ведений в 1782—1793. роках.

На переломі XVIII. й XIX. віків виступає на літературну арену провідник російського сентіменталізму й реформатор мови Микола Карамзін (1766—1826). Першим значним його твором були „Письма русскаго путешественника“ (1797—1801), писані в дусі „Сентіментальної подорожі“ Штерна. Найбільшого розголосу здобули його сентіментальні повісті, особливо, „Бѣдная Лиза“. Останні роки свого життя Карамзін оддався історичним студіям, результатом котрих була 12-ти томова „Исторія Государства Россійскаго“ (перших 8 томів вийшло 1816. р.), котра зробила велике враження на сучасників і дуже цінилась за свої наукові й художні прикмети, а також за патріотичну тенденцію. Карамзін уважав, що головне завдання історії — „поучати“. Ліберал замолоду, Карамзін в другій половині життя зробився строгим консерватором. Великою його заслугою перед російським письменством було зближення літературної мови до розговірної і збогачення її вдатно придуманими неологізмами. На полі реформи мови Карамзін зустрів гарячий опір з боку прихильників старовини і церковно-славянщини, котрі згруповались коло літературного товариства „Любителей россійскаго слова“, на чолі котрого стояв адмірал і міністр народньої освіти А. Шишков (1754—1841), автор „Разсужденія о старомъ и новомъ слогѣ россійскаго языка“. Одначе, новини Карамзіна знайшли загальне признання і твердо установились в російській літературі.

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Карамзін утворив цілу школу сентіментальних письменників, до котрої належали Іван Дмитрієв (1760—1837), що в своїй сатирі „Чужой толкъ“ доволі влучно висміяв крайности „одоманії“; Олександер Ізмайлов (1778—1831), що писав сентіментальні повісти й байки та видавав журнал „Сынъ Отечества“, князь П. Шаліков (1778—1852), А. Беніцький (1780—1809); окремо стоїть Володислав Озеров (1770—1816), автор драм в псевдокласичному дусі, але вже загрітих певним почуттям (траґедія „Димитрій Донской“, 1807).

Сентіментальний напрямок не дуже довго вдержався, як головна течія російського письменства: він уже в першій чверті XIX. ст. почав уступати своє місце романтизму, котрий здобув глибокий вплив на російську літературу й громадянство, з початку в особі своїх німецьких представників (Шілєр й Ґете), а потім Байрона. Перебільшення сентіменталізму, одірваність його від життя, брак ідейного змісту, все це скоро стало робитись ясним для російського громадянства і набридати йому. Романтизм мав далеко більш притягаючу силу, імпонував розмахом свого почуття, розбуджував зацікавлення до національного минулого і до народньої поезії. Представником чистого романтизму, позбавленого громадських інтересів, був Василь Жуковський (1783—1852), людина високого морального рівеня, поет особистих переживаннів, співець туги за надземими ідеалами й меланхолії. Він перекладав Уланда, Шілєра, Ґете, Байрона, писав балади („Свѣтлана“, „Людмила“ — наслідування Бюрґеру, „Громобой“ та ин.), сюжет котрих брав ніби з російського життя, але майже без усякого національного

Digitized by Google

Original from PRINCETON UNIVERSITY

Generated on 2015-06-06 15:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

колориту, переробляв цілі поеми „Наль и Дамаянти", „Рустемъ и Зорабъ" і переклав гекзаметром „Одиссею". Так само більше інтерпретатором і перекладчиком класичної поезії, ніж ориґінальним поетом був Кость Батюшков (1787—1855), літературну діяльність котрого рано перервала душевна хвороба. Як перекладчик мав великі заслуги Українець Микола Гнідич (1784—1833), що переклав „Іліяду". Як поет заслуговує ще уваги князь Петро Вяземський (1792—1878). В стороні від пануючих літературних напрямків стоїть найталановитіщий російський байкарь Іван Крилов (1768—1744) *). Його байки, стоючи по свойому ідейному змісту не вище звичайної „житейської" моралі, завоювали собі безсмертя художністю своєї композиції й форми, своїм суто-національним колоритом, не вважаючи навіть на виразні прикмети псевдокласичної манери (перше видання байок вийшло 1809. р.). Одинокою по своїй силі сатирою на громадські відносини явилась комедія Олександра Грибоєдова (1795—1829) „Горе отъ ума"; в її гіркому сміхові чути біль російської душі, котра безсило бється в путах російської історичної дійсности. Тим то ця комедія робила таке глибоке враження на цілі покоління, котрі все відчували в їй свої власні пекучі болі і до нині не сходить з російської сцени, хоч має за собою сотню літ.

Ніхто, одначе, з усіх згаданих письменників не зміг так заволодіти думкою своїх сучасників і саме становище поета серед

*) Крилова перекладали на україн. мову: О. Мазюкевич („Басни Крилова, переложенныя на малор. нарѣчіе". К., 1853). П. Огієвський („Байки изъ Крилова", Чернігів, 1853). М. Старицький („Байки Крилова" К., 1874, 2-ге вид. К., 1882) та Леонид Глібов.

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

громадянства поставити так високо, як це удалось ґеніяльному Олександрові Пушкину (1799—1837), котрого справедливо вважають за центральне явище в новій російській літературі. В молодечих своїх писаннях, наслідуючи Байрона та инших чужих поетів, Пушкин скоро визволився зпід чужого впливу і став першим, дійсно національним поетом російським. Ліберально настроєний за молодих літ, приятель декабристів, Пушкин попав у підозріння з боку уряду, опинився на примусовій службі у засланні; навіть пізніща його придворна служба і царська до його увага мала метою близче тримати в своїх руках і морально звязати великого поета.

Як лірик Пушкин досяг незрівняної ґрації та сили; мало хто з пізніщих поетів міг досягти легкости, гнучкости а разом із тим енерґії його вірша. Своєю першою поемою „Русланъ и Людмила" (1820) Пушкин одверто оголосив війну старому класичному напрямку і підняв рішуче прапор романтизму; дальші поеми Пушкина „Кавказскій плѣнникъ" (1822), „Бахчисарайскій фонтанъ" (1824), „Цыганы" (1823—1824) носять виразний слід Байронового впливу, малюючи постаті розчарованих героїв, людей з могучими пристрастями; поеми „Полтава" (1829) і „Мѣдный всадникъ", присвячені апотеозі Петра І-го, виявляють уже в повнім блиску ориґінальний талант Пушкина, котрий досягає найбільшого розвитку в траґедії „Борисъ Годуновъ" (1825), де психолоґічний аналіз і драматична експресія досягають Шекспірової вишини, та в сценах: „Моцартъ и Сальери" (1830), „Каменный гость" і „Скупой рыцарь" (1836). Віршований роман „Евгеній Онѣгинъ" (1825—1832) являється першою спробою епопеї російського життя,

Digitized by Google

Original from PRINCETON UNIVERSITY

Generated on 2015-06-06 15:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

де в особах Онеґіна, Ленського, Татяни виведено типи, характерні для цілого покоління 20-х років. В своїх повістях „Повѣсти Бѣлкина" (1831), „Капитанская дочка" (1836) та ин. Пушкин простягає вже руку новітньому реалізмові й дає класичні зразки художньої прози, так само як і в своїй історичній праці „Исторія Пугачевскаго бунта" (1834).*

Діяльність Пушкина, оцінена як слід тільки по його смерти, мала великий вплив на близчі літературні покоління. З поетів, що безпосередно стояли під його впливом, назвати треба: Євгена Баратинського (1800—1844); Миколу Язикова (1803—1846), поета з великими славянофільськими симпатіями; бар. Антона Дельвіґа (1798—1831), що писав в анакреонтичному тоні, а иноді наслідував народню пісню; паралельно з діяльністю Пушкина і також у великій мірі під його впливом ішла літературна праця молодого поета Дмитра Веневітінова (1805—1827); поета-громадянина, що траґічно скінчив життя на шибениці по здавленню революції 14. грудня 1825. року, Кіндрата Рилєєва (1792—1825), автора історичних „Думъ" (1825), де він наслідував „Śpiewy Historyczne" Нємцевича, і дуже гарної поеми „Войнаровскій" (1825) та видавця альманахів „Полярная Звѣзда"; байроніста з сильним елеґічним настроєм Івана Козлова (1779—1840), автора гарних поем

*) На укр. мову перекладали Пушкина: Л. Боровиковський (1830) у „Вѣстн. Европы", Евген Гребінка („Полтава" в „Моск. Телеграфі", 1830. та окремою книгою в 1836. р.). А. Шпігоцький (1831. р. уривки з „Полтави" у „Харьк. Альманаху"). М. Старицький. Ів. Стешенко та Ів. Франко („Драматичні твори А. С. Пушкина", Львів, 1917).

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

„Чернецъ“ і „Наталія Долгорукая“; кн. Володимира Одоєвського (1803—1869), поета і повістяра; Олександра Бестужева-Марлінського (1797—1837), дуже популярного в свій час автора ультра-романтичних повістей (повне видання творів у 12 т. т. вийшло 1847. р.); кн. Олександра Одоєвського (1803—1839), симпатичного поета-елеґіста. Яко повістярі здобули собі популярність автори історичних повістей та романів: Михайло Загоскін (1789—1852), найбільше відомий його роман — „Юрій Милославскій“ (1829), Іван Лажечніков (1792—1869), романи: „Ледяной домъ“, „Бусурманъ“, та Микола Полєвой (1776—1846), що писали в дусі Вальтер-Скотта. Полевой видавав, крім того, один з кращих російських журналів „Московскій Телеграфъ“ (1825—1831) і написав „Исторію русскаго народа“ (1829), де спробував дати історію внутрішнього побутового життя, а не самих тільки війн, договорів та династичних перемін, як це було в Карамзіна.

Вже вище було сказано про участь Українців в російській літературі. Ця участь особливо виявилась в 30-х та 40-х роках на полі історичної й побутової повісти: по російськи писали (переважно на теми з українського життя в сучасному й минулому) не тільки Українці, що стояли зовсім осторонь від українського літературного руху, от як Василь Наріжний (1780—1825, роман „Бурсакъ“), але й діячі українського письменства, навіть видатніщі; доволі згадати українського історика й етноґрафа Миколу Маркевича (1806—1860) з його збіркою поезій „Украинскія мелодіи“, Євгена Гребінку, Григорія Квітку, Панька Куліша і навіть самого Тараса Шевченка. Укра-

Generated on 2015-06-06 15:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

їнські теми й сюжети дуже охоче брали і самі Росіяне, от як згаданий уже К. Рилєєв. Та найбільший вклад в російське письменство вніс ґеніяльний Українець, син автора української комедії, Микола Гоголь (1809—1852), батько російського реалізма. Він почав з повістей з українського життя: „Вечера на хуторѣ близь Диканьки“ (1832), „Вій“, „Тарасъ Бульба“ (1835), в котрих ідеалізував Україну та її героїчне минуле. В „Старосвѣтскихъ помѣщикахъ“ та „Повѣсти о ссорѣ Ивана Ивановича съ Иваномъ Никифоровичемъ“, виданих вкупі з „Тарасом Бульбою“ й „Вієм“ в однім томі під спільним титулом „Миргородъ“ (1835), уже бачимо характерний для Гоголя „сміх крізь сльози“ і сум над мізерією життя. Перейшовши до зображення великоруського життя, Гоголь почав малювати неприкрашену дійсність і дав потрясаючі образи темноти, деморалізації й морального убожества цього життя. Комедія „Ревизоръ“ (1836), малюючи потворність російського провінціяльного життя й його типів, є одною з найбільших сатир всесвітнього письменства; „гіркий сміх“ цієї сатири приймає траґічний образ. Цілу епопею пригнобленої бюрократично-поліцейським режімом та кріпацтвом Миколаєвської Росії дав Гоголь у своїй „поемі“ „Мертвыя Души“ (1842), перший том котрої становить один з архитворів російського письменства*). Та вже в другому (недокінченому) томі позначився зворот у душевному настрою Гоголя: він почав моралізувати, замість

*) На укр. мову Гоголя перекладали: Д. Мордовець („Вечір під Івана Купайла“ в „Малорус. Литер. Сборнику“, Саратовъ, 1859); М. Лободовський („Тарас Бульба“, Київ, 1874 і Харьк., 1883); М. Старицький („Сорочинський ярмарок“, К., 1874, 2-ге вид. К., 1882); Олена Пчілка („Весняної ночі“ і „Записи причин-

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

малювати дійсність, і усе більше підлягати релігійно-містичним настроям; він наче сам вжахнувся змальованих ним потворних образів російського життя. Видана ним „Избранная переписка съ друзьями“ (1847) показує глибоке ослаблення ясного колись духа і занепад талану великого художника. Гоголь скінчив тим, що спалив перед смертю готовий уже рукопис 2-го тома „Мертвыхъ душъ“.

На часи розцвіта письменницької праці Гоголя припадає коротка, але позначена печатю ґенія поетична діяльність Михайла Лєрмонтова (1814—1841), поета не меншої сили як Пушкин, але поставленого ще в гірші умови для розвитку свого поетичного талану. Панич з дуже заможньої сем'ї, Лєрмонтов вчився якийсь час в московському університеті, потім пішов в гусарські офіцери, був за порушення дисціпліни засланий на службу на Кавказ, де скоро й загинув на герці. Свої літературні погляди виробив Лєрмонтов під впливом творів Пушкина й Байрона, але пішов своєю особливою дорогою; його поезія перейнята песимістично-меланхолійним настроєм і повна глибокої „світової туги“ за недосяжними ідеалами серед осоружної мізерії й порожнечі життя. Поеми Лєрмонтова „Демонъ“ та „Мцыри“ найбільш яскраво виявляють характер його творчости з її поривами неґації й ідеальними стремліннями духа, скованого путами умовин сучасного йому російського життя. В прозовому романі „Герой нашего времени“ (1839), багатому на автобіоґрафічні риси, вивів Лєр-

---

ного“, К., 1881); І. Франко („Мертві душі“, Львів, 1888); Леся Українка („Пропаща грамота“ і „Зачароване місце“, Л., 1885); Ф. Королевський („Вій“, Л., 1904); Ол. Коваленко („Ревізор“, К., 1908); Мик. Садовський („Тарас Бульба“, К., 1910 і „Ревізор“, К., 1908) та др.

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/pst.000033705 85
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

монтов в особі Печорина нову й дуже яскраву варіяцію типа „зайвих людей", що починаючи з Чацького в комедії Грибоєдова та Пушкинового Євгенія Онєґіна на кілька десятиліттів запанував у російській літературі, як відгомін суворої й сумної дійсности російського життя. В своїй історичній поемі „Пѣсня про купца Калашникова" потрапив Лєрмонтов чудово наслідувати дух і форму народньої великоруської поезії. Окремі ліричні поезії Лєрмонтова належать до перлин всесвітньої літератури*).

Ще краще зумів віддати дух великоруської народньої поезії письменник, що сам вийшов з народу, Олексій Кольцов (1808—1842). В своїх „піснях" (перший збірник вийшов у Москві 1835. р.), він тепло і правдиво малює переживання й настрої великоруського простолюдина, і це було великою новиною в тогочасній російській літературі. Не зачіпаючи пекучих питаннів громадського життя, без фальшивої ідеалізації, щирим і спочутливим тоном своєї поезії Кольцов будив повагу до людської гідности сірої народньої маси, і в цьому немала його літературно-громадська заслуга. Його пісні зробились приналежністю кожної сільської читанки, кожної російської хрестоматії.

Не вважаючи на глуху реакцію, що запанувала після ліквідації руху „декабристів", літературні і наукові інтереси не переводились серед російської інтеліґенції; позбавлена змоги практичної діяльности в житті, вона з тим більшим запалом віддавалась інтересам життя духового. Ці інтереси

*) На українську мову перекладали Лєрмонтова М. Старицький („Демон" та кілька ліричних поезій в збірці „З давнього зшитку", Київ, 1881 і „Пісню про купця Калашнікова", К., 1875) і Олена Пчілка („Мцирі" в збірці „Українським дітям", Київ, 1882).

Generated on 2015-06-06 15:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

зміцнилися після того, як в російських університетах появилися свіжі професорські сили, виховані в Німеччині: ідеї Фіхте, Шелінґа, а особливо Геґеля захоплюють уми передової російської молоді; перероблені або пристосовані відповідно до обставин російського життя, ці ідеї робляться вихідною точкою світогляду цілих поколіннів. Німецький філософський ідеалізм і французький утопічний соціялізм пильно студіювались, обмірковувались і дебатувались в приватних кружках, а по скільки позволяли цензурні умови, трактувались в абстрактній формі і в журнальних статтях. Зпоміж цих гуртків особливу вагу в історії російської думки мав гурток Н. Станкевича, до котрого належав талановитий критик і публіцист Вісаріон Бєлінський (1811—1848), що перший оцінив вагу і значіння Пушкина в російській літературі. Почавши від геґеліянського „примирення з дійсністю", він скінчив соціялізмом в дусі Сен-Сімона і Фурє. Одинокий його твір, де він зміг цілком отверто висловитись, не вяжучись цензурними умовами, це був його „Лист до Гоголя", писаний за кордоном, де Бєлінський різко докоряв знаменитого письменника за його останні ретроґрадні виступи в „Перепискѣ съ друзьями".

Вже в початку 40-х років ясно позначилися дві течії російської думки, з котрих згодом розвинулось цілих два громадських а почасти й літературних напрямки: один це т. зв. „западницький", до котрого належали люде, що вважали для Росії необхідним цілком перейняти західно-европейську культуру з усіма здобутками її новіщого розвитку, і що в обстоюванні якихсь самобутніх форм російського життя бачили застій і реґрес. До цього напрямку належали видатні пись-

Generated on 2015-06-06 15:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

менники й учені: Бєлінський, Олександер Герцен, проф. Т. Грановський, Василь Боткін, Іван Турґенєв, Микола Некрасов. До другого напрямку, т. зв. славянофільського, що стояв за цілком самостійний розвиток російського народу на ґрунті православія і власних національних традицій і що в реформах Петра І-го добачав безпотрібне руйновання національної російської культури й укладу життя, належали: А. Хомяков, брати Ів. та П. Кірєєвські, брати Іван та Кость Аксакови, почасти професори Михайло Поґодін та Сергій Шевирьов. Славянофіли, виходячи з тих самих філософських ідей Геґеля, що й западники, марили про історичне призначення російського народу з його здоровими основами життя й віри — врятувати цивілізацію, котра, мовляв, починає уже вироджуватись на „гнилому" Заході. Окремо від западників стояв Петро Чаадаєв (1794—1856), котрий дійшов до повної неґації будучности за російським народом з його візантійським православієм і азіятськими традиціями і одинокий порятунок бачив у тісному об'єднанні („Философическое письмо", 1836) з католицьким Заходом. За свої думки Чаадаєв заплатив тим, що його офіціяльно було визнано за божевільного і він до кінця віку прожив під домашнім арештом.

Російська реакція 40-х років тяжко відбилась на становищу літератури. Цензурні утиски досягли крайньої міри; одних з письменників було заслано, кого на каторгу (Достоєвського), кого в солдати (Полєжаєв), кого було вислано в глуху провінцію (Турґенєв, Салтиков). Олександер Герцен (1811—1869), що вже встиг добути собі літературне імя своїм романом „Кто виноватъ", після кількохмісячної тюрми й заслання еміґрував за кордон; до його при-

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

лучився поет Микола Огарьов (1813—1877); вони вкупі заложили в Лондоні журнал „Полярная Звѣзда", а пізніще „Колоколъ", в котрих повели боротьбу проти кріпацько-поліцейського режіму в Росії. Писання Герцена в „Колоколі" та ин. виданнях мали великий вплив на громадську думку в Росії, особливо коли там в кінці 50-х років почався живий рух за реформами. Такі твори Герцена як „Съ того берега" (рефлєксії з приводу революційних подій 1848—1849. років в Европі) або „Былое и думы" (автобіоґрафічні записки в звязку з оцінкою подій сучасного громадського життя) зостануться на завжди класичними творами російського письменства*).

Тяжкі умови громадського розвитку в Росії, котрі позбавляли живі, активні сили краю всякої змоги виявити самодіяльність і замикали їх в крузі бюрократичної служби або чисто особистих інтересів, в звязку з тим, що забезпечене становище одинокої тоді інтеліґентної освіченої верстви — дворянства — не давало спонуки до якоїсь активної роботи, навіть в обсягу матеріяльних інтересів, — витворили серед російської інтеліґенції особливий нахил до теоретичного розумування, своєрідний ідеалізм і взагалі перевагу чуття над волею. Тип „зайвої людини", освіченої і розумної, але не пристосованої до життя, чужої тому життю, знайшов собі літературне змалювання вже у Грибоєдова (Чацький), Пушкина (Онѣгинъ) та Лєрмонтова (Печоринъ). Особливо яскравий відбиток знайшов цей тип в творах видатних російських романістів, що почали свою діяльність в 40-х роках: Турґенєва, Гончарова й Писемського,

*) На укр. мову переклав з Герцена „Спомини з еміґрації" Ів. Франко (Львів, 1912).

Generated on 2015-06-06 15:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

котрі на кілька десятиліттів запанували в російській літературі і в своїх творах давали художнє змалювання типів сучасного життя з його настроями, ідеалами й переживаннями.

Іван Турґенєв (1818—1883), з старого панського роду, з молодих років прилучився до напрямку „западників" і таким залишився до кінця віку. Літературну славу Турґенєву заслужили його „Записки Охотника" (1852), збірка новел з життя кріпацького села, котра, малюючи відносини поміщиків та кріпаків і перейнята високогуманним почуттям, завдала великий моральний удар кріпацтву; враження від неї порівнюють з враженням відомої „Хатини дядька Тома" Бічер-Стоу або „Народніх оповіданнів" Марка Вовчка. Та найбільший розцвіт талану Турґенєва починається з кінця 50-х років, коли один по одному появляються його романи, котрі роблять його на довгі роки „властителем дум" сучасного покоління. Це були: „Рудинъ" (1856), де в особі героя знайшов собі остаточний вираз тип „зайвої людини", з котрої примусова бездіяльність зробила красномовного фразьора, здібного запалювати й будити инших, але нездібного до активної праці; „Дворянское гнѣздо" (1859), з центральною фіґурою симпатичного але пасивного Лаврецького; „Наканунѣ" (1860), де головний герой, активний борець за свої ідеали — Болгарин Інсаров; нарешті „Отцы и дѣти" (1862), де виведено новий тип „нігіліста", характерний для молодої російської інтеліґенції 60-х років, що рекрутувалась уже не тільки зпоміж дворянства, але й посеред трудової інтеліґенції (т. зв. „разночинцевъ"). В свойому пізніщому романі „Новь" (1876) змалював Турґенєв типи революційної молоді, т. зв. „народниковъ", що ставили своїм завданням іти на

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

село вести пропаґанду революційно-соціялістичних ідей. Окрім цих головних творів написав Турґенєв ще цілий ряд повістей, оповіданнів, новел, поезій в прозі. Особливо добре вдавалося Турґенєву типи жіночі; жінки взагалі у нього симпатичніщі від чоловіків: вони відзначаються більшою твердістю духа, силою волі, а при тім володіють всіми принадами жіночої ніжности й щирого ідеалізму. Він уважається за одного з найкращих російських стилістів і був одним з перших російських авторів, твори котрого стали перекладатися на всі европейські мови.*)

Сучасник Турґенєва Іван Гончаров (1812—1891), родом з заможньої купецької сем'ї, уславився найбільш своїми двома романами: „Обломовъ" (1859), в котрому в епічних рисах змальовано інертність і нерухомість старого укладу життя, повну нездібність до боротьби за істнування, до активних вчинків; імя героя стало загальним іменем для характеристики цілого того складу життя і утворених ним типів („обломовщина"); другий роман „Обрывъ" (1869) малює подібно Турґенєвським „Отцамъ и дѣтям" нові типи „нігілістів", до котрих автор почуває дуже мало симпатій. Таксамо консервативним складом своїх поглядів визначався й третій великий романіст середини століття Олексій Писемський (1820—1881), автор численних романів, переважно з провінціяльного життя; найкращими з них уважаються „Тысяча душъ" (1858) і „Взбаламученное море" (1859); дуже популярна його драма „Горькая судьбина" (1859). Зно-

*) На укр. мову переложено з Турґенєва „Батьки і діти", „Клара Міліч", „Дворянське гніздище", „Ася", „Весняні води", „Муму", дещо з „Записок охотника" та ин.

Generated on 2015-06-06 15:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

між другорядних белетристів цієї доби (40—60-ті роки) треба назвати М. Авдієва (1821—1876), автора дуже популярного роману „Подводный камень" (1860) і Дмитра Григоровича (1822—1894), котрий в своїх повістях „Деревня" (1846) й „Антонъ Горемыка" (1846), а пізніще в романі „Рыбаки" (1852) уперве в російській літературі дав реальне змалювання селянського життя. Всі ці письменники дали багату панораму російського життя в останні роки перед великими реформами початку 60-х років, а потім і в перші десятиліття по реформах, змалювали яскраву ґалерею характерних типів того життя; історик російської культури мусить звертатись до їхніх творів, як до першорядних джерел для зрозуміння еволюції духового життя Росії. Вони твердо встановили реальний напрямок малювання життя в російській літературі, йдучи по стопах Гоголя, котрого вважають загально за батька цього напрямку.

Приблизно на середину століття припадає розцвіт діяльности найбільшого російського драматурґа-побутовця, котрий головним чином малював життя середніх верств, купецтва й чиновництва, Олександра Островського (1823—1886); такі його драми як „Гроза"*) (1860), „Свои люди-сочтемся" (1850) і комедії „Доходное мѣсто"**) або „Воспитанница" (1859), залишаються не тільки окрасою національного репертуара російського театру, але й великими творами мистецтва.

---

*) На українську мову переклав М. Павлик: „Буря" А. Островського, Львів, 1906.

**) Ішла на українській сцені в Київі у театрі М. Садовського під назвою „Тепленьке місце".

Generated on 2015-06-06 15:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

Доба великих реформ у Росії (початок звязаного з нею умового руху кладуть на останні роки шостого десятиліття XIX. в.) повела до народження політичної преси в правдивім розумінні цього слова і до появи цілого ряду великих публіцистичних та критичних талантів. Першим серед них по часу треба поставити Аполона Григорєва (1832—1864), діяльність котрого розвинулась найбільше в 50-х роках на сторінках славянофільського „Москвитянина". Прихильник національної самобутности в літературі, він оцінив побутову комедію Островського і сформулував значіння Шевченка, „як першого великого поета нової великої літератури славянського світу". Швидко розвинувся великий талант передчасно вмерлого Н. Добролюбова (1836—1861), головного публіциста одного з важніщих місячників „Современникъ": демократ і поступовець, він розглядав явища літератури головно з погляду їх громадської ваги; його вважають за основника публіцистичної критики в Росії; Добролюбов з'ясував вагу і значіння творів Островського, Турґенєва, Гончарова; він же писав і про Марка Вовчка та Шевченка.*) Ще радикальніщим у своїх поглядах був Микола Чернишевський (1828—1889), талановитий критик, публіцист і економіст. В одній з своїх перших праць „Эстетическія отношенія искусства къ дѣйствительности" (1855) він висунув теорію про службові відносини мистецтва що до життя і розвинув пізніще цю теорію в „Очеркахъ гоголевскаго періода въ русской литературѣ" („Современникъ", 1855—1857). Чернишевський був

*) На українську мову переложено: „Значіння авторитету в вихованню", пер. Євг. Олесницького, Львів, 1879.

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

одним з перших наукових соціялістів в Росії і положив початок тому неґативному відношенню до держави й до буржуазного ладу що став таким характерним для радикальної російської інтеліґенції. За свої писання в цьому дусі він заплатив довголітнім засланням на каторгу. Чернишевському належить роман „Что дѣлать" з популяризацією ідеї комунізму. Яскравим представником т. зв. „нігілістичного" напрямку молодої російської інтеліґенції 60-х років явився Дмитро Писарев (1841—1868); на сторінках радикального „Русскаго Слова" Писарев в ряді блискучих статтів зробив повну переоцінку старих духових цінностей, відкинув прежні поняття в обсягу естетики, моралі, науки, яко відумерлий і непотрібний „ідеалізм", а натомісць висунув теорію „тверезого" або „реального" світогляду. Він гостро висміював поезію, особливо Пушкина, відкидаючи його громадське значіння. Статті Писарева мали великий успіх серед молоді, але його думки й погляди не мали тривкого значіння.*)

Радикалізм і нігілізм більшої частини молодого покоління викликав проти себе літературну реакцію. Уже в 50-х роках позначився великий розлом двох головних течій тодішньої російської думки: „западництва" і „славянофільства". З першого вийшли всі пізніщі радикальні і соціялістичні течії; славянофіли видали зпоміж себе течії більш консервативного і націоналістичного характера. Вище згадувані поет Хомяков, брати Аксакови, Кірєєвський та инші були ще чужі реакційним настроям; ідеалізуючи старовину й „самобутні" основи російської

*) На українську мову переложено „Пчоли", пер. В. Полянський, Львів, 1879.

Generated on 2015-06-06 15:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

національности, вони виступали проти кріпацтва, проти цензурних утисків і взагалі насильства над людською особою й думкою; вони прихильно ставились до відродження української літератури. Писання декого з них мали велику художню вагу, от як „Семейная хроника“ (1856) або „Воспоминанія“ (1858) Сергія Аксакова (батька). В 60-х роках виступають уже ґрупи під прапором чистого консерватизму й реакції. Орґанами їх являються журнали „Русскій Вѣстникъ“ і часопис „Московскія Вѣдомости“, видавані колишнім лібералом Мих. Катковим. Поруч чисто політичної боротьби з ріжними національними рухами (головно польським та українським), ці орґани ведуть полєміку з ліберальними й радикальними течіями. Відсутність політичних партій і в „реформованій“ Росії повела до сформування партій літературних з ріжними політично-соціяльними світоглядами. Ця боротьба літературних партій відбила в собі укриту боротьбу напрямків політичних і тяглась аж до упадку абсолютизму в Росії. Уже в 60-х роках появляється ряд письменників, котрі в белетристичній або в публіцистичній формі виступають проти крайностей радикалізму, шкідливих, на їх думку, для суспільної моралі й життя. Певне критичне відношення до цих крайностей виявили в ряді своїх творів знаменитіщі письменники: Турґенєв, Гончаров, Писемський, Достоєвський. Спеціяльно боровся з радикалізмом талановитий повістяр Микола Лєсков (псевдонім „Стебницький“, 1831—1895) автор романів „Некуда“ (1864), „Обойденные“ (1865), „Соборяне“ (1872) та ин. Теоретиком самобутніх основ російського життя і ворогом ріжних „руйнуючих“ теорій, що йшли з Заходу, був філософ Микола Страхов

Generated on 2015-06-06 15:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

(1828—1896), автор цікавої книги „Борьба съ западомъ въ русской литературѣ" (3 т., 1882—1886). Пізніще ще більш різким ворогом „гнилого Заходу" явився славянофіл Мик. Данилевський (1822—1885) з своєю претенціозною книгою „Россія и Европа" (1871).

Більш-менш до цього погляду на взаємини між Росією й Заходом та шкідливий вплив „руйнуючих" ідей, що звідти йшли, прилучився один з найбільших письменників російських, високо цінений по всьому світу Федір Достоєвський (1821—1881), походженням з української шляхти пинського повіту. Його перший твір „Бѣдные люди" (1845) був з великим признанням зустрінутий критикою, що оцінила його сердечне, гуманне відношення до героїв з світу дрібного чиновництва й міщанства; відзначено було й його добродушний юмор в дусі Дікенса. Важка драма, яку довелось скоро потому пережити Достоєвському, багато змінила в його світогляді і надала инший характер його творчости. Р. 1849 Достоєвський був арештований за приналежність до гуртка Петрашевського, що займався студіями та дебатами над питаннями утопійного соціялізму. Письменник був засланий на каторгу, де пробув 4 роки, а потім іще кілька літ провів на засланні в Сибіру (до 1859. року). Плодом його перебування в умовах каторги й заслання були знамениті „Записки изъ мертваго дома" (1862), повні глибоких помічень над психолоґією „злочинного світа", де поруч явищ найглибшого зіпсуття й моральної згуби він знайшов прояви високої людяности й любови до ближнього. По силі змалювання й глибокій траґічности самого сюжета цей твір Достоєвського має небагато рівних собі у всесвітній літературі. З того часу увагу письменника

Generated on 2015-06-[illegible] 12:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

усе більш займає психолоґія злочинности, як викривлення людської душі, ненормальности її поривів. Найвищої степені художнього аналізу цієї душі досяг Достоєвський в своїм романі „Преступленіе и наказаніе" (1866).*) Що до своїх політичних та соціяльних поглядів Достоєвський чим далі, то все більш схилявся до консерватизму, до російського націоналізму й віри в провідне, месіяністичне посланництво свого народу, до ворогування проти гнилого Заходу з його викривленим християнством. Своє неґативне відношення до російського нігілізму, яко наслідка непереварених і непридатних для російського життя ідей европейського соціялізму з'ясував Достоєвський в романі „Бѣсы" (1870); в ньому з пророчим провидінням змалював він, які наслідки дає на російськім ґрунті мішанина західнього радикалізма й соціялізма з азіятським варварством. Найбільш філософський роман Достоєвського „Братья Карамазовы" (1880) порушує з ґеніяльною глибиною й сміливістю думки основні проблєми релігії й моралі й розвязує їх в дусі вищої гуманности та ідеально витолкованого християнства. Особливий нахил великого письменника малювати типи людей поставлених долею в умови найтяжчих моральних і фізичних страждань, здебільшого без усякої вини з їхнього боку, як, наприклад, дітей, за що його російська критика називала „жорстоким талантом", виявився в романах „Идіотъ" (1868), „Униженные и оскорбленные" (1861) та цілому ряду дрібніщих повістей. Мало популярний серед сучасного йому покоління за свої консервативні погляди, Достоєвський був відповідно оцінений

*) Переложено на українську мову під назвою „Вина і кара". Крім того видано в укр. пер. оповідання „Грач".

Digitized by Google

Original from PRINCETON UNIVERSITY

Generated on 2015-06-06 15:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

тільки значно пізніще, вже по його смерти, і тоді викликав цілу літературу студій і коментарів до своїх важніщих творів.

Одначе більша частина белєтристів і взагалі російських письменників пореформового часу, йдучи за традицією опозиційного настрою російської літератури, держалась в тій чи иншій формі ліберального або й радикального напрямку. Російські белєтристи згодом поділились на табори „народників" та „марксистів", відповідно до поділу головних течій російської громадської думки. Взагаліж белєтристика 60-х, 70-х і пізніщих років носила до певної міри тенденційний характер, малюючи явища життя крізь прізму свого громадського світогляду.

Ліберально-народницькі настрої російського громадянства 60—70. років знайшли типового виразника на полі поетичної творчости в особі Миколи Некрасова (1821—1877), сина російського офіцера-поміщика і матери Польки. Поезія Некрасова справді перейнята щирою любовію до простого народу; вона дає яскраві малюнки народнього російського побуту і тих його темних боків, що не втратили своєї сили і по скасуванню кріпацтва. Поетична сатира Некрасова з нечуваною до того часу в російському письменстві сміливістю зачіпала найболючіщі рани громадського життя і вже після появи першого збірного видання його поезій (1856) зробила Некрасова дуже популярним поетом, особливо серед молоді. Крім дрібних поезій Некрасов написав кілька поем, з котрих найкращі: „Русскія женщины", „Морозъ красный носъ" і „Кому на Руси живется хорошо". Року 1874. вийшло шоститомове збірне видання поезій Некрасова.*)

*) На укр. мову перекладав Некрасова М. Старицький („З давнього зшитку", Київ, 1881–83).

Generated on 2015-06-06 15:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

Але в творчости решти видатніщих поетів 60—70. років, навіть тих, що виступили на літературне поле геть раніще й виховались під впливом тогочасних громадських настроїв, не помітно такої переваги громадських мотивів, як у Некрасова; навпаки: в їх поезії все дужче й дужче ломічається потяг до „чистого мистецтва", бажання відгородитись від докучної злоби дня і замкнутись в сфері вільної поетичної творчости. Такі були ґраф Олексій Толстой (1817—1875), талановитий лірик, філософ-ідеаліст, не позбавлений сатиристичного хисту, і видатний драматурґ („Стихотворенія", 1867; поеми „Іоаннъ Дамаскинъ", 1859, „Донъ-Жуанъ"; драми: „Смерть Ивана Грозного", 1866, „Царь Феодоръ Іоанновичъ", 1868, „Борисъ Годуновъ", 1870; історичний роман „Князь Серебряный") *); Федір Тютчев (1803—1873), ориґінальний і глибокий поет-філософ, настроєний реліґійно і консервативно, що позбавило його популярности серед широких кругів російського громадянства („Стихотворенія", 1854 і 1868); Афанасій Фет-Шеншин (1820—1892), співець краси і вічних молодощів, поет кохання і природи („Стихотворенія", 1850, 1863, „Вечерніе огни", 1884 — 1891); Аполон Майков (1821—1897); співець античних ідеалів, краси природи, він нераз у своїх поезіях виявляв ідею російського месіянізму з його вірою в провіденціяльне призначення російського народа — обновити людськість „гнилого Заходу" („Стихотворенія", 1854, поема „Савонаролла", 1857, „Неаполитанскій Альбомъ", 1858—1859, „Новогреческія пѣсни", 1858—1862, траґедія „Два міра", 1872); Олексій

*) На укр. мову перекладав М. Павлик. Деякі поезії переклав П. Грабовський.

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:35 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Плещєєв (1825—1893), ідеалістично настроєний мрійник, проповідник гуманних євангельських ідеалів; талан не дуже глибокий і оригінальний, він залюбки перекладав чужих поетів: Байрона, Гейне, Шевченка, Томаса Мура, вибіраючи в їх творах созвучні мотиви („Стихотворенія", 1846, 1858, „Подснѣжникъ", 1878);*) Яків Полонський (1819—1898), поет еклєктик, прихильник чистого мистецтва, який одначе умів одгукуватися й на ті почування, які захоплювали й хвилювали сучасне йому російське громадянство („Стихотворенія", 1846, 1859, „Снопы", 1871, „На закатѣ", 1881, „Вечерній звонъ", 1890).

Характерним для народницької доби в настроях російського письменства 60—70. років являється панування т. зв. „тенденційної белєтристики", що мала цілий ряд замітних талантів, не так блискучих і сильних, як плєяда великих романістів „чотирідесятників", але всеж яскравих і таких, що зуміли дуже вірно змалювати життя і побут низів російського громадянства. В 60-х роках виступив М. Помяловський (1835—1863), автор малюнків „Очерки бурсы" — з життя дореформеної духовної школи, повної таких яскравих порушень не тільки вимог педаґоґії, але й звичайної гуманности, що не дурно ці „Очерки" прирівнювано по змісту і по характеру до „Записокъ изъ мертваго дома" Достоєвського. Помяловському належать і два дуже гарних романа „Мѣщанское счастье" і „Молотовъ" з виразною погордою до т. зв. буржуазного добробуту; Ф. Решетніков (1841—1870), автор реальних оповіданнів з сільського життя; Павло Мельников-Печер-

*) На укр. мову перекладав П. Грабовський.

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-05 05:55 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

ський (1819—1883), автор побутових романів з життя роскольників; С. Терпигорєв (1841—1897, псевдонім „Атава") малював дуже влучно упадок поміщицького господарства (нариси „Разореніе", 1881); Н. Златовратський (1845—1912), що писав з селянського побуту і дуже ідеалізував народні типи; він же перекладав нашого Ю. Федьковича на російську мову; спеціяльно міський пролєтаріят, взагалі низші верстви міського громадянства, а також і сільське життя з його старою некультурністю та новими внутрішніми протиріччами*) — і далеко від усякої ідеалізації — малював талановитий Гліб Успенський (1840—1899) **); в ліберальному дусі писав свої численні романи Олександер Михайлов-Шеллєр (1838—1895); дуже вірно малювала провінціяльне життя Надія Хвощинська-Зайончковська (1825—1889), що писала під псевдонімом „Крестовський"; ріжні круги російського громадянства, особливо нову буржуазію, малювали з погляду ліберального світогляду: Іван Салов (1835—1910); Дмитро Мамин-Сибіряк (1852), прозваний „російським Золя", що спеціяльно виводив типи з уральського й сибірського життя, і ціла плєяда белєтристів, що заповнювали своїми творами великі російські місячники Петербурга і Москви, в котрих скупчувалося все життя великої країни***). Всіх їх перевищує обсягом своєї письменницької діяльности Петро Боборикін

*) На укр. мову переложено оповідання „Гетьман", Київ, 1903.

**) На укр. мову переложено оповідання „Війна за волю", Львів, 1878.

***) На укр. мову переложено оповідання „Чутлива совість" та кілька дрібніщих.

Generated on 2015-06-06 17:49 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

(1836—1920), дуже плодовитий романіст, котрий в своїх численних романах і повістях з фотоґрафічною точністю змалював російське життя за цілих 50 років, рідко узагальнюючи його в художніх типах, але вірно малюючи громадські настрої російського, навіть спеціяльно московського громадянства. Згадати ще треба М. Альбова (род. 1850. р.), Казимира Баранцевича (Поляка родом, род. 1851. р.), що малював життя петербургської голоти в дусі Золя, А. Ертеля (1850—1908), що вславився своїми „Записками степняка"*), А. Новодворського (псевдонім Осипович, 1853—1882), Н. Лєйкина (1841—1902), що вславився романами з купецького життя.

Та може ніде так яскраво не змальовано всі темні боки російського життя: мертвечина й заскорузлість бюрократії, її сваволя й самодурство на вищих щаблях, хабарництво й нікчемність на низших, жадоба й погоня за легкою наживою буржуазії, ледачість родової аристократії й поміщицтва, брак практичности й розуміння своїх завдань у інтеліґенції, ніде, повторюємо, так яскраво не відбилося викривлене обличча цієї великої імперії народів з европейською зовнішністю й азіятською сутю, як в творах великого сатирика Михайла Салтикова (Щедрина, 1826—1889). Сполучуючи в своїй особі дві доби: сорокові роки з їх ідеалізмом і 60-ті з їх поступово-реалістичним напрямком, Салтиков, присвятив себе головно зображенню життя російської провінції, починаючи з своїх „Губернскихъ очерковъ", першої його більшої праці (1856—1857). Його сатира

*) Вийшли в укр. перекладі К. Гамалії у Києві 1883. р.

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:40 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

приймає траґічний відтінок і сміх його, як і у Гоголя, навіває сум і сльози. Важніщі твори Салтикова йдуть в такому порядку: „Невинные разсказы“ (1863), „Історія одного города“ (1869—1870), „Господа ташкентцы“ (1869—1872), „Дневникъ провинціала“ (1872), „Помпадуры и помпадурши“ (1873), „Господа Головлевы“ (1880), „Письма къ тетинькѣ“ (1881—1882), „Пошехонская Старина“ (1888). В 1889—1890. роках вийшло в 9 томах перше, зредаґоване самим автором зібрання його творів. Примушений з огляду на цензуру ховатись за алеґорію, говорити умовною, т. зв. „езоповською“ мовою, Щедрин не завжди буває зрозумілий в своїх сатирах, котрі вимагають задля цього зрозуміння певної обзнайомлености з добою й відносинами, які малює автор. За те його твори чисто белетристичні (як „Господа Головлевы“) вражають великим знанням людської душі, глибоким вникненням в суть змальованого письменником життя.

Після замордування царя Олександра II. терористами, в Росії наступає доба загальної реакції — і в політиці уряду, і в настроях самого громадянства. Народницький радикалізм слабне, аполітичні настрої опановують широкі круги громадянства. Воно в своїй масі стає байдужним до питань політичної боротьби, дрібний індівідуалізм, турботи про особистий добробут виступають на перший план. Висовується культ „малих діл“, шириться проповідь „особистого удосконалення“ в протилежність інтересам громадської діяльности. В той же час на полі художньої критики й творчости все голосніще заявляє про себе теорія „чистого мистецтва“. На полі філософії кріпнає реакція проти матеріялізма й позітивизма. Громадсько-політичні інтереси все більш за-

Generated on 2015-06-06 17:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

микаються в сфері журнальної й чисто літературної діяльности. „Народництво“ зберігає свої літературні осередки в журналах, з початку в „Отечественныхъ Запискахъ“, а по їх закриттю в місячнику „Русское Богатство“. Ідеолоґом народництва і керманичем „Р. Бог.“ являється Микола Михайловський (1842—1904), що ще в 70-х роках придбав собі імя. Тепер він виступає як головна критично-публіцистична сила журнала і в замаскованій з огляду на цензуру формі розвиває світогляд народництва, а пізніще т. зв. соціялістів-революціонерів. Поруч його працюють на полі публіцистики талановиті критики Г. Елісєєв, Н. Шелгунов і А. Скабичевський.

Тяжка душевна кріза, яку довелось переживати не одному з представників російської інтеліґенції 70-х років, кріза, що полягала в сумнівах що до морального оправдання активної боротьби революціонерів-соціялістів, з її способами й формами, та в самій її відповідности, наложила особливу печать смутку й меланхолії на талановитого белєтриста, що виступив в кінці 70-х років з своїми оповіданнями — Всеволода Гаршина (1855—1888). Його записки з російсько-турецької війни („Четыре дня“ 1877), в якій він сам брав участь як доброволець, належать до найкращих творів світової літератури, де осуджується війна, як найбільше лихо людськости*).

Характерним виразником стану духовної зломаности, зневіри й меланхолійного суму за нездійснимістю ідеалу, явився талановитий

*) На укр. мову переклав М. Лозинський: „З війни“, Львів, 1905. Ще раніще було видано переклад оповід. „Малярі“.

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:47 / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

тий, передчасно померлий лірик Семен Надсон (1862—1887), муза котрого зустріла надзвичайно живий відгук серед сучасного йому покоління, що само переживало всі ці настрої („Стихотворенія", 1885).

Почасти ці настрої одбились і на поезії Миколи Мінського (Віленкина, род. 1885), Жида з Білорусії, поета з філософським складом. Більш бадьорий світогляд видко в поезіях Олексія Жемчужнікова (1821—1907), співця громадських ідеалів („Стихотворенія", 2 т. 1892—1898, „Пѣсни старости", 1900, „Прощальныя пѣсни", 1908), що одначе не втілювались у нього в скільки небудь конкретні форми; у Петра Якубовича (1860—1911), що писав під ініціялами П. Я. („Стихотворенія", 1897, 1902), а під іменем П. Мельшина випустив книгу „Въ мірѣ отверженныхъ" (1895—1898), де змалював свої враження з каторги, на котрій карався кілька років за участь в революційних орґанізаціях. Зовсім в стороні від усякої політичної „злоби дня" стояв талановитий поет Кость Фофанов (1862—1911), а Кость Случевський (1837—1904) навіть ішов в розріз з ліберальними й радикальними стремліннями свого часу. Талановитий перекладчик і популяризатор европейської поезії Петро Вейнберг (1830—1908) своїми симпатіями був цілком на стороні поступового руху.

Змалювати російське інтеліґентне громадянство в добу його ідейного занепаду й панування матеріялістичних інтересів, і взагалі дати широку мозаїчну картину всієї дореволюційної Росії випало на долю Антона Чехова (1860—1904), великого художника-артиста, відповідно оціненого тільки в останні роки його діяльности. Почавши з безжурного юмору і легкої сатири, перейшов

Generated on 2015-06-06 15:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

Чехов до зображення буднів життя, понурої російської дійсности, з її мрійною непрактичною інтеліґенцією, тупим і темним міщанством, дикою й некультурною сільською масою. Вся ця картина повита якимсь особливо меланхолійним настроєм, од якого зостається враження безнадійного суму і песимізма („Пестрые разсказы", 1886, „Въ сумерки", 1887, „Хмурые люди", 1890, „Палата № 6", 1892, „Мужики", 1897, „Въ оврагѣ", 1900 та ин. Року 1903. вийшло перше повне зібрання творів Чехова в 16 томах). Тим самим настроєм, т. зв. „чеховським", оповиті й його драматичні пєси: „Чайка", 1896, „Дядя Ваня", 1897, „Три сестры", 1901 і „Вишневый сад", 1904*).

Зовсім инакше настроєний другий видатний белєтрист, що почав свою письменницьку діяльність одночасно з Чеховим, Українець Володимир Короленко (1853—1921). Він цілком присвятив себе змалюванню проявів людського почуття на ріжних щаблях життя й при найріжнородніщих його умовах і ситуаціях. Перейнятий глибокою любовію до всіх страждущих і покривджених та спеціяльно українською мягкістю, чулістю й делікатністю, талановитий художник і добрий обсерватор життя, Короленко дуже рано зробився одним з популярніщих російських авторів, високо цінений, як проповідник загально-людських гуманних ідеалів. З оповіданнів Короленка найбільшу славу придбали: „Сонъ Макара" (1885), „В дурномъ обществѣ" (1886), „Лѣсъ шумитъ" (1886), „Слѣпой музыкантъ" (1886), „Помъ-Кипуръ" (1891). З пізніщих творів важні: повість „Безъ языка" (1895), з життя

*) На укр. мову переложено: „Мужики", „Моє життя", „Каштанка" і цілий ряд дрібних оповідань.

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

українських еміґрантів в Америці, та автобіоґрафічна „Исторія моего современника“ (1906—1910). Разом з публіцистом М. Михайловським був Короленко головним редактором і керовником народницького „Русскаго Богатства“*).

Також Українець як і Короленко, другий популярний белетрист 80—90. років Ігнатій Потапенко в своїх численних повістях малював ріжні круги російського й українського громадянства, особливо дрібного чиновництва, з теплим співчуттям до людської недолі. Писав також багато гумористичних оповідань і драматичних пєс**).

Україна дала російській літературі і двох дуже плодовитих історичних белетристів: одного, що писав найбільше в 50—60-х роках — Григорія Данилевського (1829—1896), автора кількох гарних романів з українського життя („Уманская Рѣзня“, „Мировичъ“, „Село Сорокопановка“, „Бѣглые въ Новороссіи“ та ин.***), і другого, що найбільше розвинув свою творчість у 80-х роках — Данила Мордовця (1836—1905), що має певне місце в українській літературі; з його романів найбільш оброблені й цікаві „Знаменіе времени“, „Идеалисты и реалисты“, „Сагайдачный“, „Царь и гетманъ“, „Тимошъ“ та ин. Як письменника, що теж залюбки брав сюжети для своїх творів з українського життя в минулому, треба

*) На укр. мову переложено: „Сон Макара“, „Ліс шумить“, „Сліпий музика“, „Старий дзвонарь“, „Дитина“, „Огники“, „Маруся“, „Судний день“, „Оповідання про Флора Римлянина та Аґріпу царя“, „Без язика“ (вийшло у Львові 1918. р.) і цілий ряд дрібніщих оповідань.

**) На укр. мову переложено „Задля хозяйства“, „На дійсній службі“ і кілька менших оповідань.

***) На укр. мову переложено роман „Збігці в Новоросії“.

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

згадати Григорія Мачтета (1851—1897), автора повістей „Бѣлая панна“, „По Божьему свѣту“, „Новые разсказы“ та др.

В стороні від змінливих громадських течій, не піддаючись стороннім хвилевим впливам, але сам в собі будуючи релігійний, соціяльний і художній світогляд, стоїть колос російської літератури, один з найбільших світових ґеніїв — ґраф Лев Толстой (1828—1910). Він виступив на літературному полі автобіоґрафічною „Исторією моего дѣтства“ (1852), за котрою пішли „Отрочество“ (1854) і „Юность“ (1857). Критика і громадянство зразу визнало в ньому могучий талант великого майстра. З того часу більш півсотні літ працює Толстой на ниві письменства, перші два десятка років як психолоґ-белетрист, решту часу як філософ-мораліст, лиш зрідка втілюючи свої етично-філософські ідеї в художні образи. Служба офіцером на Кавказі, а потім в Криму підчас оборони Севастополя, навіяла йому повість „Казаки“ (писана 1852. р., друкована 1863. р.) і „Севастопольскіе разсказы“ (1855—1856), де вперве в російській літературі з потрясаючим реалізмом змальовано страхіття й неправду війни. Характерною прикметою творів Толстого з самого початку являється певний еґоцентризм: скрізь в особі головного героя автор втілює власні переживання й думки, власні відгуки на явища й події окружаючого життя. Так само дуже рано визначаються характерні риси його світогляду, пізніще обґрунтовані в його філософських писаннях: ідеал щастя в тому, щоб жити для других, любов до простого в згоді з природою життя, нескаліченого міською псевдо-цивілізацією. Толстой дуже скоро губить віру в „релігію поступу“ і саме питання поступу робиться для його спірним і сумнівним.

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Проблєма життя і смерти все більше захоплює письменника; він спиняється на її вже в ранніх своїх творах: оповіданні „Три смерти“ (1859) і повісти „Поликушка“ (1863).

Найбільшого розцвіту досягає ґеній Толстого в період 1862—1877. років, коли ним були задумані й виконані дві величаві епопеї: одна філософсько-історична, з часів Наполеонового походу на Росію „Война и миръ“ (1865—1869), друга морально-психолоґічна „Анна Кареніна“ (1875—1877). Провідною ідеєю „Войны и мира“ являється філософія фаталізма: автор відкидає думку про роль особи, про вплив героїв в історії; невідома для нас сила вже зверху передрішує хід історії — невідомим для нас способом. Особа в цім процесі являється безсилою, і люде помиляються, коли думають, що вони керують подіями. За те важним є життя кожної людської особи в собі самій, в сем'ї, в громаді, серед природи. В цьому лежить внутрішній художній змисл цієї колосальної панорами російського життя в усіх його суспільних верствах, в один з найбільших моментів національної історії.

Основна ідея „Анны Кареніной“, романа з великосвітського російського життя, лежить в проблємі вини і страждання людського: не можна будувати свого особистого щастя на недолі другого: красуня Анна Кареніна, одружена з нецікавим, сухим, антіпатичним високим урядовцем, покохала ґрафа Вронського; вона покинула свого чоловіка, зазнала хвилевого щастя з коханою людиною, але скоро пішли муки і страждання, і вона гине, викупляючи свою вину — нещастя покинутого нею чоловіка. Так справджуються над нею слова Святого Письма, поставлені епіґрафом роману: „Мнѣ отмщеніе и азъ воздамъ.“

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015047799933
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

В кінці 70. років Толстой пережив тяжку духову крізу—він загубив свою „віру в життя", в ту релігію життя, яка служила йому провідною зіркою з того часу, як він загубив віру в „релігію поступа". Його нові шукання віри, якіб з'ясували, виправдали змисл життя, знайшли свій вираз в знаменитій „Исповѣди" (1879—1882). Ця кріза закінчилась тим, що Толстой вернувся до віри в Бога, в Бога-Добро, в моральне удосконалення. Він не міг задоволитися історичним християнством і задався метою віднайти первісну Христову релігію, очистити її від вікового намулу пристосовань до земних скороминучих інтересів. Він дає „Критику догматическаго богословія" (1880), виконує величезну працю „Соединеніе и переводъ Евангелій", резюмуючи її в скороченому „Краткому изложеніи Евангелія" (1881) і нарешті дає виклад свого нового християнства в праці „Въ чемъ моя вѣра" (1883). Суть його зводиться до ідеї непротивлення злу насильством, і на цій основі будує Толстой нове практичне християнство, яке не обіцяє майбутнього блаженства, але дає блаженство на землі. Нова віра дала Толстому духове заспокоєння; він розвиває її далі, здійснює практично в своїм особистім життю — і вертається до художньої творчости. В 1886. р. появляється його „Смерть Ивана Ильича", де трактована Толстим вже не раз раніще проблєма смерти освітлюється тут духом нової його віри, потім одна за другою: драма „Власть тьмы", з народнього життя на тему конечної переваги добра над злом в людській натурі і комедія „Плоды просвѣщенія", де висміюється порожнеча і безглуздість життя т. зв. вищого круга суспільства. В 1889. р. Толстой пише оповідання „Крейцерова Соната", в котрому

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

висловлює думку про потребу заміни полового кохання абсолютно чистими відносинами брата і сестри. Парадоксальність думки викликала багато шума серед тогочасного громадянства. Всі ці твори, починаючи з „Исповѣди“, не могли появитись у свій час в друку через цензурні умови, але вони розходились в рукописах і ще більше приваблювали до себе увагу й інтерес. Толстой робиться світовим письменником, його перекладають на всі культурні мови; його особа робиться предметом свого рода культа у всіх частинах світа. Кожний новий твір Толстого робиться подією не тільки російської, але й загально-людської літератури. Такі його останні твори: оповідання „Хозяинъ и работникъ“ (1895), великий роман „Воскресеніе“ (1899), в котрому він вертається до своєї улюбленої теми, що „страждання є викупом“, ряд невеличких оповіданнів з гуманно-моральною ідеєю і стаття „Что такое искусство“ (1897), в котрій він осудив сучасне мистецтво за те, що воно не переслідує морально-етичних цілей. Після смерти Толстого знайдено кілька рукописів, серед котрих появились такі майстерні твори як „Живой трупъ“ та „Фальшивый купонъ“. Великі писання Толстого разом з писаннями Достоєвського ввели російську літературу в круг великих літератур людськости, зробили її цінністю в очах кожної культурної людини*).

На початку 90-х років виступає нова велика сила в російській літературі —

*) На укр. мові видано: „Дитячий і хлопячий вік“, „Севастопольські оповідання“, „Кавказькі оповідання“, „Смерть Івана Іллича“, „Крейцерова соната“, „Схаменіться“, „Живий труп“, „Власть темряви“, „Відродження“ (в перекладі В. Сімовича вийшло вже другим виданням у Берліні 1921. р.).

Digitized by Google

Original from PRINCETON UNIVERSITY

Generated on 2015-06-06 15:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015079...
Public Domain in the United States, google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Максим Ґорький (Олексій Пєшков, род. 1869), справжня дитина міської фабричної культури, співець міського пролєтаріяту, яко головного будівничого нового кращого життя. Літературну діяльність Ґорького можна поділити на три доби: перша, це період т. зв. „босяцьких“ оповідань, де в образі романтичних „босяків“ письменник малює типи протестантів проти неправди й безглуздя істнуючого соціяльного ладу („Макаръ Чудра“, 1892, „Челкашъ“, 1895 та ин.). Завершується ця доба знаменитою драмою „На днѣ“ (1902). Але „босяки“ не являються творчою силою. Даремно шукає Ґорький такої сили серед буржуазно-інтеліґентської верстви: ні гнила, тупа буржуазія, ні слаба, безсила, нездібна до сміливих поривів інтеліґенція нездібні стати будівничими нового, розумного й гарного життя. І безощадному змалюванню нікчемности цієї верстви присвячений другий період письменницької діяльности Ґорького, в його романах „Фома Гордѣевъ“ (1899), „Троє“ (1900—1901), в драмах „Дачники“ (1905) і „Дѣти солнца“ (1905). Нарешті звертається він до робітничого класу, і тут знаходить і живу віру, і сили для обнови нашого грішного суспільства. Цим характеризується третій, останній період, важніщими творами котрого являються романи „Мать“ (1907—1908) і „Исповѣдь“ (1911), де шукачі правди кінчать свангелієм марксизма. Максим Ґорький був перший з визначних російських письменників, котрий рішуче і без вагання став на стороні большевиків в 1917. р.*).

Трохи пізніще як Ґорький, почав писати другий найталановитіщий белєтрист нової

*) На укр. мову переложено: „Челкаш“, „Мальва“, „На дні життя“, „Ярмарок в Голтві“ та ин.

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

російської літератури Леонид Андреєв (1871—1919), улюбленець російської читаючої публіки, котрий мабудь тим її найбільше припав до смаку, що так яскраво висловив у своїх творах надломлену, трівожну душу російського інтеліґента, з її вічним шуканням „правди життя". Вихований під впливом Чехова і Мопассана, Андреєв від художнього реалізму перейшов до філософського символізму і заплутався в своїх шуканнях і спробах віднайти рішення світових проблєм розуму, моралі й буття. Перший друкований твір Андреєва — оповідання „Бергамотъ и Гараська", 1898; потому пішов довший ряд його новел та оповідань: „Въ туманѣ", „Бездна", „Жизнь Василія Фивейскаго", „Красный смѣхъ", „Савва", „Царь-голодъ", „Разсказъ о семи повѣшенныхъ", „Дневникъ Сатаны"; крім белєтристики Андреєв з 1906. р. пише драматичні твори, котрі всі мали великий успіх на сцені: „Жизнь человѣка", „Дни нашей жизни", „Анатема", „Gaudeamus", „Тотъ, кто получаетъ пощечины" та ин.*).

Російська белєтристика за останніх чверть віку виявила цілу плєяду визначних талантів, котрі в своїх писаннях дали широку й ріжноманітну художню картину всіх верств російського громадянства, відгукуючись на всі питання й ідейні настрої, котрі хвилювали освічені круги цього громадянства. Ми зазначуємо тут лиш найбільш визначні імена, котрі вже встигли придбати собі певну репутацію і звісність не тільки в Росії, але й далеко за її межами: Вікентій Смидович (Вересаєв, род. 1867), що придбав з початку широкий розголос своїми

*) На укр. мову переложено: „Червоний сміх" та дрібні оповідання і кілька пєс.

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/pst.000022101383565
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

напів публіцистичними „Записками врача“, а потім уже визначився і як белєтрист („Разсказы“, 5 т. 1898—1901) *); Іван Бунін (род. 1870), талановитий новеліст і поет-лірик; Олексій Куприн, спадкоємець Чехова, але з бадьорим поглядом на життя і яскравіщим темпераментом („Поединокъ“ — пов. з військового життя; „Яма“, пов. з життя проституток та ин.); Федір Сологуб (Тетерніков), автор численних романів, де химерно сплітаються крайній реалізм з символізмом і фантастичністю („Мелкій Бѣсъ“, „Навьи чары“, „Заклинательница змѣй“ та ин.), оригінальний поет-лірик; Євген Чіріков, новеліст і драматург (відома його пєса „Евреи“)**); Семен Юшкевич, що бере теми переважно з жидівського життя; Дмитро Мережковський, романіст і поет-філософ, з нахилом до релігійного містицизму, автор прекрасного історичного роману-трилогії „Юліанъ-Отступникъ — Леонардо да Вінчи — Царевичъ Алексѣй“, й романів „Александръ I.“, „14 декабря“, цілого ряду прегарних критично-філософських нарисів („Вѣчные спутники“, „Грядущій хамъ“, „Не миръ, но мечъ“ та ин.); ґраф Ол. Н. Толстой, що захоплює уже теми з недавної війни і революції; Мих. Арцибашев, проповідник „вільного кохання“, що вславився своїм „Санинымъ“; Борис Савінков (Рошшин), автор романів з революційно-еміґраційного життя: „То, чего не было“, „Конь блѣдный“ та ин.

Російська поезія останнього чверть століття розвивалась під знаком символізма

*) Видано в укр. перекладі „Записки лікаря“ (Львів, 1903).

**) Видано в укр. перекладі (Київ, 1907).

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

й нео-романтизма, в той же час живо відгукуючись на ті питання, що хвилювали за цей час думку російського громадянства. Серед великого числа поетичних сил, що прикрасили собою російський Парнас останніх десятиліттів, назвемо такі імена: Кость Бальмонт (род. 1867), Валерій Брюсов (род. 1873), Андрій Бєлий (Бугаєв, род. 1880), Вячеслав Іванов (род. 1870), Зінаїда Гіппіус, Дмитро Мережковський, Федір Сологуб і Олександер Блок (1880—1921), що вславився вже за часів большевизму своєю поемою „Двѣнадцать"; його „Стихотворенія" видано в 2-х томах у Берліні 1922. р., Ігорь Сєверянин та ин.

На полі критики й історії письменства за останні пять десятків років найбільшу вагу мали: історик російської літератури, академик Олександер Пипін (1833—1904), марксист Юрій Плєханов, проф. Д. Овсяніко-Куликовський (1853—1920), В. Розанов, В. Буренін, А. Волинський (Флешер), А. Чешихин, О. Лєрнер, З. Венгеров, В. Краніхфельд і М. Гершензон.

Література.

А. Пыпинъ. Исторія русской литературы. 4 т. СПБ., 1902. Д. Н. Овсянико-Куликовскій. Исторія русской интелигенціи. 2 т. СПБ., 1908—1910. Исторія русской литературы XIX. в. подъ редакціей Д. Н. Овсянико-Куликовскаго. 5 том. Москва, 1910—1911. П. Крапоткинъ. Идеалы, и дѣйствительность въ русской литературѣ. СПБ., 1905. Н. Коганъ. Очерки по исторіи новой русской литературы. Т. I—III. Москва,

Generated on 2015-06-06 15:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015027703027, 321010483705
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

1908—1910. А. М. Скабичевскій. Исторія новѣйшей русской литературы. СПБ., 1909. Prof. A. Brückner. Russische Literaturgeschichte. Berlin-Leipzig, Sammlung Göschen. 1919. K. Nötzel. Die Grundlagen des geistigen Rußlands: Versuch einer Psychologie des russischen Geisteslebens. Jena, 1917. A. von Reinholdt. Geschichte der russischen Literatur. Leipzig, 1886. T. Masaryk. Evropa a Rusko. Praha, 1913. 2 т. Німецький переклад Jena, 1913. E. de Voguê. Le roman russe. Paris, 1887. М. Грушевський. З нової російської літератури. Статті в „Літерат.-Науков. Вістнику" в 1898—1901, роках.

Розвиток науки в Росії.

Першою науковою інституцією в Росії єсть „Академія Наук", заснована в кінці 1725. року. З початку її членами явились виключно чужоземці, здебільшого Німці, але в половині XVIII. ст. появляються вже й учені Росіяне. Протягом XVIII. ст. Академія виявила свою діяльність головним робом в сфері наук математичних та природничих (знаменитий учений Ейлер, Бернуллі, Крафт), почасти й на полі історії (Баєр, Шлецер, Мілєр); було орґанізовано кілька дуже важних ґеоґрафічних та ин. експедицій на Схід і на Північ (подорожи Палласа). З Росіян в XVIII. ст. визначились: М. Ломоносов (1711—1765), В. Петров (1761—1831), Лепехін, Зуєв.

В 1783. р. було засновано окрему „Російскую Академію" для розроблення мови і словесности: ця Академія р. 1841. була прилучена під назвою „Второго отдѣленія русскаго языка и

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:34 / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

словесности" до Академії Наук. В томуж році Академія остаточно поділилася на три відділа: фізико-математичний, російської мови й словесности та історико-філолоґічний. Академія зорґанізувала цілий ряд дуже цінних музеїв, наукових кабінетів, лабораторій, бібліотеку, обсерваторії й біолоґічні станції. Академія Наук друковала праці своїх членів та співробітників в збірниках: „Commentarii Academiae Imperialis Scientiarum Petropolitanae", І-ий том вийшов 1728. р., усього вийшло 14 томів; друга серія, під назвою „Novi commentarii Academiae", виходила між 1747—1775. рр., усього вийшло 20 томів; третя серія, під назвою „Acta Academiae", виходила 1777—1782, всього 12 томів і четверта „Nova Acta" 1782—1802, 15 томів; в 1802—1822 виходили „Mémoires de l'Académie Impériale des sciences de St.-Pétersbourg" (11 томів). Для популяризації наукового знання Академія ще 1728—1742 видавала „Примѣчанія на Вѣдомости"; в 1755—1757. рр. виходили „Ежемѣсячныя сочиненія къ пользѣ и увеселенію служащія"; в 1763—1764: „Ежемѣсячныя сочиненія и извѣстія о ученыхъ дѣлахъ"; в 1773—1781 „Академическія извѣстія" і в 1786—1796. рр. „Новыя ежемѣсячныя сочиненія"; в 1804—1826. рр. виходив популярно-науковий „Технологическій журналъ", а в 1808. до 1819. рр. „Умозрительныя изслѣдованія". Крім того виходило багато окремих моноґрафій, розвідок, підручників і календарів.

Протягом XIX. в. Академія видавала „Чтенія Императорской Академіи Наукъ", „Мемуары Академіи Наукъ", „Бюлетени", „Ученыя записки" по кожному з трьох отділів, „Извѣстія А. Н. по отд. рус. яз. и словесности", „Записки", „Сборникъ статей"; з 1894. р. виходили, як головний орґан

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015078799676
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Академії „Извѣстія Имп. А. Н.“; „Извѣстія отдѣленія русскаго яз. и словесности“, „Сборникъ статей по славяновѣдѣнію“, „Записки“ істор.-філ. одділа та „Записки“ фізико-математичного одділа, „Византійскій Временникъ“ (з 1894. р.) та цілий ряд инших виданнів, серед котрих важніщі: „Энциклопедія Славянской Филологіи“ та „Словарь русскаго языка“, видання російських класиків, таких як Пушкин, Грибоєдов, Лєрмонтов та др.

В 1765. році в Петербурзі засновано було „Вольное экономическое общество“, котре зробило багато для економічно-статистичного дослідження Росії, уряджало анкети і т. п. Слідуючим приватним товариством було засноване при московському університеті „Вольное россійское собраніе“ (1771) для дослідження рос. мови й історії (за час свого істнування в 1771—1783. роках видало 9 томів своїх праць). В кінці XVIII. ст. виникло ще кілька наукових та літературних товариств.

З офіціяльних наукових інституцій мали велике значіння для розвитку історичної науки й розроблення архівного матеріялу „Археографическія комиссіи“ засновані: р. 1834. в Петербурзі, р. 1843. в Київі, р. 1864. у Вільні та у Тифлісі і р. 1897. у Москві. Вони видали сотні томів розробленого й дослідженого архівного матеріялу. В кінці XIX. в. почали засновуватися по ґуберніяльних містах „Архивныя Комиссіи“, число котрих дійшло до 20 і з котрих деякі розвинули дуже інтенсивну діяльність по охороні й збіранню памяток старовини, впорядковання архівів та видання наукових праць і матеріялів. Півофіціяльний характер мали наукові товариства, присвячені археолоґії: „Император-

Generated on 2015-06-06 15:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

ское Археологическое Общество“ в Петербурзі (з 1846. р.), такеж у Москві (1864) і „Императорская Археологическая Комиссія“ в Петербурзі (1859); спеціяльно старому письменству було присвячене „Императорское Общество любителей древней письменности“ в Петербурзі (1877). З приватних товариств, присвячених спеціяльно історії, найбільше значіння мали своєю видавничою діяльністю московське „Общество исторіи и древностей россійскихъ“ (1805) і такеж товариство з своїм дуже цінним виданням „Записки Одесскаго о-ва исторіи и древностей“ в Одесі (1839). Такеж саме велике значіння мало й „Императорское Русское Историческое Общество“ в Петербурзі (1866).

Майже при всіх вищих школах російської держави істнували наукові товариства, з котрих важніщі: „Императорское Общество естествознанія, антропологіи и этнографіи“ при московському університеті (1863), „Историческое о-во Нестора-Лѣтописца“ при київському університеті (1873) з своїм виданням „Чтенія въ о-вѣ Нестора-Лѣтописца“, „Историко-филологическое о-во“ при харьківському університеті (1876), котре видавало свій „Сборникъ“, важний особливо для українознавства, „Психологическое Общество“ при московському університеті (1894) і десятки инших, присвячених ріжним галузям наук, як в столицях, так і на провінції.

Дуже велику вагу для науки ґеоґрафії, етноґрафії, антропології мало „Императорское Русское Географическое Общество“ (1815) з своїми філіями

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:32 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015082610188
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

і виданнями: „Извѣстія“, „Записки по общей географіи, статистикѣ и этнографіи“, „Ежегодникъ“ і особливо цінний для етноґрафії журнал „Живая Старина“ (видаваний з 1890. р.).

Велике значіння для російської історії, письменства й мови мав видаваний офіціяльно „Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія“.

Російське мистецтво.

В обсягу архитектури російське мистецтво зародилось в XI. в. у Новгороді цілком під впливом мистецтва візантійського. Першою (і найстаршою досі) памяткою будівництва на Великорусі є храм св. Софії в Новгороді (1052. року). Трохи згодом в новгородській архитектурі під впливом Заходу помічається слід романського стилю. Незалежно від цих чужих виливів великого розвитку досягло в Новгороді деревляне будівництво, в котрому знайшла свій вислов багата фантазія новгородців, їх нахил до казкового, чудесного елементу. Але деревляні будівлі не дійшли до нас, і їх можна уявити тільки по старих деревляних церквах, що збереглись на Архангельщині, Олоненщині, Вологодщині; ці церкви стоять в дивній гармонії з величною й по свойому гарною природою півночи. В XII. в. починають будувати по київських зразках камяні храми в Ростово-Суздальській землі, і візантійський стиль приймає тут доволі зграбний характер, появляється своєрідна орнаментика (найстарші церкви, що збереглися досі: Успенська у Володимирі 1157. р., церква в селі Нерлі 1165. р., Дмитровський Собор у Володимирі 1197. р.). Москва продовжувала архитектурні традиції

Generated on 2015-06-[illegible] 15:41 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

Суздальщини, але внесла в деталі й дещо своє, почасти під впливом Сходу. В XVI. вв. було побудовано в Москві кілька храмів та палат італійськими майстрами (Успенський та Архангельський собори, напр.) але вони внесли деякі удосконалення тільки в техніку будування. За те починає дуже розвиватись і приймати своєрідний характер архитектура церков під впливом перенесення на камяне будівництво форми будівництва деревляного, що повело до надзвичайного багатства й ріжноманітности форм і деталів, що часом приймали дуже оригінальну, навіть чудернацьку форму (церква Василя Блаженного в Москві). В кінці XVIII. в. московський стиль досягає крайньої вибагливости, почасти вже під західноевропейським і українським впливом, що відповідає пануванню в той же час на Заході й на Україні стилю барокко.

Реформи Петра I. принесли повний розрив з національними традиціями також у мистецтві. З того часу на довго запанували в Росії чужоземні майстри й чужоземні форми будівництва. Вже за часів Петра I-го було побудовано в Петербурзі багато церков, палаців, державних будинків; ще більше прикрасилась нова столиця за часів Єлизавети (1741—1761), коли працював ґеніяльний архитект ґраф Растреллі, що побудував в стилі барокко Смольний Монастирь в Петербурзі, Зимовий і Царськосельський палаци, Пажеський Корпус, Собор Сергієвої Пустині коло Стрельни та ин. За Катерини II. виступає вже перший російський архитект, талановитий учень Растреллі — А. Кокорінов (Академія Мистецтва 1788). В перших десятиліттях XIX. в. запанував всевладно стиль empire. Важніщою будовою часів Олександра I. був Казанський Собор в Петербурзі 1811. року, збудований А. Во-

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 17:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015064227777
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

р о н і х і н и м на зразок Собору св. Петра в Римі. Олександровський empire з строгими класичними формами й принадними білими колонами фронтону знайшов широке розповсюдження по всій Росії як в державних, так і в приватних будівлях. Та найбільше збогатилась Росія величніми будівлями Миколи І-го, що не жалів на це коштів, котрі давала йому величезна держава. В Петербурзі повстав величній і розкішний Ісаковський Собор (праця Француза О. де-Монферано), а в Москві ґрандіозний „Храм Спасителя" Німця Е. Т о н а. Цей Тон перший звернувся до елементів старого російського мистецтва, але він мало був знайомий з російською археолоґією і за чисто-російські форми вважав візантійщину. Так неточно збагнутий старий стиль був узаконений офіціяльно і довго вживався в більшости державних будівель. За часів Олександра III., з його великоруським націоналізмом, помічається ще більший зворот до старих, тепер уже чисто-великоруських форм будівництва, котрі, особливо на провінції, приймають несмачний утрирований характер. Тільки на початку XX. ст. помічається поворот деяких молодих архитектів до форм старих новгородських і суздальських церков (кілька нових церков в Петербурзі).

Старе великоруське малярство мало виключно церковний характер і розвивалось під виключним впливом візантійського шаблону. Одначе воно, особливо що до декоративного малювання, досягло значного й своєрідного розвитку, особливо в Новгороді XII—XV. вв. Ориґінальну красу старих великоруських фресок зрозуміли й почали достойно цінити тільки дуже недавно. В пол. XVII. в. на Московщину пробивається вплив західного малярства, але зустрічається з завзятим

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 18:05 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

опором консервативних кругів, що добачали в ньому „латинське єретицтво". З часів Петра широкою хвилею вливаються в культурне життя Росії чужоземні малярі, але вже в першій половині XVIII. в. виступають і власні російські малярі, як от Андрій Матвєєв (1701—1739), що вивчивсь за кордоном, і його учень Олексій Антропов (1716—1795). Вони малювали здебільшого портрети. Р. 1758 було відкрито в Петербурзі Академію Мистецтва, котра на ціле століття після того зробилась одиноким осередком російського мистецтва. Перші професори Академії були виключно чужоземці (за вийнятком одного С. Чевакінського, талановитого архитекта), переважно Французи. Вони не мали нічого спільного з місцевим життям і його традиціями, сама постановка справа навчання мала характер штучний і шаблоновий; отже довгий час Академія мала дуже невеликий вплив на розвиток мистецтва, і талановиті малярі серед її учнів траплялись лиш випадково. З малярів Росіян першої полов. XIX. в. видвигнулись насамперед портретисти: син кріпака Орест Кіпренський (1783—1836) і кріпак Василь Тропінін (1776—1857); їх сучасник Олексій Венеціянов (1780—1847) перший починає малювати природу і село. Напів класик, напів романтик Карл Брюлов (1799—1852), професор Академії, перший здобув собі признання і широку славу серед російського громадянства своєю „Руїною Помпеї" (1833), що була всіми визнана за архитвір.

Другим епохальним явищем російського малярства була „Поява Месії перед народом" Олександра Іванова (1806—1858), що в реальній формі, але в дусі християнського містицизма трактувала біблейський сюжет.

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015063833595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Вже в пол. XIX. в. реальний напрямок починає перемогати в рос. малярстві. Початок його кладуть Павло Федотов (1816—1852) та Василь Перов (1833—1882), котрі починають малювати життя середніх і низших класів. Помалу жанр, побутовий і історичний, а пізніще пейзаж завоїовують перше місце в рос. малярстві, котре в другій половині XIX. в. рішуче вже пориває з класицизмом і романтизмом. Зберігає окреме місце релігійне малярство, котре має ряд високоталановитих представників, що йдуть після Іванова: його наслідувач Іван Крамской (1837—1887) — „Христос в пустині"; крайній реаліст Микола Ге (1831—1894); талановитий відновитель манери візантійського й старо-руського малярства Віктор Васнєцов, відомий також своїми малюнками на сюжети народньої поезії; Ел. Полєнов (1850—1898), Михайло Нестеров, поет наївної віри давньої Великорусі, Михайло Врубель, сильний і оригінальний талант. В 1872. році ґрупа молодих малярів порвала з Академією з її рутинними традиціями і заснувала „Товариство передвижників", себто мандрівних малярських вистав. До цієї ґрупи належали першорядні майстри: В. Перов, Ів. Крамской, Г. Мясоєдов, І. Ярошенко, К. Савицький і ґеніяльний Ілля Рєпін (1844—1918), автор „Бурлаків", „Запорожців", „Івана Грозного над трупом сина" та ин. справжніх шедеврів світового мистецтва.

Поза ними стоять талановиті жанристи брати К. і В. Маковські, пейзажисти: Архип Куінджі (1842—1910), що залюбки малював природу України; Іван Айвазовський (1817—1900), незрівняний мариніст; „Лісовой царь" Іван Шішкін (1831—1898); Л. Лагаріо, Ю. Клевер,

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 18:05 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

І. Крачковський, а особливо Ісак Левітан (1861—1900), поет північної російської природи.

На полі історичного жанру заслужили собі славу А. Литовченко, В. Якобі, В. Шварц, А. Рябушкін, а особливо талановитий Василь Суріков, який з надзвичайною силою малює ріжні драматичні моменти минулого („Бояриня Морозова", „Страта стрільців", „Меньшиков у Березові" та ин.). Окремо стоїть баталіст антімілітарист Василь Верещагин (1842—1904), автор знаменитих серій з походу Наполеона на Москву, російських війн в Середній Азії та др.

З найновіщих малярів назвати треба: Олександра Бенуа (род. 1870), що залюбки малює життя XVIII. століття, спеціяльно старий Петербург: Сергія Коровіна, Л. Пастернака, Ф. Малявіна, Ігоря Грабаря, Костя Сомова, Миколу Рериха, І. Білібіна.

З ґраверів російських найбільш відомі Мик. Уткін у І-й пол. XIX. ст., і В. Мате в другій.

Різьбарство майже не істнувало в давній Великорусі, як що не вважати на сліди його в старому Новгороді. З російських різьбарів XVIII. в. звісні Федор Шубін (1740—1805) і Михайло Козловський (1753—1802); далі йде Іван Прокофєв (1758—1828). З пізніщих різьбарів відомі своїми монументами бар. Петро Клодт (1805—1867) і Білорус Михайло Мікешин (1836—1896), автор памятника Богдану Хмельницькому в Київі. Найбільшим різьбарем XIX. в. в Росії явився литовський Жид Марк Антокольський (1843—1902) з своїми статуями: „Умираючий Со-

Generated on 2015-06-06 15:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

крат", „Іван Грозний", „Єрмак" та ин. З новіщих різьбарів видатніщий князь Павло Трубецкой (род. 1867. р.).

Література.

А. М. Павлиновъ. Исторія русской архитектуры. М., 1894. В. Сусловъ. Очерки по исторіи древнерусскаго зодчества. СПБ., 1889. М. Красовскій. Курсъ исторіи русской архитектуры. Петроградъ, 1916. Ив. Забѣлинъ. Русское искусство. М., 1900. Д. Ровинскій. Подробный словарь русскихъ граверовъ XVI—XIX вв. СПБ., 1895. Игорь Грабарь. Исторія русскаго искусства. 21 випуск. СПБ. В. Щербаківський. Архітектура у ріжних народів і на Україні. Львів, 1910.

Generated on 2015-06-06 15:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

Кашуби.

Питання про те, чи Кашуби являються самостійним народом, чи тільки частиною польського племени, належить до вельми спірних. Деякі вчені (напр. проф. Т. Флоринський) уважають Кашубів за потомків вимерлого, колись могучого племени надбалтійських Славян-Поморян, їх мову признають за самостійну й рівнорядну в сем'ї инших славянських мов, хоч і зближену до польської. Питання ці тяжко вирішити, здаючись на волю й свідомість самих Кашубів, бо культурно-національного життя серед них сливе немає. Це бідний, забитий народ, пригнічений віковою недолею, здебільшого вбогі селяне на малородючому, болотяному ґрунті та приморські рибалки. Панує над ними могуча культура німецька, хоч і слабко приймається серед них самих, а славянська свідомість, коли й приходить до їх, то здебільшого в польській формі.

Кашуби живуть понад Балтійським морем, між озером Гарденським на заході і містом Оливою на сході, коло устя Висли; їх область вдається в глиб суходолу на південний захід приблизно до верхньої течії р. Ферзе, лівого допливу Висли. Ціла кашубська територія лежить в межах Померанії й Західної Прусії; а саме, в Померанії вона захоплює частини лемборґського, битовського й слупського по-

Digitized by Google

Original from PRINCETON UNIVERSITY

Generated on 2015-06-06 15:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

вітів, що всі належать до кошалінської округи (Köslin) та деякі місцевости округи штетінської й навіть штральзундської (окремі осади); до Західньої Прусії належать кашубські частини повітів пуцького, вейґеровського, верхнеданціґського, мійського данціґського, картузького, косцеринського, хойніцького і глуховського. З усіх цих місцевостей тільки в пуцькому (Putzig, 76,50%), картузькому (Karthaus, 75,24%) та вейґеровському (Neustadt, 66,79%) живуть Кашуби густою масою й складають більшість населення.

Етноґрафічна межа кашубська, як що почати на північному сході, іде таким способом: од села Колебки (на захід од Данціґа) іде на південний захід покрученою лінією через села Нинкови, Отомін, Пронгово, Шклемаґура, Зонбриг, Хопово, Ронти, Остріце, Сікожин до міста Косцеріна (Behrendt), далі на схід і південний схід через села Малий Клінч, Грабова, Любешин, потім знову повертає на південь через села Ядамови, Конажіни, Одри, Нова Церкев до міста Хойніці (Konitz); звідси поверта на північ на місто Бжезно, далі на сході до м. Битова і на північ, роблючи напівкруглий вихил на схід, до міста Лемборґа (Lauenburg), од його трохи на захід до Гарденського озера і звідти вже морським берегом назад, на схід до с. Колебки. З усіх боків Кашубів оточує німецька стихія, і тільки на південному сході межує з ними споріднений польський народ. Поза своєю етноґрафічною територією Кашуби спорадично зустрічаються в Бранденбурзі, Саксонії, куди виходять на заробітки; доволі значні їхні колонії є в Північних Штатах Америки.

Кашуби поділяються на кілька дрібніщих племен; так поруч Кашубів чи по місцевій

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2021-06-06 15:51 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

вимові Кашубів, що складають головну масу, є ще Кабатки, котрі живуть коло озера Лебського на заході, та на північ від їх понад тим же Лебським озером та ще Гарденським, живуть Словінці. І тих і других дуже небагато. Вони мають певні ріжниці в мові, що відріжняє їх від Кашубів.

Статистика, історія, письменство.

Проф. Флоринський, беручи на увагу вказівки дослідувачів, відомости офіціяльної статистики й коефіцієнт приросту, показує число Кашубів (на 1907. рік):

у Німеччині	219.322
в Америці	146.350
разом	365.672

Проф. Л. Нідерле, засновуючись на відомостях офіціяльної пруської статистики, що в 1900. році нарахувала 100.213 Кашубів, та на обчисленнях етноґрафа Ст. Рамулта (що нараховує їх 174.831), приймає число Кашубів в Европі на 1910-й рік коло 200.000, та в Америці (Північних Сполучених Штатах, Канаді й Бразилії) на 130.000, отже всього 330.000 душ.

Кашуби майже всі визнають римсько-католицьку віру, і тільки 6 — кальвінізм; це виключно „Кабатковці" коло Лебського озера.

Уперше імя Кашубів в історії зустрічається в XII. ст. В ті часи вони управлялися своїми старшинами-каштелянами. В XIII. в. Кашуби підпадають під владу польських

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/ien.35210104837059
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

князів, але скоро їх землею заволоділи Німці, за виїмком Данціґа, що залишивсь в польських руках. З того часу починається ґерманізація Кашубів. Ще в XIII. ст. зберігається традиція про окремішність кашубської землі: в 1267—1291. роках герцоґ Барнім I. і його син Богуслав носять титул: „герцоґ славонський і кашубський". Пруські королі пізніще також мали титул герцоґів кашубських.

В 1534. році західне Поморря, де жили Кашуби, прийняло реформацію, тоді як у східному удержалось католицтво. В 1637. році вимерли останні штетінські князі місцевої династії і польський король Володислав IV. скупчив був на якийсь час усі кашубські землі в своїх руках, але вже в 1657. році Ян Казимир уступив частину їх у васальне володіння бранденбурґському курфюрстові. При розділах Польщі в кінці XVIII. в. усі кашубські землі одійшли до Прусії. Тоді то почалась завзята ґерманізація краю. В 1811. р. було формально заборонено вживання кашубської мови в церкві й у школі. Тільки в 1846. р. дано було їй деякі пільги. По версальському договору 1919. році кашубські землі одійшли до нововідбудованої Польщі.

Першою памяткою письменства на кашубській мові є переклад Лютерового катехізіса, виданий 1643. року. Друге видання вийшло в 1752, а третє в 1828. році. На початку XIX. ст. Кашубами зацікавився евангелицький пастор з Данціґа Кристоф Мронґовіус (1764—1855). Він не тільки досліджував їх життя й побут, але зробився другом їх народности. Його заходами удалось в 1846. році скасувати постанову пруського ландтаґу в Кролевці про заборону польської мови в церковній

Generated on 2021-06-06 15:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

службі у Кашубів і заміну її німецькою, а в 1852. р. в ґімназії та в деяких нижчих школах у Вейґерові (Neustadt) заведено було науку кашубської мови. Йому належать: „Zbiór kazań“, 1834, „Śpiewnik“, 1851 та ин. книжки для народа.

Головним літературним діячем Кашубів явився доктор Флоріян Цейнова (Войкошин, 1817—1881), що склав кашубсько-німецький словник і видав цілий ряд книжок для народа, наприклад: „Dzieje Sviatopełka“, 1851, „Pjnc głovnech wóddzałow evangjelickjeho katechizmu, przeložyl Wojkasin ze Slavośena v Svjecu nad Visłą“, 1861; „Rozmova Pólocha z Kaszebą, napjsano przez s. p. xędza Szmuka z Pucka a do dréku podano przez Sewa Wojkwojca ze Sławosena“, 1865; „Kążżéczka dlo Kaszebow, przez Wojkasena“. Ve Gdąnśku, 1850, „Zarés do grammatikj kaszébsko - slowinskje mové“, 1897 та ин. З инших письменників згадати треба ще А. Маковського, що видав у Познані у р. 1905 книжку поезій „Spiewy“, а р. 1908. заснував часопис „Gryf“, В. Будзиша, автора збірки „Nowotne spiewe“.

Література.

А. Гильфердингъ. Исторія балтійскихъ славянъ. М., 1855. А. Павинскій. Полабскіе славяне. СПБ., 1871. Dr. Hans Witte. Wendische Bevölkerungsreste in Mecklenburg. Stuttgart, 1905. Louise Hoffmann. Die Sprache und Literatur der Wenden. Hamburg, 1899. S. Ramult. Słownik języka pomorskiego czyli kaszubskiego. Kraków, 1893. Проф. И. Бодуенъ-де-Куртене. Кашубскій языкъ, кашубскій народъ и кашубскій вопросъ. СПБ., 1897. J. Baudouin de Courtenay. Kurzes Resumé der Kaschubischen Frage. „Archiv für slawische Philologie“, т. XXV, 1904.

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Лужицькі Серби.

Лужицькі Серби — тепер поруч Кашубів найменший з славянських народів — являються останком, недобитками колись значної галузі західного славянства, т. зв. Славян полабських, які ще в IX—X. століттях по Р. Хр. заселяли великі простори землі і поділялись на троє племен: Лютичі або Велети мешкали між Одером, морем, Варнавою й Лабою (Ельбою); Бодричі або Ободрити жили в теперішнім Меклєнбурґу, Люнебурґу й Голштинії; Серби — між Салою й Мульдою, по середній Лабі, на півдні до чеських гір, на сході до Бобра. Ці Серби ділились знов же таки на племена: Лужичане, Мільчане й Серби полабські. На півдні межували вони безпосередно з чеськими племенами, на сході з польськими. З тих часів, як про полабських Славян згадує історія, а такі звістки маємо вже з VI. століття (середньовічні письменники згадують їх раз-у-раз під іменем Вендів або Венедів *)— вони ведуть безперестанну боротьбу за істнування з своїми сусідами Німцями, і в тій боротьбі гине помалу велике племя полабських Славян; почасти гине в боях, почасти асимілюється й понімечується, і до наших часів збереглося лиш маленьке, лужицьке племя, яке числить усього коло 160.000 людей.

---

*) Ця назва збереглася й досі у Німців, які звуть лужицьких Сербів **Wenden**, а їхню мову **Wendische Sprache** (рідше звуть їх **Sorben**).

Generated on 2015-06-06 15:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

Територія і статистика.

Лужицькі Серби заселяють дві провінції: Верхні Лужичі (Oberlausitz) і Нижні Лужичі (Niederlausitz). Нижні Лужичі й частина Верхніх належать до Прусії, друга частина Верхніх Лужичів — до Саксонії. Верхні Лужичі мають обсягу 5863 km, Нижні 6839, з чого на Саксонію припадає 2469, на Прусію 3394. В пруській частині лужицької землі населення 814.207 душ, в саксонській 426. 420; густота населення в пруській частині краю 83 душі на 1 km, в саксонській 172,7 на 1 km. Але значна більшість того населення — Німці, лужицькі Серби складають ледве $^1/_8$ частину.

На початку 80-х років лужицький учений А. Мука склав етноґрафічну карту розселення Лужичан. По його відомостям етноґрафічна межа тоді переходила по такій приблизно лінії: На заході од Журіц в саксонських Лужичах в північнім напрямку коло Кашець, Явори, Панчіц, Мілотіц, Нєбельчіц, Німецьких Пазліц, Чорнова і Бєли до Високого, далі через саксонсько-пруську границю коло Брєзка й Ворліци до Рєпішта, далі коло Сєдліштя, Рані, Сухого Гозда до Блогошойців, потім через місто Вєтошов, звідти через Вошкалаву, Боболці і Лєду до шпревського рукава Мутніци. Тут починається північна межа, котра йде до села Шейнейди. Східна границя йде звідти на південь коло Дрейц до річки Ніси, коло села Рогова, далі через Гусоку, Гозду, Дубраву, Смржов, поуз Малий Кольск, Тісею, Жевіньк, Смеліцу, через границю Нижніх Лужичів, знов коло Брунойц і Мужакова до Шкярбішец; звідти простою лінією до Нового Люболня, далі коло Гозніци, через Колм до саксонської границі коло Малстіц; потім коло Носатіц,

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Ями, Лухова до Старого Любія; звідти йде південна границя через Дажінк на південь від гори Чорнобога до Богова, поуз Бедрузка через Варнотіци, Демяни, Нову Весь, Туміци, Стахов і Леджборци до Журіц. Цей весь простір лежить між 51° 6′ і 51° 58′ півн. ш. та 31° 35′ і 32° 30′ сх. дов. (від Ферро).

Поза тими границями Мука позначив на своїй карті ще мішану сербо-німецьку смугу, переходову, де сербо-лужицький елемент уже в ті часи зникав. На сербо-лужицькій території міста творять німецькі острови, такі як Будишин (Bautzen), Воспорк (Weissenberg), Хотебуз (Cottbus) та ин.

На цьому просторі Мука нарахував 166.067 лужицьких Сербів (в сакс. Лужичах 56.354, в пруських Верхніх Лужичах 37.303 і в пруських Нижніх Лужичах 72.410). Поза межами краю, в Німеччині, Австрії й Америці рахував Мука 10.902 Лужичан, отже разом 176.369 душ.

Инакші цифри подає урядова статистика: року 1849. усіх Лужичан в Прусії та Саксонії 141. 649; року 1861 усіх Лужичан в Прусії та Саксонії 136.160; року 1900 усіх Лужичан в Прусії та Саксонії 116.721.

З 1905. р. маємо урядові цифри з самої лиш Прусії. Вони також показують зменшення числа Лужичан: 1900. р. було 69.712, 1905. р. було 67.838, отже зменшилося на 1.874.

Ад. Черни вважає, що з 80-х років до 1900. р. число Лужичан зменшилося на 20.000, отже на 1900. рік він кладе число їх 146.067 в рідному краї, а з тим, що на чужині, всього 156.969.

Люб. Нідерле рахує Лужичан усього коло 150.000. Поза Лужичанами Мука нараховував 3.500 Лужичан в Америці та Австралії. До Австралії почали виселятись Лужичане в 1849. році. Вони не утворили

Generated on 2015-06-06 15:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

там окремих колоній, але не поривають звязку з рідним краєм. До Америки Лужичане почали виїздити в 1854—1855. роках, переважно до Тексасу, де заложили 5 своїх осад. Там вони мають свої костели й свої школи.

Більша частина Лужичан протестанти (євангелики й лютеране). Тільки коло 15.000 католиків, які живуть переважно в Саксонії.

Між мовою Верхніх і Нижніх Лужичан істнує значна ріжниця; деякі славісти вважали обидва діялекти за зовсім ріжні мови. Ця ріжниця одбилася й на літературній мові, тим більше, що діялєктичний поділ почасти припадав і на поділ політичний: Хотебуз, осередок Нижніх Лужичів, лежить в Прусії, Будишин — осередок Верхніх Лужичів — в Саксонії. Ріжниця обох Лужичів помітна так само і в побуті, звичаях, одежі.

Історія.

Про давнішний побут лужицьких Сербів перед VI. ст. по Р. Хр. звісно, що вони, як усі инші Славяне, жили родами, важніщі справи вирішали на вічах (wěco), мали своїх родових князів (starosta, župan, wjeřch). Не було в їх ще поділу на верстви: chlapi (холопи) й smordi (смерди) з'явилися в їх геть пізніще. Коли в поч. VII. ст. заснувалася чеська держава на чолі з Само, лужицький князь Дерван оддався під його протекцію. Але по смерти Само лужицькі Серби знову поділилися на окремі племена, і в такому стані застала їх доба Карла Великого. Підчас його походів на схід один відділ Карлового війська в 805. році зайняв землю лужицького племени Гломачів і підбив їх під владу свого цісаря.

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Але в слідуючому році Лужичане повстали проти чужої влади. Тоді Карлове військо прийшло знову, покарало їх і, між иншим, спалило Будишин, головне місто Мільчан. З того часу кілька десятиліттів тягнеться боротьба Сербо-Лужичан з королями Людовиком Побожним і Людовиком Німецьким. Тоді лужицькі Серби віддалися під охорону Великоморавської держави. Цей звязок мав значіння для поширення християнства в сербо-лужицькій землі. Зберігся переказ, ніби сам св. Кирил приходив проповідувати християнську віру в околиці Згорельца (Görlitz) і поставив церкву в Яворнику (Hainwald).

Одначе Великоморавська держава скоро розпалася, і з р. 907. лужицькі Серби знову були залишені самі, на власні сили. Цісарь Генріх Пташник і Оттон I. ведуть уперте завоювання славянських земель; тоді лужицькі Серби віддаються під охорону сусіднього польського владаря Мечислава I-го. Але це повело тільки до нової боротьби за лужицьку землю між Поляками й Чехами. А тимчасом Німці крок за кроком добували все нові славянські округи, обертали людність в християнство, заводили свої порядки — феодальну систему. Од понімчення не рятувало лужицьких Сербів і те, що вони довгий час належали до чеської корони. Заходжуючись коло навертання Лужичан на християнство, Оттон I. заложив у Маґдебурзі школу, де спеціяльно приготовлялись проповідники і вчились задля цього славянської мови. Славянська мова зберегалася у церковній службі серед лужицьких Сербів ще в XII. ст., але потім вона виходить з церковного вжитку. Запанування Німців вело не тільки до поневолення, але й до загину національности. Здобута земля ділилася між фео-

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

дальними власниками — лицарством та церквою. Селяне повертались у кріпацтво. До міст переселялись німецькі колоністи і надавали їм німецький характер. Ще в XII. столітті держалась сербська мова в судах, але в XIV. німецькі князі починають вигонити її звідти. До полов. XV. ст. більша частина сербо-лужицької землі була вже понімчена, і сербо-лужицька народність залишалась уже майже в тих самих межах, в яких бачимо її тепер.

Довгий час — протягом XI—XIV. ст. лужицька земля переходила з рук до рук, належала ріжним державам і володарям сусідніх країв, була поділена між ними, але в 1373. році була формально, за панування Карла Люксембурґського, сполучена з чеською короною.

Реформація почала ширитись на лужицькій землі вже в першій половині XVI. віку. Будишинський францісканець Павло в 1520. році почав уже проповідувати в Лютеровому дусі. До 1578. року реформа була проведена по всій лужицькій землі, тільки невелика частина верхнє-лужицьких Сербів зосталась вірною католицтву. Реформація мала певний вплив і на захования сербської народности, бо протестантське духовенство почало перекладати святе письмо та инші духовні книги на народню мову сербо-лужицьку, послуговувалось нею в проповідях, а крім того, Серби добули право посилати своїх дітей до німецьких шкіл та ґімназій, що раніше було їм заборонено. Та проте понімчення ширилося з невблаганою послідовністю. 30-літня війна принесла лужицькій землі страшну руїну і спустошення.

По пражському миру в 1635. році лужицька земля була відступлена курфюрсту Саксонському за вийнятком невеликої ча-

Generated on 2015-06-06 15:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

стини Нижніх Лужичів — округи хотебужської, яка одійшла до курфюрста Бранденбурґського. Під бранденбурґським пануванням ґерманізація пішла дуже інтензивно. Особливо неприхильно ставився до Сербів король Фрідріх-Вільгельм І., який заборонив уживати їх мову в церкві та школі. Багато зазнали лиха Сербо-Лужичане підчас 7-милітньої війни, яка шкідливо одбилась на їхньому добробуті й духовному розвитку.

Такий поділ Лужичів між Бранденбурґом (пізніще Прусією) й Саксонією проіснував до початку XIX. ст., коли наступили нові зміни. Лужичі за Наполеоновських війн зробились театром великих боїв. Спільник Наполеона, король саксонський Фрідріх-Вільгельм І. одержав по тільзітському миру ще й хотебужську округу (яка числила тоді 33.000 мешканців), але таке об'єднання лужицької землі в одніх руках було недовге; в 1815. році на віденському конґресі наступив новий поділ; цілі Нижні Лужичі та більша частина Верхніх припали тепер Прусії, яка прилучила Нижні Лужичі до своєї бранденбурґської провінції, а Верхні — до Шлеська. За Саксонією залишилась менша частина Верхніх Лужичів (взагалі на долю Прусії припало 125 кв. миль, Саксонії — 39 кв. миль лужицької землі).

З того часу обидві частини сербо-лужицької землі поділяють політичну долю обох держав. Року 1825. була проведена в Прусії конституція, а в 1831. р. і в Саксонії. В тих часах починається і національне відродження лужицьких Сербів. Підчас бурхливих подій 1848—1849. років лужицькі Серби і в Прусії і в Саксонії зберегли повну лояльність що до своїх династій. Вони взяли сторону не лібералів німецьких, а уряду. Підчас революції в Дрезні тільки один

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

сербський полк заховав вірність королю. Сербське громадянство звернулося до короля з петицією, щоб мову сербську допущено було до вжитку в школі, в суді й урядових установах. З такої політики лужицькі Серби виграли тоді: по втихомиренню революції уряд задовольнив їхні бажання. В боротьбі німецьких поміщиків з міськими демократами Лужичане також стали на боці перших і добули собі побільшення числа сільських мандатів до краєвого сейму, що було також затверджено урядом.

До саксонського сейму в Дрезні посилала саксонська частина Лужичів 12 послів, з них 4 од міст, 8 од сільських громад. Зпоміж останніх лужицькі Серби мали 2 своїх заступників. Тепер, від 1918. р., не мають ані одного. До парламенту в Берліні саксонська частина Лужичів посилала 3 послів, між ними не було ні одного Серба. Так само не мали лужицькі Серби ні одного свого представника ні в пруському сеймі, ні в парламенті від пруських Лужичів.

Література.

Dr. Ernst Muka. Serbski zemjepisny słowničk. Budyšin, 1895. Adolf Černy. Lužice a lužičti Srbove. V Praze, 1912. W. Bogusławski a M. Hórnik. Historija serbskeho naroda. Budyšin, 1884. Prof. Dr. Jósef Pata. Lužica. W Budyšinje, 1920. Adolf Černy. Lužická otázka. Praha, 1918. П. Лебедевъ. Послѣдняя борьба Балтійскихъ Славянъ противъ онѣмеченія. М., 1876. І. Первольфъ. Германизація Балтійскихъ Славянъ. СПБ., 1876. Richard Andree. Wendische Wanderstudien. Zur Kunde der Lausitz und der Sorbewenden. Stuttgart, 1874.

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Література і національне відродження.

Говорячи за літературу у лужицьких Сербів, треба мати на увазі властиво дві сербо-лужицькі літератури: одна на діялєкті верхнє-лужицькому, друга на нижнє-лужицькому. Це розділення виникло в значній мірі через те, що до XIX. ст. не було ні в тих, ні в других свідомої думки про утворення національної літератури; народньою мовою послуговувались лиш для того, щоб зробити доступними масам святе письмо і взагалі церковну науку, отже брали в кожній місцевости той діялєкт, яким там людність говорила. Тільки вже в XIX. ст. прокинулась думка про національне письменство яко могучий чинник національного відродження. Поділ на дві галузі в серболужицькому письменстві углубився йще через політичний поділ краю між двома державами, з котрих кожна неоднакову вела політику національну.

А. Література верхнє-лужицька.

Спроби впровадити народню мову в письменство виникла серед лужицьких Сербів тільки за часів Реформації. Тоді то почато укладати катехізіси, перекладати святе письмо, псалми, мотиви на сербську мову. Є відомости про істнування сербського катехізіса ще в кінці XV. в., але він не дійшов до наших часів. Перша друкована книжка на верхнє-лужицькій мові це переклад малого Лютерового катехізіса 1597. р., зроблений

Generated on 2015-06-06 18:00 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

священником Вацлавом Вавріком (Warichius); по ньому в 1627. р. свящ. Гр. Мартіні видав збірку покаянних псалмів. Тридцятилітня війна перервала розвиток письменства в Верхніх Лужичах, і воно оживає тільки в другій половині XVII. віку, коли на літературне поле виступає Михайло Бранцель (Frencel по німецьки, 1628—1706), євангеличний пастор. Він видав р. 1670. переклад Євангелія від Матвія й Марка, р. 1688. видав проповіді, р. 1693. Апостольські посланія, 1703. р. Псалми Давидові і нарешті в 1706. р., році своєї смерти, перший повний переклад на верхнє-лужицьку мову Святого Письма Нового Завіту. Його праця викликала ряд наслідувачів, котрі так само дбали за релігійну просвіту народа в його мові; такі були: Praetorius, Čuderly, Krüger, Matej і Radca, котрі за допомогою євангеличної громади видали кілька книжок духовного змісту. Син Михайла Бранцеля Абрам (1656—1740), продовжуючи батькове діло, не обмежився тільки релігійною областю. В 1693—1696. рр. а потім в 1719. р. надрукував він велику працю по латині „De originibus linguae Sorabicae" і залишив в рукопису дві розвідки: „Historia populi et rituum Lusatiae Superioris" і „Lexicon harmonico-etymologicum Slavicum". Але його праці так само як і його молодшого брата Михайла Бранцеля (1667—1752), котрий також писав по латині, не мали великого впливу на сербо-лужицьке письменство.

За прикладом протестантських письменників почали й лужицькі Серби-католики видавати релігійні книжки для народу. В 1679. р. єзуїт Ксаверій Тіцін видав у Празі першу граматику сербо-лужицької мови: „Principia linguae Vendicae". Цілий ряд книжок для Лужичан-католиків видав

Generated on 2015-06-06 15:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

Юрій Светлік (1650—1729), котрий склав також „Vocabularium latino-serbicum“ (Budyšin, 1721).

В першій половині XVIII. століття з'являється вже чимало письменників, які досліджують сербо-лужицьку мову й історію, але вони пишуть здебільшого по латині або по німецьки: Юрій Матей (1652—1732) видав верхнє-лужицьку граматику р. 1721. (Vendische Grammatica); Юрій Думіш (1679—1753), Ян Бємарь (1704—1747), Ян Лянга (1669—1727), Матвій Йокуш (1668—1735); вони видали спільно в 1728. році перший переклад цілої Біблії на верхнє-лужицьку мову.

На розвиток верхнє-лужицького письменства вплинуло заснування 1716. р. в Липську спілки проповідників, а пізніще, в 1749. році у Вітенберґу, з другогож боку заснування сербської семінарії для католиків у Празі (1728). З вихованців цієї семінарії вийшло чимало духовних письменників. Серед письменників XVII. ст. треба назвати ще Яна Горчанського (пом. 1799), автора цінної розвідки про звичаї Верхніх Лужичан і анонімної брошури по німецьки „Gedanken eines Ober-Lausitzer Wenden über das Schicksal seiner Nation“, з дуже песимістичним поглядом на долю свого народу. Також треба занотувати ще й письменників Німців Хр. Кнаута, автора церковної історії Лужичан, і К. Антона, збірача народніх пісень.

До другої половини XVIII. в. належать і перші заходи вивести сербо-лужицьке письменство за межі духовних інтересів: пастор Юрій Мейн (1727—1785) пише патріотичні вірші верхнє-лужицькою мовою й перекладає „Месіяду“ Клопштока. Але його твори побачили світ аж в 1806. році, видані вже

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

сином поета Авґ. Мейном (1767—1841), також поетом.

Тодіж пороблено спроби видання сербських часописів: попереду складався в Липську серед лужицьких студентів рукописний журнал „Lipske nowizny a Schelkizny", а в 1790. році Ян Янка і Карл Шерах видали в Будишині „Měsačne Pismo", яке було на першій же книзі заборонене.

Наближалась вже доба відродження. В німецькій літературі панував романтичний напрям з його інтересом до народности й до минулого життя. Проблиски національного відродження помічаються вже в Чехів. Серво-Лужичане, які мали духові звязки і з Німцями і з Чехами, також подають ознаки відродження своєї народности. В 1809. році простий тесляр, людина з народу, Ян Дейка (1779—1853) засновує журнал „Serbski Powědař a Kurěr", в якому заговорив до Лужичан так, як досі не говорив до їх ніхто. Він пригадував їм належність до великого славянського племени, докоряв за байдужість до своєї батьківщини, закликав до вживання сербської мови, нарікав на понімчення школи. Дейка відвідав Прагу і наслідував ідею національного відродження від Чехів. Його журнал виходив до 1812. року.

Одночасно з Дейкою виступив на літературному полі будишинський пастор Андрій Любенський (1790—1840), який писав і віршами і прозою. Він ще бувши студентом в Липську ширив серед своїх товаришів думку про національне відродження лужицьких Сербів, а потім у своїх писаннях старався пробудити любов до рідної мови й своєї національности серед земляків. Поруч нього працював його приятель Адольф Клін (1792—1855), який обороняв право Серво-Лужичан на самостійний розвиток перед

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Німцями; його заслугою було прийняття в Саксонії р. 1835. шкільного закону, по якому лужицька мова допускалась як помічна в народніх школах.

Тодіж виступив і національний поет Верхніх Лужичів перших часів відродження Андрій Зейлєр (1804—1872), також пастор і вихованець липського університету. Він приготовлявся до письменницької праці не тільки добрим вивченням старих памяток сербо-лужицької літератури, але й пильними студіями живої народньої мови в піснях, приказках, прислівях і т. ин. „Любов до сербського народа й його життя, любов до простої природи, серед якої той народ живе, страдає й радується, побожність, яка рівнож є властивою прикметою сербського народу, а поруч з цим бадьорий гумор, який переходить в сатиру, — ось головні риси поезії Зейлєра"*). На склад думок Зейлєра мала вплив його знайомість в Липську з Палацьким і Сербом Мілютиновичем. Головний твір Зейлєра — збірка ліричних поезій „Pačase", яка добула йому голосну славу серед земляків. Далі йдуть цикли „Hans Wučba", „Čmjely a wosy", „Wěnc hórskich spěwow", де зібрані поезії ліричні, романси, балади, жартовливо-сатиричні вірші, котрі дуже нагадують також народнього поета Шотландців Роберта Борнса. Окріч поетичних творів видав Зейлєр в 1830. році граматику верхнє-лужицької мови. Повний збір його творів видав у 4-ох томах др. Е. Мука: „H. Zejlerja Zhromadźene Spisy", 4 т., Budyšin, 1883—1891.

Трохи пізніще як Зейлєр виступили на літературне й громадське поле два видатніщих діяча сербо-лужицького відродження: Ян Смолєр і Ян Йордан. Ян Ернест

*) A. Černy. Lužice a lužičtí serbové, ст. 126-та.

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:57 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Смолєр (1817—1884) зробився завзятим патріотом ще на ґімназіяльній лаві в Будишині, аґітував серед своїх товаришів, одбував на вакаціях мандрівки по краю, досліджуючи народній побут, мову й рідну старовину. В 1836. році вступив на теолоґічний факультет у Бреславлі, де разом з товаришами-земляками заложив товариство для студій над старовиною лужицької землі. В Бреславлі познайомився Смолєр з чеським патріотом Пуркінє і поетом Челяковським. Вже тоді завязались відносини між лужицькою молодю й представниками національного руху по других славянських землях. До Будишина приїздили Фр. Палацький і словацький діяч Людевіт Штур і дуже підняли духа лужицької молоді. В 1838. році заложив Смолєр в Братіславі (Pressburg) товариство сербо-лужицьких студентів, а в 1839. році А. Мосак-Клосопольський заложив таке саме товариство (Societas slavica Budyssina) в Будишині. В 1842. році Смолєр разом з Л. Гауптом видав монументальну збірку верхнє-лужицьких і нижнє-лужицьких народніх пісень: „Pjesnički Hornych a Delnych Lužiskich Serbow" в 2 томах. В слідуючому 1843. році видав Смолєр „Němsko-serbski słownik". Поруч Смолєра вів літературну й громадську роботу Ян Йордан (1818—1891). В 1841. р. видав Йордан збірку верхнє-лужицьких пісень з граматикою, а в 1843. р. заснував часопис „Jutnička", де писали Зейлєр, Смолєр, Пфуль, Клосопольський, Бук, Мельда, Домашка, Чиж — все видатні ймення лужицького відродження. Одначе „Jutnička" не була пристосована для рівня й смаку ширшої громади лужицьких читачів. Тоді узяв справу в свої руки Смолєр і почав видавати часопис „Tydženska Nowina", який справді промостив собі шлях на село і вже в перші

Digitized by Google

Original from PRINCETON UNIVERSITY

Generated on 2015-06-06 15:46 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015063398196
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

роки свого видання придбав собі коло 1200 передплатників (на 90.000 усієї верхнє-лужицької людности).

Та найбільшим ділом Смолєра було заснування товариства „Maćica Serbska“ на зразок чеської Матиці. Ще А. Кліп добув на це від саксонського уряду дозвіл, але тільки в 1847. році удалось Смолєрові орґанізувати товариство в Будишині. Першим головою вибрано А. Кліна. Матиця почала видавати популярні книжки для народу, науковий журнал „Časopis Maćicy Serbskeje“ під редакцією Смолєра (досі вийшло 70 томів), сербо-німецький та німецько-сербський словники, установила сербо-лужицький правопис. Заснування Матиці мало величезне значіння для Лужичан, особливо, коли до неї дозволено було вступити й пруським Лужичанам: вона стала огнищем, біля якого купчились лужицькі патріоти і з якого ширилась по всій землі національна свідомість. Загальні збори Матиці зробились з того часу національним святом.

Коли настав 1848-й рік, лужицькі Серби мали вже орґанізовану громадську думку, мали своїх провідників і свідомо могли ставитися до подій. На перший славянський з'їзд у Празі поїхав представником від Лужичан Йордан, і тут було винесено протест проти понімчення Сербів. Але в політичній боротьбі німецького громадянства з урядом Лужичане стали на боці уряду, не довіряючи німецьким лібералам. Вони здобули за свою лояльність певні симпатії з боку саксонського уряду й династії, і лужицька справа зробила певний поступ. Уряд задовольнив деякі бажання сербо-лужицького громадянства, виложені в петиції 26. червня 1848. року. По народніх школах заведено науку сербо-лужицької мови, в судах і урядах постановлено

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:51 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

тримати сербських перекладчиків, в будишинській ґімназії заведено науку сербської мови (учителем її призначено Смолєра), так само як і в учительських семінаріях евангелицькій і католицькій. На доказ королівської вдячности за вірність, р. 1851. наслідний принц Альберт був призначений одбувати військову службу до Будишина, де Смолєр вчив його сербської мови.

Офіціяльне признання сербо-лужицької народности в королівстві, увага до неї королівської фамілії, енерґійна праця сербських провідників дали зовсім нову фізіономію цій, раніше забутій і погорджуваній народности. Вона виступила тепер отверто на громадській арені; сербська книга стала необхідною для сербського селянина; моральне звільнення од гнетючого ярма скоро відбилося й на поліпшенні матеріяльного побута: сербське село зробилось заможніщим, а Лужичане ставали найкращими сільськими господарями в краї; цінність землі за короткий час зросла в кілька разів.*) Національний рух серед саксонських Сербо-Лужичан мав вплив і на їх пруських земляків, Будишин зробився центром для всіх Лужичан.

Доба реакції 50-х років не зломила сербського руху. На місце давніх діячів приходили нові, і національне життя не завмирало. Лужицькі патріоти намагались поставити свій рух на все-славянський ґрунт, заводили тісні взаємини з Чехами, Поляками, Росіянами. Смолєр в 1848—1849. роках видавав у Будишині „Slawische Jahrbücher", а 1862—1864. рр. „Zeitschrift für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft", який в 1865. р.

*) А. Н. Пыпинъ и В. С. Спасовичъ. Обзоръ исторіи славянскихъ литературъ. СПБ., 1865, ст. 358-59.

Generated on 2015-06-06 17:54 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015083705[illegible]
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

перемінив на „Centralblätter für slawische Literatur und Bibliographie“.

Біля Смолєра згуртувалася ціла громадка сербських діячів, які старалися розвинути сербську літературу в ріжних формах і напрямках. Перш за все Хр. Пфуль (1825—1889), видатний філолоґ, автор наукового „Lužick-ого serbsk-ого słownik-a“ (1866); Карл Єнч (1828—1895), історик письменства, який видав праці: „Stawizny serbskeje rěče a narodnosće“ (1849—1854), „Krótki přehlad zhromadneho pismowstwa ewangelskich Serbow“ і великі бібліоґрафічні праці: „Spisowarjo herniołužiskich evangelskich Serbow wot 1597 hač 1880“ (1875) і „Zemrjeći spisowarjo hornjołužiskich evangelskich Serbow wot 1880 hač 1877“ (1877); Андрій Дучман (1836—1909), який написав „Pismowstwo katholskich Serbow“ (1869, доповнення в 1873, 1874, 1889) і видав багато популярних книжок для народу; Яків Бук (1825—1895), редактор „Časopis-y Mać. Srbs.“ в 1853—1867. рр. і автор „Zběrki serbskich přisłowow“ (1858—1862). Та найвидатніщим з них був Михайло Горнік (1833—1894), вихованець пражського католицького семінара для Лужичан. Він заложив р. 1858. при „Serbskich Nowinach“ Смолєра „Měsačny Přidawk“, перший літературний журнал сербський у властивім того слова значінню. Реформований р. 1860. на „Łužičan“, цей журнал на цілих два десятиліття зробився архивом серболужицької літератури. Окрім того Горнік видавав спеціяльний духовний журнал для католиків „Katholski Posoł“, в котрому запровадив свій реформований правопис. Цей журнал виходить і досі. Треба згадати також і філолоґа й поета Яна Велу (1822—1907): йому належать праці: „Přisłowa a wusłowa hornjołužiskich Serbow“ (Bud., 1902),

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:51 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

„Metaforiske Hrona“ (B., 1905) і „Serbske rostlinske mjena“ (B., 1910); він писав також балади й епічні поеми („Jank a Hanka“, 1880, „Wobradźenka“, 1895). З других поетів і взагалі письменників, діяльність яких зосереджувалась коло згаданих часописів, були: Карл Фідлєр (1835—1917), поетка Герта Вітязец (1819—1885), Млоньк, М. Яцславк, А. Дучман („Pěseń wo zwonu“ 1905), Ян Чесла („Kral Přebysław“) та инші, котрі поширили обсяг сербо-лужицької поезії й удосконалили її форму.

В 70-х роках виступає на сцену нове літературне покоління, виховане в значній мірі під впливом нової чеської літератури. Воно вносить нові думки, погляди й стремління, вносить дух реалізму й критицизму; йому доводиться видержувати боротьбу з старими літературними поглядами, але його течія перемагає. В 1876. році виникає орґан молодих письменників „Lipa Serbska“, яка в 1882. році злилася з старим „Łužičan-ом“. До цієї молодої громади належать белєтристи й поети Барт-Цішинський, Мука, Чох, Скала, Бєдріх Микола і Бєдріх Михайло, Краль, Каплєр. Найвидатніщим з них був Яків Барт, псевдонім — Цішинський (1856—1909). Його „Книга сонетів“ (1884) одразу здобула йому перше місце серед сербо-лужицьких поетів. За нею пішли „Formy“ (1888), „Přiroda a Wutroba“ (1889), „Serbske Zynki“ (1897), „Ze žiwljenja“ (1899), „Krew a Kraj“ (1900), „Z křidlom worjolskim“ (1904), „Z juskom wótčinskim“ (1904), „Wysk a stysk“ (1905), „Za ćichim“ (1906), „Serbske wobrazki“ (1908) і посмертна книга „Swětło z wyšiny“ (1911). Цішинський єсть лірик рефлєксівних настроїв, в останніх десятиліттях його життя в ньому все більше та більше озивалась струна сатирична. Змістом його поезії були

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:51 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015027763353
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

здебільшого — мотиви патріотичні, картини природи, еротика, а в останніх часах й ідеї релігії.*) Цішинський написав віршовану драму „Na Hrodźiśću“ (1880) і дві розправи про новіщу сербо-лужицьку літературу.

Нове покоління дало й нових робітників на полі науки. Серед них перше місце займає Арношт Мука (род. 1854), який присвятив себе славянському язикознавству й етноґрафії. Його „Statistika Serbow“ (1884—1886), історична граматика сербо-лужицької мови („Historische und vergleichende Laut- und Formenlehre der Niederserbischen Sprache“, 1891), його збірки народніх пісень, його філолоґічні та історико-літературні розвідки зробили імя Муки звісним по цілому славянському світу. З діячів старшого покоління в 70-х та 80-х роках виявив себе Михайло Горнік; в 1884. році вийшла його „Historija serbskeho naroda“.

В 90-х роках літературним огнищем був якийсь час журнал „Łužiski Serb“ (1895—1896) видаваний М. Журом. З поетів, які видвигнулись на його сторінках, важніщий Яків Шевчик (род. 1867); йому належить збірка „Basnje“ (Budyšin, 1896); пізніще виступив на літературному полі Юрій Вінгер (род. 1872), добрий повістярь і перекладчик з славянських літератур. По упадку „Łužiskeho Serba“ одиноким літературним орґаном зосталась „Łužica“, де побіг редактора й видавця А. Муки (1882—1916) найбільше працював як публіцист, критик і перекладчик Микола Андрицький (1870—1905). Так само визначився, як талановитий публіцист священ. Юрій Деленьк (Deleńk, 1882—1918). За останні р. XIX. ст. й в першій чверти нового сербська

*) A. Černy — Lužice, ст. 136-та.

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:51 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

журналістика збогатилась рядом нових виданнів, в тому числі часописи духовні, господарські і для дітей. Появились і нові письменники, працею котрих держиться й розвивається та журналістика. Появились нові дослідники на полі історії (М. Ренч, Юрій Пілк), фольклору (М. Мойн, Ян Єнч), язикознавству (М. Гандрік, Б. Швела), історії літератури (Ян Чиж).

В. Література нижнє-лужицька.

Першою памяткою нижнє-лужицького письменства є переклад Святого Письма 1548. року, зроблений Миколою Якубіцем, а перша друкована книга належить до 1574. року; це єсть „Spěwnik a Luterow'y mały katechismus" в перекладі Альбіна Молєра (1542—1626). В 1610. р. вийшов катехізіс „Enchiridion Vandalicum", виданий Андрієм Тарею. Як бачимо, письменство на рідній мові викликано і в нижніх Лужичан потребами релігійної просвіти. Слідком за тим виникли інтереси язикознавства, і з 1650. р. ми маємо спробу граматики „Linguae Vandalicae conatus", яку зробив Ян Хойнан (1600—1664), але граматика ця не була видана, як і взагалі не було по тому друкованих виданнів нижнє-лужицьких аж до р. 1706., коли вийшов знову Малий Катехізіс Лютера. Протягом XVIII. ст. виходили самі лишень духовні видання, з котрих важніщими були переклад Нового Завіту 1709. р. і Старого Завіту 1797. р. та граматика нижнє-лужицької мови Яна Гауптмана 1769. р. Збірки побожних пісень і кантів, катехізіси, поучення, — ото була довгий час уся література нижніх

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:56 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Лужичан. Але народ любив ці видання і вони розходились одно за другим. Пруський уряд ставився до Лужичан далеко не так толєрантно, як саксонський, особливо не любив, як ми вже згадували, лужицьких Сербів король Фрідріх-Вільгельм І., який виганяв сербську мову з церковного та шкільного вжитку. Ґерманізація в пруських Лужичах робила найбільші успіхи і протягом 1750—1850. рр. понімчилось в Нижніх Лужичах коло 50 сербських парафій.

Національне відродження Верхніх Лужичан не залишилось без впливу на їхніх братів у Прусії. Смолєр, збіраючи пісні сербо-лужицького народа, знайшов собі діяльних співробітників і у Верхніх Лужичах, напр. К. Бронніша (1788—1881). Але тільки по 1848. році помічається серед Верхніх Лужичан якийсь живіщий рух. В 1849. році німецькі феодали, щоб паралізувати вплив ліберальних ідей, дали кошти на видання тижневика „Bramborski Serbski Casnik", але цей журнал не мав успіху. Одначе він виходив дуже довго. Більше впливу мало заложення в 1850. році в Хотебужі, центрові нижнє-лужицького життя, товариства „Serbske towarištwo Dołojcneje Łužyce", котре занялось виданням популярних книжок для народу. В 1857. р. добилися лужицькі патріоти заведення викладу лужицької мови в хотебужській ґімназії.

Першим поетом нижнє-лужицького письменства був К. Стемпель (1787—1867), який перекладав з античних мов і видав „Faedrusowe basnicki" 1854. р. Але його писання, як і писання других сучасних йому поетів Г. Копфа, М. Гриса, та ин., мали більше інтерес філолоґічний, ніж літературний. Тільки з появою писаннів

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:57 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

М. Кошика (1853) в „Čas. Mač. Serb.“ 1878. р. дістають Нижнє-Лужичане справжній літературний талант. Кошик писав патріотичні вірші, балади в народньому дусі, іділії й поеми. Важніщі з тих писаннів: „Serbska swaźba w Błotach“ (1880) й історична поема „Pśerada markgrofy Gera“ (1882). В 1893. році вийшов збірник його писаннів. В 1880. році була заложена в Хотебузі „Maćica Serbska“, біля якої згуртувалася громадка нижнє-лужицьких патріотів. Душею тієї громадки був Генріх Йордан (1841—1910), який видав цілий ряд книжок для народу.

З діячів на науковому полі серед Нижніх Лужичан треба назвати Б. Швелу (род. 1873), котрий установив правила нижнє-лужицького правопису, видав граматику й підручники. Пресу нижнє-лужицьку до 1904. року заступав одинокий „Bramborski Casnik“. В 1870—1871. рр. була спроба видавати духовний місячник „Missiońske powěsći“, а в 1890. популярний журнал „Serbska hutšoba“. В 1904. р. священник Б. Бігер став видавати духовний журнал „Wosadnik“, який перестав виходити в 1906. р.

Література.

А. Пыпинъ и Спасовичъ. Исторія славянскихъ литературъ, т. 2-й, СПБ., 1881. Adolf Černy. Lužice a lužičti Srbové. Praha, 1911. Josip Milaković. Dr. Arnošt Muka. Sarajevo, 1914. Josip Milaković. Jacub Bart Ćišinski. Sarajevo, 1914. Das Serbisch-Wendische Schrifttum in der Ober- und Niederlausitz. Von A. Pypin. Leipzig, 1884. J. Smoler. Stawizny lužisko-serbskeje literatury. Budyšin, 1881. I. B. Ku-

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:51 GMT / http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015021048370595
Public Domain in the United States, google.com/ http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

k o w s k i. Die Literatur der Lausitzer Serben zu Anfang des XX. Jahrhunderts. Статьи по славяновѣдѣнію. Вып. I. СПБ., 1904.

Громадське життя.

Осередком культурного життя Верхнє-Лужичан, та й взагалі національним центром обох галузів сербо-лужицького народу є місто Будишин (Bautzen), яке має 26.000 мешканців (по даним 1900. р.), з котрих $^1/_5$ частина — Сербо-Лужичане. Це дуже старе й мальовниче положене місто, з великими руїнами старого замку, монастиря й ґотицького костелу св. Миколая, де тепер кладовище, на котрому спочиває великий лужицький патріот М. Горнік. Окрасою Будишина й ознакою сербського життя є величній „Serbski Dom" в центрі міста. У Будишині виходить щоденна політична ґазета „Serbske Nowiny" (вже 79-й рік) з тижневим додатком „Pomhaj Boh"; тут виходять й инші видання. В Нижніх Лужичах осередковим містом для Сербо-Лужичан є Хотебуз (Cottbus) з 47.000 мешканців. Сербів живе тут усього зо 3000. Місто зовсім понімчене і тільки по святах, коли до церков сходяться люде з околиць, на вулиці видно багато жінок в національній сербській одежі, що тільки й свідчить про сербський елемент.

Громадське життя у лужицьких Сербів виявляється найбільше в сфері культурно-національній на полі видавництва і народньої просвіти. Задля видання книжок істнують спілки, перше місце серед котрих займає „Maćica Serbska" в Будишині, одиноке наукове товариство Лужичан. Воно видає науковий „Časopis Maćicy Serbskeje" (досі

Generated on 2015-06-06 15:51 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

вийшло 75 річників), оригінальні наукові праці і книжки для народа. Його загальні збори відбуваються реґулярно на великодньому тижні в середу і являються національним святом. Тогож самого дня відбуваються збори і по инших сербських товариствах, і цей день взагалі служить ніби підрахунком національної роботи за минулий рік і переглядом національних сил. В звязку з сербською Матицею стоїть „Maćica Dolnoserbska", яка видає популярні книжки. У Верхніх Лужичах істнують ще видавничі спілки: „Serbske lutherske knihowne towařstwo", — для видання релігійних книжок для лютеран і „Towařstwo swjateju Cyrilla a Methodija" — для католиків, котре видає вже 58-й рік тижневик „Katolski Posoł".

Задля допомоги шкільній молоді істнує „Towarstwo pomocy za studowacych Serbow"; молоддю опікується також „Towařstwo starych knjezow serbskeje studowaceje młodźiny", себ-то товариство священників, колишніх членів студентської спілки.

Велику вагу в громадському житті Лужичан має „Swobodne zjednočeństwo katholskich wučerjow serbskeje Łužicy" (Вільна спілка католицьких учителів сербської Лужиці), від 1920. р. „Swobodne zjednočeństwo serbskich wučerjow" (католицьких і евангелицьких), яке дбає про розвиток шкільної справи.

В 1909. році заснувалося перше політичне товариство „Wjesne wólbne Towařstwo", яке відограло певну ролю при виборах до саксонського сойму. Від 1919. р. „Serbski Narodny Wubjerk".

Мають певне значіння в житті лужицьких сербів студентські громади, які істнують по чужих краях, де вчиться в більшому числі лужицька молодь. Найстарші громади

Generated on 2015-06-06 15:51 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101049337505
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

такі: „Sorabicum“ в Липську, де гуртуються Лужичане студенти університету; „Serbowka“ в Празі; „Societas slavica Budissinensis“ — в будишинській ґімназії, та инші. В Празі істнує „Łužisko-serbske towařstwo Adolf Černy“ — імени великого чеського приятеля Лужичан; товариство складається переважно з Чехів, прихильників Лужичан, і видає книжки про лужицьку справу й переклади з лужицького письменства.

Лужичане мають кілька товариств клубного характеру; найстарше з них „Bjesada“ в Будишині. Починаючи з 1909. р., ці товариства відбувають річні з'їзди в Будишині.

З окремих господарських спілок утворилось „Towařstwo serbskich burow“, яке має ряд філій по краю. Окрім цього істнують і окремі хліборобські товариства („Burske towarstwa“). Істнують свої товариства страхові і кредитові, які від 1920. р. зорґанізувалися в окремий союз „Domowina“.

Взагалі в 1912. році мали лужицькі Серби 66 товариств та спілок; з них культурно-просвітних 5, учительських 1, студентських 7, політичне 1, клубних 24 (серед них 7 співочих), хліборобських 16, запомогових 2, страхових 1, кредитових 9. На Верхні Лужичі припадає 6, на Нижні 52, поза межами краю 7 товариств.

Мистецтво у лужицьких Сербів заступлене всього одним іменем: був то Генріх Вєла (Wjeła, по німецьки Wehle, 1778—1805), придворний художник російського царя Олександра I. Він малював кавказькі та перські пейзажі. Богатші Серби що до музики, маючи трьох видатніщих композиторів: Карла Коцора (1822—1904), Бярната Кравца (род. 1861) і Юрія Пілка (род. 1858). Перший складав пісні в народньому дусі, написав оперу

Generated on 2015-06-06 15:51 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101004837059 5
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

„Jakub a Khata“. Багато його пісень перейшло в народ. Композитором сучасного музичного рівня є Кравц, котрий в сербській музиці є тим, чим в поезії Цішинський. Йому належить кілька гарних симфоній. Пілк скомпонував оперу „Smjertnica“.

Театр істнує у Лужичан покищо тільки любительський, про постійний театр ще нема мови. У перше виставлено театральну пєсу на сербській мові 2. жовтня 1862. р. в будишинській „Сербській Бесіді“. Виставлено було драму Кліцпера „Rohowin Štyrirohač“ в перекладі Цесли. З того часу селянська молодь і студенти частенько упоряджують аматорські вистави. Репертуар їх чисто народній та перекладний з російської, чеської, польської та німецької мови. З ориґінальних пєс дійсну вартість літературну має лишень історична драма Цішинського „Na Hrodźišću“. Із 4 збірок лужицьких театральних пєс найстарша збірка А. Муки „Rěnja serbska dźiwadłowna zběrka“ (досі 21 чисел). Опери лужицькі досі ще виставлені на сцені не були.

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:51 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google

Зміст:

	Стор.
1. Передмова	5
2. Славянське племя	11
3. Білоруси	23
4. Болгари	67
5. Великоруси	107
6. Кашуби	209
7. Лужицькі Серби	204

Generated on 2015-06-06 15:51 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

Накладом „Українського Слова“ вийшли досі:

1. Віктор Андрієвський. **До характеристики українських правих партій.** Берлін, 1921. Стор. 24.
2. **В 60-і роковини смерти Тараса Шевченка.** Збірка. Берлін, 1921. Стор. 32.
3. Бандурист. **Жах.** Збірка оповідань. Берлін, 1921. Стор. 32.
4. Богдан Лепкий. **Незабутні.** Літературні нариси. Берлін, 1922. Стор. 84.
5. **Памяти Івана Франка.** Зібрав З. Кузеля. Берлін, 1921. Стор. 32.
6. Віктор Андрієвський. **З минулого.** Рік 1917 на Полтавщині. 2 частини. Берлін, 1921. Стор. 158+212.
7. **Українська літературна мова й правопис.** Українська Академія Наук. Найголовніщі правила українського правопису і Е. Чикаленко. Про українську літературну мову. Берлін, 1922. Стор. 52.
8. Іван Котляревський. **Твори.** Том I. **Енеїда.** З передмовою й поясненнями Богдана Лепкого. Берлін, 1922. Стор. XVI+208.
9. Іван Котляревський. **Твори.** Том II. **Наталка Полтавка, Москаль Чарівник і Ода до князя Куракіна.** З передмовою й поясненнями Богдана Лепкого. Берлін, 1922. Стор. 112.

10—12. Дмитро Дорошенко. **Славянський світ в його минулому й сучасному.** Берлін, 1922. 48 арк. друку. Енциклопедія славянознавства.

13. Володимир Леонтович. **Спомини утікача.** Берлін, 1922. Стор. 154. Спомини бувшого міністра земельних справ Української Держави з часів його перебування на Україні 1918-1921. р.
14. Іван Герасимович. **Життя й відносини на Радянській Україні.** Берлін, 1922. Стор. 104.

Generated on 2015-06-06 15:51 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048750595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google
Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY

49215/13
I-III 30.-Dm.1

15. Д-р Степан Томашівський. **Під колесами історії.** Нариси й статті. Берлін, 1922. Стор. 104.

16—17. Олекса Стороженко. **Твори. Марко Проклятий і инші оповідання.** Берлін, 1922.

18. **Слово о полку Ігоревім.** Староукраїнська поема з XII. ст. в оригіналі і перекладах, із поясненнями Богдана Лепкого. Берлін, 1922.

19. Тарас Шевченко. **Кобзар.** З передмовою Богдана Лепкого. Берлін, 1922. Стор. XVI+312 великої вісімки в два стовбці. Розкішне ілюстроване видання з кольоровою обгорткою.

20. Тарас Шевченко. **Гайдамаки.** Розкішне видання з 8-ма вкладними ілюстраціями. Стор. 100+VIII обр.

21—22. Тарас Шевченко. **Повісти (Артист, Музика й и.),** в перекладі на українську мову, під редакцією Б. Лепкого. Берлін, 1922.

23. Тарас Шевченко. **Думки.** Вибір поезій. Берлін, 1922. Стор. 32, 16⁰.

24. **Достойно єсть.** Збірка статтей, присвячених памяти Т. Шевченка. Берлін, 1922. Стор. 24, 16⁰.

25. **Осип Федькович.** Вибір поезій. Берлін, 1922. Стор. 32, 16⁰.

26. **Дещо про гроші.** Стор. 24, 16⁰.

27. **Рідне Слово.** Збірка новель і оповідань українських авторів. Берлін, 1922. Стор. 290, 8⁰. З гарно зробленою обгорткою.

28. Пант. Куліш. **Твори.** Т. I. **Чорна Рада.** Берлін, 1922. Стор. 240.

29. Пант. Куліш. **Твори.** Т. II. **Поезії.** Берлін, 1922.

30. Володимир Леонтович. **Хроніка родини Гречок.** Роман в 6 частинах. Берлін, 1922.

„Ukrainske Slowo“, Buch- und Zeitungsverlag, G. m. b. H.
Berlin-Schöneberg, Hauptstrasse 11.

Digitized by Google
Original from PRINCETON UNIVERSITY
Generated on 2015-06-06 15:51 GMT / http://hdl.handle.net/2027/njp.32101048370595
Public Domain in the United States, Google-digitized / http://www.hathitrust.org/access_use#pd-us-google